

ธรรมชาติของมนุษย์ ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
HUMAN NATURE IN THE VISION OF BUDDHADASA BHIKKHU

พระแมน จิตเมโธ (ดาวใหม่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ธรรมชาติของมนุษย์ ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
HUMAN NATURE IN THE VISION OF BUDDHADASA BHIKKHU

พระแมน จิตเมธ (ดาวใหม่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ธรรมชาติของมนุษย์ ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

พระแมน จิตเมธ (ดาวใหม่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

HUMAN NATURE IN THE VISION OF BUDDHADASA BHIKKHU

PHRAMAN TITAMETO (DAOMAI)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ธรรมชาติมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
HUMAN NATURE IN THE VISION OF BUDDHADASA BHIKKHU

พระแมน ฐิตเมโธ (ดาวใหม่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

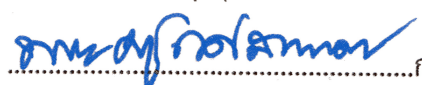

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์เรื่อง
“ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญา
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

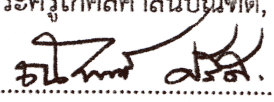

(พระมหาสมปूरณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

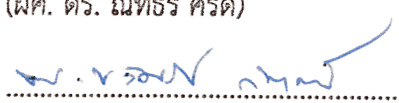
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ
(พระมหามวินทร์ บุริสุตโตโม, ผศ. ดร.)

กรรมการ

(พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ. ดร. ณ์ธีร์ ศรีดี)

กรรมการ

(พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ, ดร. ประธานกรรมการ

ผศ. ดร. ณ์ธีร์ ศรีดี

กรรมการ

(พระแมน จิตเมธี)

ชื่อผู้วิจัย

ชื่อวิทยานิพนธ์	:	ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
ผู้วิจัย	:	พระเมณ ฐิตเมโธ (ดาวใหม่)
ปริญญา	:	พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	:	พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ. ดร. ปธ.๓, พธ.บ.(การบริหารการศึกษา), พธ.ม.(ปรัชญา), Ph.D. (Philosophy)
	:	ผศ. ดร. ญัตธีร์ ศรีดี, ปธ.๙, พธ.บ. (รัฐศาสตร์บริหารรัฐกิจ), ศศ.ม. (จริย ศาสตร์ศึกษา), Ph.D. (Philosophy and Religion)
วันสำเร็จการศึกษา	:	๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ ๑) เพื่อศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ๓) เพื่อวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เป็นการวิจัยเอกสาร ผลของการวิจัยพบว่า

๑) ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอนัตตา มนุษย์เป็นสัตว์ที่เกิดจากองค์ประกอบด้วยกาย และจิต จิตหรือวิญญาณของมนุษย์มีอยู่จริง โดยอาศัยร่างกายเป็นที่อยู่ เป็นธรรมชาติที่ไม่มีรูปร่าง เป็นนามธรรม มีความสัมพันธ์กับร่างกายและมีความสำคัญกว่าร่างกาย ธรรมชาติของร่างกายมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถดำรงอยู่ในภาวะเดิมตลอดไปได้เรียกว่า อนิจจตา และถูกบีบคั้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในอยู่ตลอดเวลาเรียกว่า ทุกขตา จุดหมายสูงสุดที่แท้จริงของชีวิต คือ นิพพาน นิพพาน ปรมี สุข นิพพาน เป็นบรมสุข

๒) ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ได้ใจความว่า มนุษย์มีสัญชาตญาณสัตว์เผ่งฝงอยู่จริงหรือ สัญชาตญาณสัตว์คือความหมกมุ่นอยู่ในโลกียะ มนุษย์หมกมุ่นอยู่กับโลกียะและมีความเป็นตัวกู ของกู สัญชาตญาณสัตว์ที่กล่าวนี้เองเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์

๓) วิเคราะห์ทั้งสองทัศนะพบว่า มนุษย์ผู้ประเสริฐหรือมนุษย์ที่มีคุณค่าก็คือมนุษย์ที่สามารถเอาชนะหรือว่าควบคุมสัญชาตญาณสัตว์เหล่านี้ได้นั่นเอง การดำเนินชีวิตที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงให้เห็นมนุษย์เห็นภาวะความจริงของชีวิต นำไปสู่ความดับทุกข์ คือการศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้ใน

อริยสัจ ๔ ชี้ให้เห็นสาระัตถะแห่งชีวิตว่า นี่คือความทุกข์ สาเหตุของความทุกข์ ความดับทุกข์ และทาง
ดำเนินไปถึงความดับทุกข์

Thesis Title : Human nature in the vision of Buddhadasa Bhikkhu

Researcher : Phra Man Titameto (Daomai)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

Phrakru Kosolsatsanaphandhit, Asst. Prof. Dr.
Pali III, B.A.(Educational Administration),
M.A. (Phil.), Ph.D. (Philosophy)
Asst. Prof. Dr. Naddhira Sridee, Pali IX, B.A.
Political science, M.A. (Ethical studies),
Ph.D.(Philosophy and Religion)

Date of Graduation : 10 May 2018

ABSTRACT

The purposes of this thesis are to describe Human the nature the vision of Buddhadasa Bhikkhu, (1) study human the nature the in Theravada Buddhist Philosophy, (2) study human the nature the vision of Buddhadasa Bhikku, (3) analysis human the nature the vision of Buddhadasa Bhikku, with the concept of human the nature in Theravada Buddhist Philosophy, to consider the socialization process of his thoughts, are applicable to the contemporary social and moral situations. The findings of the study can be summarized as follows.

(1) Buddhadasa's thoughts was to larger extent based on Theravada Buddhism which acquired thought his career socialization. The concept of human nature in Theravada Buddhism Philosophy is based on the theory of Anattā (non-self). Human beings are born from two compositions Body, กาย, Mind, Soul, จิต, Human being's minds or consciousness really exist in human being's bodies. They are formless' having connection with bodies and are of importance to bodies. The body of Human beings is an impermanent, changeable (Aniccata) and is subject to

oppression all time, especially, it is subject to suffering (Dukkhatā). The highest of life is “Nibbana”.

(2) Human the nature the vision of Buddhadasa Bhikkhu, the instinct of every human being has, but the fear of survival of their own selfish needs to Four Noble Truths contain the essence of Buddha's teachings.

(3) The findings indicated the similarity between Buddhism, and Buddhadasa Bhikkhu, Humans have always and endless needs. The human nature of Buddhism is referred to as "dynamic organism". The body is constantly changing. To strive for the things to meet the needs or difficulties are endless. Lust or craving Make people struggling. Try to do everything to get the desire.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย อาจารย์ผู้สอนทุกท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนาม เพื่อเป็นการแสดงความขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ ท่านอาจารย์ พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ผู้เป็นแบบอย่างที่ดี แก่นิสิตในด้านวิชาการ ในด้านการให้ความสำคัญต่อระเบียบวินัยของสถาบันฯ คำพูดของท่านในเวลาที่พบปะกับนิสิตแต่ละครั้ง ผู้วิจัยถือว่าเป็นกำลังใจที่ดีที่ได้รับจากท่าน พระมหาดนัยพัชร คมภิรปญโญ รองคณบดี พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร. ผู้อำนวยการ สาขาปรัชญา

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาหมื่นวินทร์ ปริสุตโตโม ผศ.ดร. พระอาจารย์ผู้เป็นประธาน คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, ผศ. ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาให้ความเมตตาแนะนำพร้อมตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์นี้ และ ผศ.ดร. ณัฏฐ์ ศรีดี, พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร. ให้คำแนะนำพร้อมตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์นี้ด้วยความเมตตาเป็นอย่างสูง ขอขอบพระคุณพระมหานพรัตน์ อภิขิโว ตรวจจรูปแบบวิทยานิพนธ์และพิสูจน์อักษร

ขอกราบขอบพระคุณพระครูวิมลธรรมรังษี ดร. เจ้าอาวาสวัดพุทธวราราม รัฐโคโลราโด, อเมริกา เจ้าคณะ ๕ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ท่าพระจันทร์ สนับสนุนให้ศึกษาต่อในระดับปริญญาโท และเมตตาให้ที่พักพิง กราบคารวะพระครูญาณิสรรคุณ เจ้าอาวาสวัดศาลาหนอง ขอน เห็นความสำคัญต่อการศึกษา ขอขอบพระคุณคณาจารย์ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยา ส่วนกลาง กราบขอบพระคุณ พระครูใบฎีกาภิรมย์ ขยาภิโรต เฉวียงหงส์ วัดพุทธมรดาสิริมหาทายา รัฐฟลอริดา, อเมริกา ถวายทุนการศึกษา ขอขอบพระคุณพระครูอินทรโสภณเจ้าอาวาสวัดอ่างซัประดู่ที่กรุณาช่วยอธิบายคำถามให้กระจ่างแจ้ง ตลอดถึงอาจารย์สาม อคฺคมโม สหายธรรมร่วมรุ่นทุกท่านกำลังใจ เจริญพรโยมพี่ชาลี, วิตา, ถวายโน้ตบุ๊ก มือถือ ไอโฟน รวมทั้งเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ อื่น ๆ และได้นำมาใช้ในงานประกอบการเรียน อย่างทันสมัย ทั้งครอบครัว เฉวียงหงส์ ให้การสนับสนุนมาตลอดจนสำเร็จการศึกษาในโอกาสนี้

ท้ายที่สุดนี้ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา บูชาคุณครูบาอาจารย์ และบูชาคุณบุพการีผู้ให้กำเนิด คุณพ่ออาคม คุณแม่เม้า เฉวียงหงส์ ผู้ให้ชีวิตและทุกอย่างมรดกอีกด้วย ตลอดพี่น้องญาติมิตรทุกคน ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย ได้โปรดคุ้มครองอภิบาลทุกท่านที่มีอุปการคุณต่อผู้วิจัยตามที่ได้รับบุญมานั้นและไม่ได้ระบุนามเอาไว้ ให้ประสบพบแต่ความสุขความเจริญด้วยจตุรพิพร คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และธรรมสารสมบัติพิพัฒนามงคล สมบูรณ์พูนผลตลอดจนชนมายุคกาลนาน เทอญ

พระแมน จิตเมโธ

๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
สารบัญ	(ฉ)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(ซ)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘

บทที่ ๒ ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของคำว่าธรรมชาติของมนุษย์	๑๐
๒.๒ ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๒
๒.๒.๑ ธรรมชาติของกาย	๑๓
๒.๒.๒ ธรรมชาติของจิต	๑๔
๒.๓ ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง	๒๓
๒.๔ ธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์	๒๔
๒.๕ สรุป ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๒๘

บทที่ ๓ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ ๓๒

- ๓.๑ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ๓๕
 - ๓.๑.๑ นิยามและความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” ๓๖
 - ๓.๑.๒ นิยามธรรมชาติของกาย ๓๗
- ๓.๒ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ๓๘
 - ๓.๒.๑ ธรรมชาติทางจิต ๔๑
- ๓.๓ สรุป ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ ๔๓

บทที่ ๔ วิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท และทัศนะพุทธทาสภิกขุ ๔๗

- ๔.๑ วิเคราะห์ความหมายธรรมชาติของมนุษย์ ๕๑
- ๔.๒ วิเคราะห์ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์ ๕๒
- ๔.๓ วิเคราะห์ธรรมชาติลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง (ไตรลักษณ์) ๕๓
- ๔.๔ วิเคราะห์ธรรมชาติทางจิต ๕๔
- ๔.๕ วิเคราะห์ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง ๕๕
- ๔.๖ วิเคราะห์ธรรมชาติมนุษย์ ดี หรือ ชั่ว ๕๖
 - ๔.๖.๑ แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ทางพระพุทธปรัชญา ๕๖
 - ๔.๖.๒ แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของนักจิตวิทยา ๕๗
- ๔.๗ สรุป ๕๘

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ๖๑

- ๕.๑ สรุปผลการวิจัย ๖๑
- ๕.๒ ข้อเสนอแนะ ๖๘

บรรณานุกรม	๗๐
ภาคผนวก	๗๔
ประวัติผู้วิจัย	๘๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

(๑) การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ฯ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	ปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก (ภาษาไทย)
ส.ข.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สัญญตนิคาย	ขณธวาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	ขันธวาวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ (บาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ฉกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	ฉกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.นวก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	นวกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
ข.ธ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมมปทปาติ (ภาษาบาลี)

ช.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท (ภาษาไทย)
ช.ป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฐีสัมภิตามคคปาลี(ภาษาบาลี)
ช.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฐีสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธมมสังคณีปาลี	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ	(ไทย)	=	อภิธมมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาลี	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถา และปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	-------------------	-----------

(๒) การระบุหมายเลขย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับเช่น วิมหา. (บาลี) ๑/๑/๑. หมายถึง การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑

การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕. หมายถึง การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๔๐๒ หน้าที่ ๓๓๕

ส่วนการอ้างอิงอรรถกถาและปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี จะแจ้งชื่อ คัมภีร์/เล่ม/หน้า ตามลำดับ เช่น อง.เอกาทสก.อ. ๓/๓๘๕. หมายถึง องคุตตรนิกาย มโนรธปุรณี เอกา ทสกอฏฐกา เล่ม ๓ หน้าที่ ๓๘๕., วิสุทฺธิ. ๑/๑๓๒. หมายถึง คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค เล่มที่ ๑ หน้าที่ ๑๓๒. ถ้าเป็นภาษาไทย จะระบุคำว่า “แปล” ใน วงเล็บ วางไว้ท้ายชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทฺธิ. (แปล) ๒/๒๓๒ หมายถึง คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรคแปล เล่มที่ ๒ หน้าที่ ๒๓๒. แต่ในกรณีที่เป็นพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์/เล่ม/หน้า และฉบับตามลำดับ เช่น อภิ.วิ.อ. ๗๗/๖๖๕. ฉบับมหาวิทยาลัย. หมายถึง คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่มที่ ๗๗ หน้าที่ ๖๖๕ ฉบับมหาวิทยาลัย,

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ธรรมชาติมนุษย์ มนุษย์ คือ สัตว์โลกชนิดหนึ่งที่แตกต่างสัตว์ชนิดอื่น สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจาก ก้อนหิน หุ่นยนต์ ต้นไม้ ก็คือมนุษย์มีความรู้สึก มนุษย์ในทัศนะของนักปรัชญาเริ่มจะแตกต่างจากมนุษย์ในทัศนะของศาสนา กล่าวคือมนุษย์เริ่มที่จะปฏิเสธและตั้งคำถามเกี่ยวกับพระเจ้า มนุษย์เน้นการเอาชนะธรรมชาติและมีความเชื่อมั่นในการค้นหาคำตอบที่มีเหตุผลด้วยศักยภาพทางสติปัญญาและการคิดสร้างสรรค์ที่ไม่จำกัดของมนุษย์ จุดเริ่มต้นของโลกสมัยใหม่ซึ่งเป็นโลกแห่งการแสวงหาความรู้ ความจริงทางวิทยาศาสตร์ ความจริงทางปรัชญา โลกกำเนิดมาได้อย่างไร ๑. มนุษย์คือใคร ๒. มนุษย์มาจากไหน ๓. ใช้ชีวิตอย่างไร ๔. ตายแล้วจะไปไหน

๑) ธรรมชาติของมนุษย์ในอัครสัญญาสูตรว่า สมัยหนึ่งโลกถูกทำลายด้วยไฟบรรลัยกัลย์ เมื่อโลกเย็นลงจึงมีมนุษย์เกิดขึ้นมาอีก มนุษย์เกิดขึ้นจากพรหมที่เคยมีกายละเอียดก็กลับกลายเป็นกายหยาบ ความกำหนดกิเลสตัณหา อุปาทานก็เกิดขึ้น การกระทำกรรมร่วมกันก็มีขึ้น เริ่มผสมพันธุ์กันตามธรรมชาติของชีวิตที่เกิดขึ้นในกาลสมัย^๑ ชลาพุชะ คือ ชีวิตที่เกิดจากน้ำเชื้อของบิดามารดาผสมกัน เกิดในครรภ์คลอดออกมาเป็นตัว มีชีวิตเจริญเติบโตในกาลต่อมา

๒) มนุษย์เกิดมาทำไมพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ธรรมชาติของมนุษย์เกิดมาเพื่อกิน เกิดมาเพื่อกาม เกิดมาเพื่อเกียรติ พุทธทาสภิกขุว่าการได้เกิดเป็นมนุษย์เพื่อจะได้ทำความดี ให้จบสิ้นลงในชาตินี้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด พระพุทธเจ้า ตรัสว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมตัณหา คือความทะยานอยากเป็นพื้นฐาน

๓) สัญชาตญาณคืออะไร มนุษย์มีสัญชาตญาณสัตว์เผ่งฝึงอยู่ คือความหมกมุ่นอยู่ในโลกียะ “ความเป็นตัวกู ของ กู” สัญชาตญาณสัตว์ที่กล่าวนี้เองเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ปัญหา และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นต่อมนุษย์ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคม มนุษย์ผู้ประเสริฐหรือมนุษย์ที่มีคุณค่าก็คือมนุษย์ที่สามารถเอาชนะหรือว่าควบคุมสัญชาตญาณสัตว์เหล่านี้ได้นั่นเอง

^๑ ที.ปา. ๑๑/๑๑๘-๑๒๗, ๓๑๒/๗๒-๙๕, ๒๐๔-๒๐๕.

๔. ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มนุษย์มีตัณหาเพราะยึดขั้น ๕ มาเป็นของตัวเอง การยึดขั้นหนึ่งขั้นเดียวก็เป็นทุกข์แล้ว ก็เลิষ্টตัณหาคือความทะยานอยากไม่มีที่สิ้นสุด ตัณหา มี ๓ อย่าง ได้แก่

๑) กามตัณหา คือ ความอยากหรือไม่อยากในสัมผัสทั้ง ๕

๒) ภวตัณหา คือ ความอยากทางจิตใจ เมื่อได้สิ่งนั้นมาแล้ว ไม่ต้องการให้มันเปลี่ยนแปลง

๓) วิภวตัณหา คือ ความไม่อยากทางจิต ความอยากดับสูญ

ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ชี้ให้เห็นปัญหาว่ามนุษย์กำลังมีปัญหาชีวิต คือ ความทุกข์ ทุกข์เพราะ “ความอยาก” มนุษย์มีความต้องการอยู่เสมอ ขณะที่ความต้องการได้รับการตอบสนอง มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ต้องการมีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข จะแก้ปัญหาคือความทุกข์ของชีวิตนั้นได้อย่างไรคำตอบทั้งปวงสรุปลงใน อริยสัจ ๔ เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา^๒ เป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา โดยไม่อ้างอำนาจเทพเจ้า พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” คือ สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ คนกับสัตว์นั้นมีสัญชาตญาณเสมอเหมือนกัน ๔ อย่าง คือ กิน นอน กลัวยัยและสืบพันธุ์ คนเราจะดีกว่าสัตว์นั้นต้องมีธรรมะมีการพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ ธรรมชาติของมนุษย์จะตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม “ไตรลักษณ์” องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์คือนามรูป หรือจิตกับกาย ซึ่งสรุปได้เป็น ๒ นัยคือ มีรูปร่างอย่างมนุษย์ (ทางกาย) มีจิตใจสูงกว่าธรรมชาติสามารถจัดปัญหาทุกสิ่งทุกอย่างได้ (ทางจิต)

ธรรมชาติของมนุษย์ พุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นปัญหาว่า มนุษย์กำลังมีปัญหาชีวิตคือความทุกข์ จะแก้ปัญหาคือความทุกข์ของชีวิตนั้นได้อย่างไร การแก้ปัญหาด้านสังคมสำหรับสังคมไทยจึงต้องเริ่มต้นแก้ที่ตัวบุคคลก่อน โดยทำให้จิตใจของแต่ละบุคคลมีความเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสและวัตถุ สร้างสติปัญญาความคิดของแต่ละบุคคลให้มีความถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ ด้วยระบบการศึกษาที่ถูกต้องสมบูรณ์ ที่ให้ทั้งวิชาการความรู้และคุณธรรมแก่ผู้ศึกษาจนสามารถทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์แล้วมีการประพฤติอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์^๓ ส่งเสริมให้บุคคลเข้าถึงธรรมอย่างแท้จริง เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตด้วยธรรมะ คือ ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง โดยไม่ทำให้เกิดปัญหาแก่ตนเองและผู้อื่น ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุสามารถพิจารณาได้สองทาง คือ จากรูปแบบการดำรงชีวิต และจากผลงานของท่าน พุทธทาสภิกขุมีความเด่นชัดในการใช้ชีวิต

^๒ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ (ฉบับสมบูรณ์)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา), หน้า ๘.

^๓ พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรมภาคต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๑.

การที่ผ่านปฏิเสฐที่จะตกเป็นทาสของสิ่งอื่นนอกจากการเป็นทาสของการตื่นรู้ หรือทาสของพระพุทธรเจ้า^๔ แนวคิดของพุทธทาสภิกขุทั้งหมด ล้วนแต่เป็นการส่งเสริมให้มนุษย์เข้าใจในความเป็นมนุษย์ และศึกษาพัฒนาตนให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อีกทั้งการตีความพุทธพจน์ของพุทธทาสภิกขุก็เป็นไปเพื่อให้เกิดความเข้าใจในหลักการ หรือวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการตรัสรู้ในหลักคำสอนของพระพุทธองค์ จากที่เข้าใจได้ยากมาเป็นง่ายและนำมาใช้ได้โดยการใช้ภาษาของยุคสมัยปัจจุบัน เป้าหมายหลักก็เพื่อขัดเกลาคใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น ให้อยู่เหนืออำนาจของวัตถุให้เห็นคุณค่าของชีวิต ให้พบกับความสุขที่แท้จริงและเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือ นิพพาน

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยได้เห็นประเด็นปัญหาว่า เฉพาะในส่วนธรรมชาติของมนุษย์ ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ “ธรรมชาติของมนุษย์” คือ สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ^๕ นั้นเป็นอย่างไรปัญหาเหล่านี้ ถ้าได้รับการวิจัยก็จะทำให้มองเห็นภาพของแนวคิดดังกล่าวชัดเจนขึ้น ทั้งเป็นไปเพื่อประโยชน์ทางวิชาการปรัชญา และเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาวิชาการทางปรัชญาพุทธศาสนาเถรวาท ทั่วไปด้วย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ผลการวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เป็นอย่างไร

๑.๔ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

มนุษย์ หมายถึง ชีวิตมนุษย์ที่มีจุดหมาย มีจิตสำนึกในการดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระ มีศักดิ์ศรี มีความสุขสงบทั้งร่างกายและจิตใจ โดยมีความสัมพันธ์สอดคล้องประสานกลมกลืนกับกฎเกณฑ์ธรรมชาติ อันจะก่อประโยชน์ทั้งต่อตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อม

^๔ ดูรายละเอียดใน สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุ นาคารชุนแห่งเถรวาท, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, คู่มือศึกษาธรรมะ (ฉบับสมบูรณ์), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘) หน้า ๒๗ - ๒๘.

มนุษยนิยมของพุทธทาสภิกขุ หมายถึง แนวคิดที่ส่งเสริมศักยภาพของความเป็นมนุษย์ ด้วยการฝึกฝน พัฒนาตนด้วยเหตุผล สติปัญญา ความเพียรและความสามารถของตน ให้สูงขึ้นจนสามารถเข้าใจในความเป็นจริงของธรรมชาติเข้าถึงเสรีภาพที่แท้จริง

ธรรมชาติ หมายถึง สรรพสิ่งที่ดำรงอยู่บนโลกมนุษย์ มิได้เกิดขึ้นจากการกระทำโดยน้ำมือมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งเป็นนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งประกอบด้วยตัวธรรมชาติและกฎธรรมชาติ

ธรรมชาติของมนุษย์ หมายถึง สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ

ธรรมะ หมายถึงธรรมชาติใน ๔ ความหมาย

๑. ตัวธรรมชาติ หมายถึง มนุษย์ ต้นไม้ลำธารฯลฯ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามธรรมชาติ
๒. กฎธรรมชาติ หมายถึงกฎต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ และศีลธรรม
๓. หน้าที่ของมนุษย์ที่ต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ
๔. ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ

สังคม หมายถึง หมู่มนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน หรือประเทศโดยที่มีระบบการต่าง ๆ สำหรับการจตุรธรรมดำรงอยู่ของมนุษย์ อาทิ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

ประเด็นหลักในการวิจัยในครั้งนี้ คือ เรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และ ศึกษาทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เรื่องธรรมชาติมนุษย์อันมีหนังสือ “คู่มือมนุษย์” หนังสือชุดธรรมโฆษณ์เป็นแหล่งข้อมูลหลัก

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” ครั้งนี้มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๖.๑ พระมหาสมปอง จนทวโร (ยุงรัมย์) “ธรรมชาติมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล” สัจจะธรรมสากลของชีวิตมนุษย์ที่ทั้งสองแนวคิดค้นพบบอกให้เราทราบว่าความจริงของสากลบางอย่าง มนุษย์อาจรู้ได้ด้วยเหตุผลทางตรรกและประสาทสัมผัส แต่ความจริงสากลบางอย่าง มนุษย์อาจรู้ได้ด้วยประสบการณ์ตรงที่เป็นผลมาจากการฝึกฝนพัฒนา ทางกาย ศีล จิตและปัญญาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งมีเหตุปัจจัยพร้อมที่จะให้ความสามารถหยั่งรู้ความจริงอันนั้น^๖

^๖ พระมหาสมปอง จนทวโร (ยุงรัมย์) “ธรรมชาติมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล” วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๑๙๕.

๑.๖.๒ พุทธทาสภิกขุ^๗ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “การศึกษาคืออะไร?” ว่า การศึกษานี้เพื่อมนุษย์จะได้มีโอกาสได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์แล้ว มีการประพฤติกระทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์

๑.๖.๓ พระราชนิพนธ์ วิจารณ์ (ไชยเจริญ) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรม กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา” พบว่าการพัฒนามนุษย์ในยุคปัจจุบันมีผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบอยู่หลายประการ ที่สำคัญคือ การนำไปสู่ความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ สังคมแตกแยกเกิดการหย่าร้าง ยาเสพติด ล้วนเกิดจากพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจเป็นหลัก ผลการวิจัยนี้ได้ศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อเป็นการเสนอทางออกโดยเริ่มจากมนุษย์ได้ฝึกหัดพัฒนาตนเอง ตามหลักไตรสิกขา อธิศีลสิกขา คือศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักจลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ... สติสัมปชัญญะ และสันโดษ; อธิจิตตสิกขา คือศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ... อธิปัญญาสิกขา คือศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง... หลักภavana ๔ เพื่อให้มนุษย์ได้เข้าใจธรรมชาติและสังคม พุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุดคือ พัฒนาจากบุคคลถึงอริยบุคคล^๘

๑.๖.๔ พระมหาสง่า สุกโร ณ ระนอง ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ เพื่อพัฒนาสังคมไทย” พบว่าการศึกษาไทยมีการเปลี่ยนแปลงตลอดช่วงประวัติศาสตร์ มีปัจจัยสำคัญ เช่น ปัญหารูปแบบการศึกษา ทั้งระบบการศึกษาแบบฆราวาสและคณะสงฆ์ การทำให้นักศึกษามีความรู้ ๓ ด้าน คือ วิชาการ (พุทธศาสนา) จริยธรรม (ธรรมศาสตร์) และความรู้ทางการอยู่ร่วมกัน (สังคมศาสตร์) และเพิ่มบทบาทให้พระสงฆ์ในการสั่งสอนเยาวชน^๙

๑.๖.๕ อำนาจ ยัสโยธา ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของพุทธทาสภิกขุ” พบว่า พุทธทาสได้นำ “หัวใจ” พุทธศาสนาเรื่อง “ความไม่ยึดมั่นถือมั่น” มาเป็นหลักการ เผยแผ่คำสอน โดยใช้ กาลามสูตร โคตรมีสูตร มหาปเทศสี่ เป็นเครื่องมือตรวจสอบพระไตรปิฎกและผู้ที่ศึกษาได้สรุปภูมิปัญญานำทางสู่เนื้อธรรมไว้ดังนี้ (๑) เน้นความแปลกใหม่ (๒) นำ

^๗ พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร ?, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, มปป.), หน้า ๔๓.

^๘ พระราชนิพนธ์ วิจารณ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรม กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖, หน้า ๑๒๓.

^๙ พระมหาสง่า สุกโร ณ ระนอง, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ เพื่อพัฒนาสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖, หน้า ๑๔๗.

ปฺราณธรรมที่แผงในรูปอัสตคตภาษา (บาลี – สันสกฤต) มาตีความให้ทันสมัย (๓) มุ่งประโยชน์ในชาติปัจจุบัน (๔) สร้างทฤษฎีสองภาษา (๕) ผลิตสื่ออุปกรณ์การสอนหลายรูปแบบ เช่น โรงมหรสพทางวิญญาณ (๖) สอนธรรมหลายวิธี เช่น เทป ภาพปริศนาธรรม (๗) เผยแพร่ทั้งนอกและในสถานที่ (๘) หลุดกรอบ ออกนอกความเป็นนิกายและมุ่งทำความเข้าใจระหว่างศาสนา (๙) ก่อตั้งคณะธรรมทานเป็นกระบอกเสียง (๑๐) ฝากมรดกธรรม และสร้างเครือข่ายสหายธรรมร่วมกันสืบทอดศาสนา^{๑๐}

๑.๖.๖ ตีรภรณ์ บัณฑิตชน ทำการศึกษา “แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุไว้ว่า พุทธทาสภิกขุมองมนุษย์ว่าประกอบด้วยธาตุทั้งหกไม่ต่างจากสัตว์อื่นแต่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพที่สูงขึ้นได้จากคนธรรมดาที่เต็มไปด้วยความโลภ โกรธ และหลง กลายเป็นพระอริยบุคคลหรือแม้กระทั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ มนุษย์มีศักยภาพพอที่จะเข้าถึงเสรีภาพที่แท้จริงได้ด้วยตัวของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยพลังอำนาจอื่นใดนอกจากความเพียรพยายามของตน พุทธทาสภิกขุเห็นว่าเป้าหมายของมนุษย์คือการเข้าถึงเสรีภาพที่อยู่เหนือการยึดถือทุกสิ่งอย่าง อีกทั้งมนุษย์ควรที่จะพยายามดึงตัวเองออกจากวัตถุนิยมที่เต็มไปด้วยสิ่งเย้ายวนให้เกิดทุกข์^{๑๑}

๑.๖.๗ พระมหาจรัสศักดิ์ ธมฺมเมธี (สังเมฆ) ได้ศึกษา “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ พุทธทาสภิกขุเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ในการพัฒนาตนให้เข้าถึงความดีสูงสุดหรือพระนิพพานได้ เสรีภาพเสรีภาพที่สมบูรณ์ก็ต่อเมื่อได้ใช้ปัญญาในการเข้าถึงความจริงหรือบรรลुพระอรหันต์ ส่วนคนในภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุหมายถึง คุณธรรมอย่างสูงที่เหมาะสมกับกับมนุษย์คือ มีใจสูง^{๑๒}

ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มนุษย์ทุกคนมีความต้องการอยู่ตลอดเวลา ขณะที่ความต้องการได้รับการตอบสนอง มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ต้องการเจริญเติบโตมีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข พุทธศาสนาจึงได้ให้แนวทางให้เราใช้ชีวิตที่ดีได้อย่างไร และพุทธทาสภิกขุก็อธิบายให้เราทราบใน คู่มือมนุษย์ นี้ เมื่อได้ให้เข้าใจพุทธศาสนาไม่ว่าจะมากบ้าง น้อยบ้าง เข้าใจที่พระพุทเจ้าตัดสินใจเดินสายกลาง เข้าใจที่พระพุทเจ้าค้นพบความจริงอันประเสริฐ ก็จะทำให้เรา

^{๑๐} อำนวย ยัสโยธา, ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๘.

^{๑๑} ตีรภรณ์ บัณฑิตชน, “แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐, หน้า ง - จ.

^{๑๒} พระมหาจรัสศักดิ์ ธมฺมเมธี (สังเมฆ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓ – ๓๔.

สำนึกในการเกิดเป็นมนุษย์ หากเราไม่ได้เกิดเป็นมนุษย์ เราก็ไม่ได้มีโอกาสอ่านหนังสือแน่นอน และ ก็ไม่มีโอกาสได้ประพจน์ ปฏิบัติธรรม และหากได้มีโอกาสเข้าใจในสิ่งพระพุทธรเจ้าตรัสรู้ เข้าใจ อะไร เป็นอะไร ดังที่ ท่านพุทธทาสภิกขุเขียน คู่มือมนุษย์ นี่เท่ากับว่า พุทธทาสภิกขุเป็นมนุษย์ที่คุ้มค่ามาก ยิ่งขึ้นคือคุ้มค่าที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ พันทุกข์ ปล่อยว้าง และอาจจะก้าวไปสู่การหลุดพ้น สู่ความ เป็นนิพพานในกาลข้างหน้าต่อไป

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ ธรรมชาติของมนุษย์ที่ผู้วิจัยนำผลงานอันทรงคุณค่าของพุทธ ทาสภิกขุมาศึกษาวิจัยในเรื่อง “ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” ความหมายและการ ประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์และสังคมในโลกปัจจุบัน จึงควรทำการวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดของ พุทธทาสภิกขุให้กว้างขวางและหลากหลายแง่มุม เพื่อขยายความรู้ทางวิชาการ เพื่อสะดวกใน การศึกษาค้นคว้า วิจัย เพิ่มเติมต่อยอดสร้างองค์ความรู้ให้ผู้สนใจ จะเห็นได้ว่า พุทธทาสภิกขุต่าง หุ่นเทชีวิตให้กับการศึกษา และการปฏิบัติตนเพื่อแสวงหาแก่นแท้ของชีวิต โดยมีพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นพื้นฐานสำคัญ เมื่อได้พิจารณาถึงผลงานที่พุทธทาสภิกขุได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดชีวิต ก็จะพบกับ ความลุ่มลึก และความเฝ้ายามของการถอดรหัสหลักคำสอนนั้น ๆ อันเป็นการทำทลายสติปัญญาของ ชนรุ่นหลัง ที่จะต้องศึกษาทำความเข้าใจ เพื่อประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ และสังคม ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะอันเป็นสากลของสิ่งที่เรียกว่า ความจริงซึ่งมีสามารถขีดจำกัด ไว้ด้วยเขตทางภูมิศาสตร์ กาลเวลา และภาษาแต่อย่างใด

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้ ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ปี พุทธศักราช ๒๕๕๕. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระ บรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐ พิมพ์ พุทธศักราช ๒๕๓๕ ทั้ง ๔๕ เล่ม และหนังสือ “คู่มือมนุษย์” ของพุทธทาสภิกขุกล่าวถึงหลักอริยสัจ ๔ อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้นำมาเป็นหลักในการวิจัยครั้งนี้

๑.๗.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือชุดธรรมโฆษณ วิชยานิพนธ์ สารนิพนธ์ หนังสือ บทความทางวิชาการ บทความวิจารณ์ บทสัมภาษณ์ เอกสารอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาทั้งทางตรงและทางอ้อม และหนังสือทางวิชาการทางพุทธศาสนา ได้แก่ พุทธ

ธรรม (ฉบับขยายความ) พจนานุกรมทางพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พุทธศาสนาไทยในอนาคตแนวน้อม และทางออกจากวิกฤต

๑.๗.๓ เรียบเรียงเนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับ ธรรมชาติของมนุษย์ในรูปแบบของการเขียนพรรณนา (Descriptive) และให้เหตุผล (Reasoning) ตามรายละเอียดที่ได้กำหนดไว้ในแต่ละบท นำข้อมูลทั้งหมดมาอธิบาย วิเคราะห์ แล้วนำเสนอต่อกรรมการและสาธารณชนต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบ ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบ การวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

บทที่ ๒

ธรรมชาติของมนุษย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งความรู้ เพราะเกิดจากปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาองค์สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งของโลก พระโคตมพุทธเจ้า (Gautama Buddha) นามเดิมคือ เจ้าชายสิทธัตถะ มีพระราชบิดานามว่า สุทโธนะ, เป็นกษัตริย์ครองอาณาจักรแห่งชาวศากยะ พระราชมารดาของพระองค์นามว่า พระราชินีสิริมหามายา, เจ้าชายหนุ่มประทับอยู่ในราชวังของพระองค์ พร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกสบายนานัปการ เสด็จประพาสอุทยาน เจ้าชายได้ทรงพบความจริงแท้ของชีวิต และความทุกข์ยากของมนุษยชาติ จึงได้ตัดสินใจเสด็จจากอาณาจักรของพระองค์ไปทรงผนวช เป็นนักรบวช เป็นฤๅษี ซีไพร เร่ร่อน จาริกไปในแถบ ลุ่มแม่น้ำ คงคา หลังจากทรงศึกษา ทดลองมาหลายรูปแบบไม่ทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยแม้แต่น้อย

นับเป็นเวลา ๖ ปีหลังจากนั้นมาจนกระทั่งคืนวันหนึ่ง พระองค์ได้ประทับนั่งอยู่ที่ภายใต้ “ต้นโพธิ์” ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่พุทธคยา เมื่อพระชนม์ได้ ๓๕ พรรษา พระโคตมะ ก็ได้บรรลุพระโพธิญาณ ภายหลังพระองค์ก็เป็นที่รู้จักกันในพระนามว่า “พระพุทธเจ้าหรือพระผู้ตรัสรู้แล้ว” เป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงสั่งสอนมนุษย์ทุกชนชั้น กล่าว คือ ทั้งกษัตริย์ ชาวนา พราหมณ์ จัณฑาล คหบดี ขoitาน นักรบวช โจร โดยมีได้ทรงแบ่งแยกชนชั้นศักดิ์เดียวในหมู่ชนเหล่านั้น พระองค์มิได้ทรงยอมรับความแตกต่างกันแห่งวรรณะ หรือการแบ่งกลุ่มชนในสังคมเลยหนทางที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้น ก็ทรงเปิดรับมนุษย์ทุกคนผู้พร้อมที่จะเข้าใจ และปฏิบัติตามพระองค์ตามคัมภีร์ฝ่ายพุทธ ถือกันว่าพระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ระหว่าง ๘๐ ปีก่อนพุทธศักราช จนถึงเริ่มพุทธศักราชซึ่งเป็นวันปรินิพพาน ตรงกับ ๕๔๓ ปีก่อนคริสตกาล

ปัจจุบันศาสนาพุทธได้เผยแผ่ไปทั่วโลก โดยมีจำนวนผู้นับถือส่วนใหญ่อยู่ในทวีปเอเชีย ทั้งในเอเชียกลาง เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันศาสนาพุทธ ได้มีผู้นับถือกระจายไปทั่วโลก ประมาณ ๗๐๐ ล้านคน^๑ ด้วยมีผู้นับถือในหลายประเทศ ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาสาคร^๒

^๑ Lopez, *Story of Buddhism*. p. ๒๓๙

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒, หน้า ๖๐๒.

คนเราเกิดมาจากไหน การที่จะเกิดเป็นมนุษย์ได้ต้องมี องค์ประกอบคือ ๑) บิดามารดาอยู่ร่วมกัน หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์กัน หรือการทำโดยวิธีใดวิธีหนึ่งที่จะทำให้เซลล์ ของบิดาและมารดาเกิดการผสมกัน ๒) มารดามีระดู หมายถึง อยู่ในวัยที่มีประจำเดือน ผู้หญิงที่จะสามารถตั้งครรภ์ได้

ตายแล้วไปไหนชีวิตหลังความตายเป็นอย่างไร

สัตว์โลกที่ยังมีกิเลส เป็นปุถุชน แต่เมื่อเป็นพระอรหันต์บุคคลย่อมไปสู่สุคติ ซึ่งการจะไปที่ดี คดีที่ดีก็ต้องเป็นเพราะผลของกุศลกรรมที่ทำมา ในความเป็นปุถุชนย่อมทำกุศลกรรมมามากมาย คือ กรรมดีจะให้ผล หรือ กรรมไม่ดีจะให้ผล ความแน่นอนแสดงถึงความเป็น อนัตตา มีชีวิตที่เหลื่ออยู่ด้วยการทำความดี การฝึกอบรมกาย วาจา ใจ เพื่อให้เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักในการพัฒนาตนเองและสังคม เพื่อให้เกิดความสงบสุข

โลกุตตรภูมิ ภูมิที่พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

๑. ภูมิของพระโสดาบัน เป็นภูมิลำดับแรกในโลกุตตรภูมิของผู้ถึงกระแสพระนิพพาน เป็นพระอรหันต์ขั้นต้น สามารถละสังโยชน์ได้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส จะกลับมาเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ

๒. ภูมิของพระสกิทาคามี เป็นโลกุตตรภูมิของผู้ที่จะกลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียว

๓. ภูมิของพระอนาคามี เป็นโลกุตตรภูมิ ผู้ที่เป็นพระอนาคามี เมื่อละโลกแล้ว จะบังเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาสและบรรลुพระอรหันต์บนนั้น ไม่กลับมาเกิดอีก

๔. ภูมิของพระอรหันต์ เป็นโลกุตตรภูมิลำดับสุดท้าย อันเป็นการทำกิจของการเกิดเป็นมนุษย์ได้สมบูรณ์แล้ว เป็นผู้มีความบริสุทธิ์กาย วาจา ใจ อย่างเต็มเปี่ยม เป็นผู้ที่ควรแก่การบูชา และได้ชื่อว่าเป็นทักษิณบุคคลโดยแท้

๒.๑ ความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์”

มนุษย์ คือ สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง^๓ ผู้รู้สิ่งที่เปนประโยชน์และไม่ เปนประโยชน์ ผู้เป็นเล้ากอแห่งมนุษย์ ผู้รู้จักประโยชน์ของตนตามกำลัง

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘๔.

ธรรมชาติของมนุษย์ นำคำว่า “ธรรมชาติ” กับ “มนุษย์” มารวมกันเป็น “ธรรมชาติของมนุษย์” จึงหมายถึง “สิ่งหรือสภาวะที่เกิด, มี และเป็นอยู่ตามธรรมดาหรือตามเหตุปัจจัย หรือ สิ่งที่เกิดขึ้นเอง มีเอง เป็นเองตามเหตุปัจจัย ภายในชีวิตมนุษย์”

ความหมายของ “ธรรมชาติของมนุษย์” ตามทัศนะของนักปราชญ์ร่วมสมัยมาเสนอไว้ด้วยพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” คือ สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ^๔

โดยย่อกล่าวได้ว่า มนุษย์มีสภาวะเป็นปกติคือมีขบวนการของเหตุปัจจัยแห่งการเกิด สภาวะที่แท้จริงของสรรพสิ่ง สภาวะของธรรมชาติ เราไม่สามารถแยกแยะความแตกต่างโดยสิ้นเชิงระหว่างเรื่องทางโลก โลภะ กับเรื่องเหนือโลก โลกุตระ มนุษย์คือผู้มีจิตใจสูง หมายถึงมีจิตใจสูงด้านคุณธรรม ในทางพุทธปรัชญาได้กล่าวไว้ว่า คุณธรรมที่จะพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่แท้ได้ก็เพราะมีเบญจศีล และเบญจธรรม แต่โดยพื้นฐานแล้วมนุษย์ที่ยังไม่พัฒนาจะเป็นมนุษย์ที่มีกิเลสหนา มีความโลภ ความโกรธ ความหลง และมีธรรมชาติใฝ่ต่ำเป็นส่วนมาก มนุษย์ที่พัฒนาแล้วเท่านั้น จึงจะเป็นมนุษย์ที่มีใจสูง

มนุษย์ เมื่อกล่าวถึงตามรูปศัพท์แล้ว มีความหมายดังนี้

คำว่ามนุษย์” มาจากคำศัพท์ภาษาสันสกฤต ๒ ศัพท์ คือ มน กับ อุษย = มนุษยะ คำว่า “มน” แปลว่า “ใจ, คิด, รู้,” ส่วนคำว่า อุษยะ, (อุสสะ) แปลว่า “สูงกว่า ดีกว่า” มีรูปวิเคราะห์ตามหลักภาษาบาลีว่า “มนสฺส อุตฺตมมโน มนุสฺโส” แปลว่า “ชื่อมนุษย์เพราะความมีใจสูง”

คำว่า “มนุษย์” มาจาก มน ธาตุ คือ ธาตุแห่งความรู้ ความคิด ดังนั้น ธาตุประจำตัวมนุษย์ก็คือ ธาตุรู้ มนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา คือสัตว์ประเภทหนึ่ง ที่เรียกว่า “สัตว์” เพราะยังติดข้องอยู่ในกามคุณ มาจากภาษาบาลี ว่า “สตโต” แปลว่า “ผู้ติดขัด ผู้ถูกร้อยรัด ผู้ถูกเหนี่ยวรั้งเอาไว้”

มานพ นักการเรือน ได้รวบรวมทัศนะของนักปราชญ์นักปราชญ์ทางนิรุกติศาสตร์ เกี่ยวกับความหมายของมนุษย์ ไว้ ดังนี้^๕ คัมภีร์อุณาภิ กัปปะ มูลกัจจายณะ เสนอว่า

มนุษย์ หมายถึง ผู้รู้เหตุและมีใช้เหตุ (การณาการณ มณฺญตฺติ มนุสฺโส) คัมภีร์อิทธิฐาน นปทีปิภาสุจิ แสดงไว้ ๓ นัย คือ

๑) มนุษย์ หมายถึง ผู้เป็นเหล่ากอแห่ง มนุ (มนุโส อปจจิ มนุสฺโส)

๒) มนุษย์ หมายถึง ผู้รู้จักประโยชน์ของตน ตามกำลัง (ยถาลํ อตฺตโน หิตํ มนุเตตฺตมนุสฺโส)

๓) มนุษย์ หมายถึง ผู้มีจิตใจสูง (มนสฺส อุตฺตมมโน มนุสฺโส)

^๔ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือศึกษาธรรมะ (ฉบับสมบูรณ์)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗ - ๒๘.

^๕ สิริภพ เหล่าลาภะ, **พุทธศาสตร์การเมือง**, (กรุงเทพ : สหธรรมิก จำกัด), หน้า ๕๘ - ๕๙.

สรุป คำว่า “มนุษย์” (Man) ตามทัศนะพุทธศาสตร์ ได้ดังนี้

มนุษย์ คือ ผู้รู้จักเหตุและมีใจเหตุ

มนุษย์ คือ ผู้รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์

มนุษย์ คือ ผู้เป็นเหล่ากอแห่งมนษย

มนุษย์ คือ ผู้รู้จักประโยชน์ของตนตามกำลัง

พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่ล้วน เกิด แก่ เจ็บ ตายเช่นเดียวกับ สัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ปรัชญาศาสนาเทวนิยมอื่น ๆ ที่เสนอว่า มนุษย์และโลกเกิดจากการสร้างสรรค์ของ พระเจ้า ในทัศนะพระพุทธศาสนาถือว่าสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วย เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เกิดขึ้นและเป็นไปตามกฎแห่งเหตุปัจจัยในธรรมชาติ “มนุษย์” ผู้มีจิตใจสูง คือ คนที่มีมนุษยธรรม เช่น เมตตา กรุณา คุณธรรมก็คือเบญจศีลและเบญจธรรม^๖ นักสังคมวิทยาพบว่า มนุษย์เป็นสัตว์โลก ชนิดหนึ่งที่มีลักษณะแตกต่างออกไปจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ความเป็นสัตว์สังคมที่จำเป็นต้องใช้ชีวิต ร่วมกันและความสามารถในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมขึ้นใช้ การศึกษาเกี่ยวกับสังคมมนุษย์จึงเป็น สิ่งจำเป็น เพราะพื้นฐานสำคัญของการรู้จักสังคมและการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ในสังคม

๒.๒ ธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาพุทธเถรวาท

ธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาพุทธเถรวาทที่ผู้วิจัยจะนำเสนอต่อไปนี้ เป็นการมองแบบ วิเคราะห์และสังเคราะห์ถึงธรรมชาติแท้จริง ที่อยู่เบื้องหลังความเป็นชีวิตของมนุษย์แต่ละชีวิต ซึ่ง ธรรมชาติบางอย่างส่งผลกระทบต่อการแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งทางกาย ทางวาจา และ ทางใจ ธรรมชาติบางอย่างเป็นแรงผลักดันให้ชีวิตมนุษย์ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ ธรรมชาติบางอย่างสร้างความแตกต่างระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ธรรมชาติบางอย่างมีอยู่ในตัวมนุษย์และในสิ่งอื่น ๆ ด้วย ธรรมชาติบางอย่างดำรงอยู่ในตัวมนุษย์เจียบ ๆ รอการนำออกมาใช้โดยตัวของมนุษย์เอง ลักษณะของ ธรรมชาติดังกล่าวมานี้ ตามหลักฐานในพระสูตรต้นตอปิฎกท่านให้รายละเอียดไว้ดังที่จะได้นำเสนอ ต่อไปนี้

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ประมวลธรรม, (กรุงเทพ : มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙๕ - ๑๙๖.

ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์ ในพระบาลี, อรรถกถา, ปกรณ์วิเสส ตลอดถึงอัตโนมติของอาจารย์รุ่นหลัง ต่างมีแนวคิดเดียวกันว่า องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ แบ่งเป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เรียกว่า “รูปขันธ์” และส่วนที่เรียกว่า “นามขันธ์” ส่วนที่เป็นรูปขันธ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กาย” และส่วนที่เป็นนามขันธ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ใจ” หรือ “จิต, มโน, วิญญาณ” วิทยานิพนธ์นี้จะนำเสนอธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตตามมติดังกล่าว ซึ่งในแต่ละส่วนมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๒.๑ ธรรมชาติของกาย

(๑) กายของมนุษย์ประกอบขึ้นจาก “ธาตุ ๔” หรือ “มหาภูตรูป ๔”^๗ ส่วนเหตุปัจจัยให้เกิดมหาภูต ๔ หรือรูปกายของมนุษย์นั้น ตามนัยพระสูตรถ้ามองในแง่ชีววิทยาเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ของบิดามารดา, เจริญเติบโตด้วยข้าว น้ำ และขนม เป็นต้น, ต้องอบต้องนวดต้องเพ้น^๘ มองในแง่กระบวนการตามธรรมชาติตามหลักปฏิจจสมุปบาท กายของมนุษย์เกิดจากวิญญาณ^๙ มองในแง่วิญญู ๓ กายของมนุษย์เกิดจากกิเลส กรรมและวิบาก มองในแง่ของปฏิสัมพันธ์ทางมารคและคัมภีร์ วิสุทธิมรรค กายของมนุษย์เกิดจากเหตุ ๕ ประการ คือ อวิชชา, ตัณหา, อุปทาน, กรรม และอาหาร ถ้ามองตามนัยพระอภิธรรม กายหรือรูปของมนุษย์มีสมุฏฐาน ๔ ประการเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น คือ กรรม จิต อุตุ และอาหาร^{๑๐} มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุปัจจัยพื้นฐานที่รวมตัวเกาะกลุ่มกันอย่างถูกส่วน ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติจนกระทั่งปรากฏเป็นรูปขันธ์ของมนุษย์ ธาตุ ๔

มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน), อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ), เตโชธาตุ (ธาตุไฟ), วาโยธาตุ (ธาตุลม) สภาวะธรรมทั้ง ๔ อย่างมีคุณสมบัติและหน้าที่ดังนี้

ชื่อธาตุ	คุณสมบัติ	หน้าที่
ปฐวีธาตุ (ดิน)	ความแข็ง, ความอ่อน	ค้ำจุน
อาโปธาตุ (น้ำ)	เกาะกุม, ไหลซึม	เชื่อม, ผสาน
เตโชธาตุ (ไฟ)	ร้อน, เย็น	ทำให้เปลี่ยนแปลง
วาโยธาตุ (ลม)	ยึดตัว, หดตัว	เคลื่อนไหว

^๗ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๖/๖๘., (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^๘ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๕๒/๒๒๘., (ไทย) ๑๓/๒๕๒/๓๐๐.

^๙ วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑-๓/๑-๓., (ไทย) ๔/๑-๓/๑ - ๖.

^{๑๐} ขุนสรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษารูปสังคหวิภาค ปริเฉทที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อำนวยการวิทยาลัย, ๒๕๑๐), หน้า ๖๖. และระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖) หน้า ๓๐๘ - ๓๐๙.

(๑) ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน มีลักษณะคุณสมบัติ ความแข็ง, ความอ่อนมีหน้าที่ ค้ำจุน คือ ้วยวะส่วนต่าง ๆ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า^{๑๑}

(๒) อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำเกาะกุม, ไหลซึม มีหน้าที่ เชื่อม, ผสาน ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร^{๑๒}

(๓) เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะคุณสมบัติ ร้อนหรือเย็นมีหน้าที่ทำให้เปลี่ยนแปลง ได้แก่ ไฟที่ทำให้ร้อนถึงเปเป็นไข้ต่าง ๆ ได้ ธาตุไฟที่ทำให้ผมหงอก ฟันหัก หนังเหี่ยวบน ตาฟาง และหู ตึง เป็นต้น^{๑๓}

(๔) วาโยธาตุ คือ ธาตุลมมีลักษณะคุณสมบัติ ยึดตัว, หดตัว หรือหดตัวมีหน้าที่เคลื่อนไหว ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน (อุทฺธังคมวาโย) ทำให้เกิดอาการเรอ คลื่นไส้ อาเจียน หน้ามืด วิงเวียน ตาตาย ปวดศีรษะ และความดันโลหิตสูง, ลมที่พัดลงสู่เบื้องล่าง (อโรคมวาโย) ทำให้เกิดอาการผายลม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และการคลอดบุตร, ลมที่อยู่ในช่องท้อง (กุจฺจนฺฐวาโย) ทำให้เกิดอาการพอง และอาการยุบ, ลมที่อยู่ในลำไส้ (โกฏฺฐาสวาโย) ทำให้เกิดก๊าซและอาการแน่นอึดอัดในท้อง เช่นท้องอืด แน่นท้อง ท้องเฟ้อ เป็นต้น

นอกจากนี้มีธาตุอีก ๒ ชื่อ คือ อากาสธาตุ และวิญญานธาตุ รวมกับธาตุ ๔ ดังกล่าวแล้ว เรียกว่า ธาตุ ๖๕๔ อากาสธาตุ คือ ช่องว่าง สภาวะที่ว่าง โปร่งเป็นช่อง ส่วนวิญญานธาตุ คือ ธาตุรู้ อารมณ์^{๑๔} รวมถึงส่วนต่าง ๆ ของมนุษย์ที่จัดเป็นธาตุ ๔ ด้วย^{๑๕} แนวคิดเรื่องธาตุนี้ ท่านจัดเป็นปรมาณู สภาวะธรรมซึ่งทุกนัยล้วนมีขอบข่ายและความหมายเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ทั้งสิ้น เราสามารถกล่าวได้ว่า “ขันธ ๕ เป็นกองแห่งธาตุ ชีวิตมนุษย์เกี่ยวข้องกับธาตุอยู่ตลอดเวลา”^{๑๖} ธาตุทั้ง ๔ นี้ทำงานประสานกัน อิงอาศัยกันและกัน ไม่แยกจากกัน คุมกันและกันอยู่ เพราะการรักษากันและ

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

^{๑๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๑/๗๙.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สือตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๘.

^{๑๕} โสภณ ศรีภักษดาพร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา,” หน้า ๓๒ - ๓๔.

^{๑๖} แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “วิเคราะห์ความหมายและขอบเขตเรื่องธาตุในพระไตรปิฎก,” สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕. หน้า ๓๘. ผู้สนใจการแจกแจงขันธ ๕ เข้าในธาตุ ดูรายละเอียดได้ในสารนิพนธ์เล่มนี้ตามหน้าที่อ้างแล้วนี้.

กันของธาตุทั้ง ๔ จึงทำให้มนุษย์ได้รับการแยกภาวะ และลักษณะต่าง ๆ ทางรูปร่างโดยธรรมชาติ เช่น ภาวะหญิง ภาวะชาย ภาวะสูง ต่ำ ดำ ขาว อ้วน ผอม ลำสัน เป็นต้น

ธาตุที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของกายนี้ นอกจากแยกแยะเอาไว้เพื่อให้ทราบว่า กายมีส่วนประกอบพื้นฐานคืออะไรบ้าง มีอะไรเป็นเหตุปัจจัยบ้างท่านยังใช้เพื่อการเจริญกัมมัฏฐาน และเพื่อสอนให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตาของรูปชีวิต เพื่อคลายอัตตา โดยเรียกว่า ธาตุกัมมัฏฐาน, ธาตุมนสิการ, จตฺธาตุวัญญูฐาน

เราจะเห็นว่า การวิเคราะห์เรื่องธาตุในพุทธศาสนาไม่เหมือนกับกระบวนการของวิทยาศาสตร์ทั้งในการแยกชื่อและการนำไปใช้ประโยชน์ ทั้งนี้เพราะต่างฝ่ายต่างมีจุดประสงค์ต่างกัน วิทยาศาสตร์มีจุดประสงค์เพื่อความเข้าใจและนำมาประยุกต์ใช้ประโยชน์ในการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับชีวิต แต่ในทางพระพุทธศาสนามีจุดประสงค์เพื่ออธิบายว่า ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เกิดขึ้นลอย ๆ แต่มีเหตุปัจจัย และเพื่อนำมาเป็นหลักคิดและหลักปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ใน

กล่าวโดยสรุป ธาตุหรือมหาภูตรูป ๔ นี้ ถือเป็นหน่วยมูลฐานของการก่อเกิดรูปขั้นของมนุษย์ แต่ทั้ง ๔ อย่างนี้ล้วนไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่ เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งหมดสิ้นไปที่เหลือก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะรูปขั้นของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎของปัจจุสมุปบาทหรือกฎอิทัปปัจจยตานั้นเอง

(๒) นอกจากมีธาตุ ๔ เป็นธรรมชาติพื้นฐานแล้ว กายยังมีธรรมชาติอาศัยอื่นอีก เรียกว่า “อายตนะ”^{๓๗} บ้าง “ทวาร” บ้าง รวมทั้งอวัยวะอื่น ๆ อีก ๓๒ ประการที่ท่านเรียกว่า อากาโร ๓๒ ซึ่งอวัยวะทั้งหมดนั้น มีระบบการทำงาน ตำแหน่งนี้ มีหน้าที่ และรูปลักษณะที่ซับซ้อนและสอดประสานกันอย่างดี เป็นการยากที่จะบอกว่าอาศัยอะไรเป็นตัวจัดการให้อยู่ในตำแหน่งนี้ มีหน้าที่อย่างนี้ มีระบบการทำงานอย่างนี้ และมีรูปลักษณะอย่างนี้ เรื่องนี้ในพระไตรปิฎกไม่มีอธิบายไว้ ท่านบอกแต่เพียงว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป”

^{๓๗} อายตนะ แปลว่า “ที่อยู่, ที่อาศัย, บ่อเกิด, เครื่องต่อ, ส่วน” ในที่นี้หมายถึงทางรับรู้ คือในพระสูตรคณาธิการ และรศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวงษ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕. แต่เดิมท่านเรียกว่า “ทวาร” แต่ก็นิยมไปใช้ อายตนะเสียเป็นส่วนใหญ่ และใช้ในความหมายว่า แดนเชื่อมต่อกับโลก คือสภาพแวดล้อมภายนอกตัวมนุษย์ที่ท่านแสดง อายตนะ ๖ จุดหมายอยู่ที่เพื่อบอกให้ทราบถึงช่องทางที่ร่างกายนี้สามารถติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้, วิธีการพัฒนาปัญญาโดยการอาศัยอายตนะ ๖ และบอกให้ทราบว่า ความเศร้าหมองอันเกิดจากกิเลสนั้นสามารถเข้ามาเกาะกุมจิตใจของมนุษย์ได้โดยทางใดบ้าง ช่องทางที่ความสุข ความทุกข์จะเข้ามา , รอยต่อที่จะก่อให้เกิดกุศลกับอกุศล ดูพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๓ – ๓๕. และหน้า ๖๓ – ๖๕.

ธรรมชาติที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้ถูกจัดหมวดหมู่เอาไว้ ๒๔ ชื่อ ในพระสูตรไม่มีการบันทึกไว้ว่ามีอะไรบ้าง แต่มีแสดงไว้อย่างละเอียดในพระอภิธรรมปิฎกและในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเรียกว่า “รูป ๒๔” หรือ “อุปาทายรูป” ทั้ง ๒๔ รูปนั้น แบ่งได้เป็น ๑๐ หมวด คือ

- ๑) ธรรมชาติที่เรียกว่า ปสาทรูป สำหรับรับอารมณ์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย
- ๒) ธรรมชาติที่เรียกว่า โคจรรูปหรือวิสัยรูป เป็นอารมณ์เป็นแดนรับรู้ ของอินทรีย์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
- ๓) ธรรมชาติที่เรียกว่า ภาวะรูป แสดงภาวะแห่งเพศ ความเป็นหญิง และความเป็นชาย
- ๔) ธรรมชาติที่เรียกว่า หทัยรูป ได้แก่ ที่ตั้งของใจหรือหัวใจ
- ๕) ธรรมชาติที่เรียกว่า ชีวิตรูป ได้แก่ ชีวิต
- ๖) ธรรมชาติที่เรียกว่า อาหารรูป ได้แก่ สารอาหารที่ดูดซึมเข้าไป
- ๗) ธรรมชาติที่เรียกว่า ปริเฉทรูป ได้แก่ สภาวะคือช่องว่าง
- ๘) ธรรมชาติที่เรียกว่า วิญญูติรูป ได้แก่ การเคลื่อนให้รู้ความหมายด้วย กายและวาจา
- ๙) ธรรมชาติที่เรียกว่า วิการรูป ได้แก่ อาการของความเบา อ่อน สลวย และการใช้การได้
- ๑๐) ธรรมชาติที่เรียกว่า ลักษณะรูป ได้แก่ ความเติบโตขึ้น ความต่อเนื่อง ความทรุดโทรม และความปรวนแปรแตกสลายไป

ทั้ง ๑๐ หมวดนี้จะเห็นว่า หมวดที่ (๑) และ (๒) มีกล่าวถึงเป็นหมวดหมู่ในพระสูตร โดยปรากฏอยู่ในกลุ่มคำที่เรียกว่าทวารหรืออายตนะ ส่วนหัวข้ออื่นๆมีกล่าวถึงบ้างในต่างที่ต่างโอกาส ส่วนมากเป็นการยกขึ้นมากล่าวประกอบการแสดงธรรม ในการศึกษาเรื่องธรรมชาติอาศัยของมหาภูตรูปนี้ ท่านผู้ที่ศึกษามาก่อนได้นำเสนอไว้มากลักษณะด้วยกัน ในหนังสือรวมงานวิจัยเรื่อง “คนในพรรณนาของพุทธศาสนา อิสลาม และคริสตศาสนา” วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ได้เสนอเรื่องนี้ไว้ว่า รูปที่อาศัยธาตุ ๔ เกิดขึ้นโดยตรงจริง ๆ มี ๑๔ รูป คือรูปฝ่ายรับ ๕(ปสาทรูป), รูปฝ่ายรับ ๕(โคจรรูป), รูปแสดงเพศ ๒ (ภาวะรูป), รูปพื้นฐานของจิต ๑ (หทัยรูป), รูปชีวิต ๑ (ชีวิตรูป), ธาตุโอชา ๑ (อาหารรูป) และมีรูปที่เกิดจากรูป ๑๔ ดังกล่าวอีก ๑๐ รูป คือ รูปช่องว่าง ๑ (อากาสรูปหรือปริเฉทรูป), รูปที่ทำให้เกิดพฤติกรรม ๒ (วิญญูติรูป) รูปที่แสดงภาวะพิเศษของกาย ๓ (วิการรูป) และรูปที่แสดงลักษณะโดยกาล ๔ (ลักษณะรูป)

รวมความว่า ธรรมชาติอาศัยเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมชาติพื้นฐาน และไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่อาศัยธรรมชาติอย่างอื่น ดังนั้น เราจะเห็นว่า ธรรมชาติทุกอย่างในรูปชั้นของมนุษย์ตามนัยแห่งพุทธปรัชญาเถรวาท เกิดขึ้นเพราะอาศัยกันและกัน และต่างก็เป็นเหตุปัจจัยของกันและกันดำรงอยู่

(๓) ภายมีลักษณะเป็นอัมพาตปจจัยตาทภาวะ คือ ความเป็นของอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น และเหตุปัจจัยที่ว่า ได้แก่วิญญาณ, มีลักษณะเป็นอนิจจตาทภาวะ คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ต้องทรุดโทรม ผุพัง และแตกสลายในที่สุด เมื่อปราศจากวิญญาณก็เหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ไม่มีใครสนใจ, มีลักษณะเป็นทุกข์ตาทภาวะ คือ ความเป็นของทนอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ถูกบีบคั้นภายในให้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นความลำบาก เป็นรังของโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา, มีลักษณะเป็นอนัตตาทภาวะ คือ ความเป็นของไม่มีตัวตนที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่มี

มนุษย์ควรเรียกว่าเป็นของ ๆ ตน, มีลักษณะเป็นสังขตธรรมภาวะ คือ ความเป็นของที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา ไม่ได้มีอยู่เองโดยลำพัง หมายความว่า ภายถูกปัจจัยคือมหาภูต ๔ ปรุงแต่งขึ้นมา และภายมีลักษณะเป็นไปตามเครื่องหมายกำหนดรู้ความเป็นสังขตธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ปราภฏความเกิดขึ้น (อุปาทะ) (๒) ปราภฏความเสื่อม (วยะ) (๓) เมื่อดำรงอยู่ก็ปราภฏความผันแปร (อัญญัตตะ) และมีลักษณะเป็นอภัยกถตาทภาวะ คือ ความเป็นกลาง ๆ หมายความว่า ภายของมนุษย์ตามปกติแล้ว ภายไม่สามารถที่จะทำบุญหรือทำบาปได้ด้วยตัวของภายเอง a

(๔) ภายมีหน้าที่ของตนตามธรรมชาติ แม้มนุษย์จะใส่ใจหรือไม่ก็ตาม มันก็ทำงานของมันอย่างนั้น ถ้าเรามองหน้าที่ของภายแบบไม่แยกส่วน ภายมีหน้าที่ใหญ่ ๆ ๒ ประการ คือ

๑. ทำหน้าที่รับรู้และเสพเสวยโลก หรือทำหน้าที่เป็นทางเชื่อมต่อกับโลกภายนอก โดยอาศัยทวาร (Sense – door) ๖^{๑๘} คือ ตา หู จมูก ลิ้น ภาย ใจ เป็นช่องเพื่อรับรู้อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

๒. ทำหน้าที่แสดงออก หรือกระทำต่อโลก โดยอาศัยทวาร (Channels of action) ๓ คือ ภายทวาร วจิตวาร และมนทวาร แสดงออกหรือกระทำต่อโลก โดยการกระทำ การพูด และการคิด

ในหน้าที่ทั้ง ๒ ประการดังกล่าวข้างต้นนั้น มีข้อสังเกตว่า ภายขณะที่ทำหน้าที่รับรู้ทั้ง ๖ กับอารมณ์ทั้ง ๖ เป็นของคู่กันอยู่แล้วโดยธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะ “โลกนั้นปราภฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วน ๆ เป็นด้าน ๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้” ส่วนการแสดงออกต่อโลกนั้น มีตัวแปรอยู่ที่ขั้นที่ ๔ คือ สังขารชั้น จะแสดงตัวออกมาโดยมีเจตนาที่เป็นหัวหน้าในทวารทั้ง ๓ เป็นตัวคอยผลักดัน “ขั้น ๕” มี รูปชั้น คือร่างกายทั้งหมด ส่วน นามชั้น ฝ่ายจิตใจมี ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กล่าวโดยสรุป หรือโดยย่อมี ๒ ส่วนคือ ภายกับใจ แนวคิด

^{๑๘} คำว่า “ทวาร” นี้ เมื่อนำไปกล่าวในระบบการทำงานของกระบวนการแห่งชีวิต ท่านนิยมเปลี่ยนไปใช้คำว่า “อายตนะ” ซึ่งแปลว่า แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้แทน ดูเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๓๓ – ๓๔๕.

เรื่องธาตุนี้ ท่านจัดเป็นปรมัตถสภาวะธรรมซึ่งทุกนัยล้วนมีขอบข่ายและความหมายเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ทั้งสิ้น เราสามารถกล่าวได้ว่า “ขันธ ๕ เป็นกองแห่งธาตุ ชีวิตมนุษย์เกี่ยวข้องกับธาตุอยู่ตลอดเวลา”^{๑๙} ธาตุทั้ง ๔ นี้ทำงานประสานกัน อิงอาศัยกันและกัน ไม่แยกจากกัน คุมกันและกันอยู่ เพราะการรักษากันและกันของธาตุทั้ง ๔ จึงทำให้มนุษย์ได้รับการแยกภาวะ และลักษณะต่างๆ ทางรูปร่างโดยธรรมชาติ เช่น ภาวะหญิง ภาวะชาย ภาวะสูง ต่ำ ดำ ขาว อ้วน ผอม ลำสัน เป็นต้น

(๕) มองในภาพรวมแล้ว กายของมนุษย์นี้มีธรรมชาติเป็น “รูปธรรม เป็นสสาร ไม่รู้ อารมณ์ คือ ไม่รู้รูป ไม่รู้เสียง ไม่รู้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่มาถูกต้องกาย” เป็นที่อาศัยของจิต เป็นแดนเกิดของกามราคะ ไม่ยั้งยั้ง แปรเปลี่ยน แตกสลายในที่สุด ไม่มีใครบังคับบัญชาได้ และกายของมนุษย์เป็นองค์ประกอบของชีวิต “ฝ่ายสสารและพลังงาน พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารและพลังงานนั้น” มีลักษณะเป็นช่องว่าง (อากาศ) อันอาศัยกระตุก อาศัยเอ็น อาศัยเนื้อ อาศัยหนัง ห่อหุ้มตั้งอยู่ เป็นที่เกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดเพิลิตเพิลิน เป็นที่ตั้งแห่งโรคภัยไข้เจ็บ เป็นที่ปรากฏแห่งชราและมรณะเป็นธรรมชาติที่มีระบบการทำงานสลับซับซ้อน แลดูเป็นสิ่งที่มหัศจรรย์สำหรับปุถุชน แต่เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับพระอริยบุคคลทั้งหลาย

สรุปธรรมชาติของกายตามที่กล่าวมาทั้งหมดได้ว่า กายของมนุษย์ถูกเรียกว่า รูปขันธ ปรากฏขึ้นได้เพราะมหาภูตรูป ๔ รวมตัวเกาะกุมกัน ตกอยู่ภายใต้กฎของอนิจจัง ทุกขตา และอนัตตตา ธรรมชาติของกายนี้สามารถแบ่งแยกได้เป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ

(๑) ส่วนที่เป็นธรรมชาติดั้งเดิม หรือธรรมชาติพื้นฐาน (Original nature) ซึ่งได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดของกาย เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของมหาภูตรูป ๔ โดยมีกรรมคอยสนับสนุนและจัดสรร

(๒) ส่วนที่เป็นธรรมชาติอาศัย (Derivative nature) ซึ่งได้แก่ ธรรมชาติที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เกิดขึ้นและเป็นไปโดยธรรมชาติ ธรรมชาติส่วนนี้เกิดมีขึ้นเพราะอาศัยธรรมชาติดั้งเดิมนั่นเอง ตามพระบาลีได้แก่ อุปาทายรูป ๒๔ ลักษณะและหน้าที่ของกาย ก็รวมอยู่ในธรรมชาติอาศัยนี้

ธรรมชาติทั้งสองส่วนนี้อิงอาศัยกันและกันเป็นอยู่ ไม่มีธรรมชาติส่วนใดสามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง มีการเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย เป็นธรรมดากลาง ๆ จะเป็นคุณหรือโทษ ขึ้นอยู่กับการใช้ของผู้เป็นเจ้าของชีวิต

^{๑๙} แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, “วิเคราะห์ความหมายและขอบเขตเรื่องธาตุในพระไตรปิฎก,” สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕. หน้า ๓๘.

๒.๒.๒ ธรรมชาติของจิต

ธรรมชาติของจิต หมายถึง ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์อยู่เสมอ เป็นประธานในการกระทำสิ่งต่าง ๆ มีการเกิดดับต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย และเป็นเหตุให้เกิดนามรูป^{๒๐} แก่ใจและเพิ่ม ความต้องการทางจิต ต้องการความสุข ความสบายใจ ซึ่งเป็นความต้องการความอยากที่เป็นกิเลสตัณหา อุปาทาน ในกามคุณ มีนึกคิดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทางกาย ธัมมารมณ์ด้วยใจ จิตเป็นธรรมชาตินึกคิด และรู้อารมณ์ เป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่งที่สามารถรับรู้สิ่งอื่นและรับรู้ตัวมันเองได้ ความรู้สึกนึกคิดทางประสาททั้ง ๕^{๒๑}

เนื่องจากธรรมชาติฝ่ายนามชั้นของมนุษย์ ถูกบัญญัติเรียกหลายชื่อ คือ จิต, มโน, วิญญาณ, มานัส, หทัย, ปิณฑระ, มนายตนะ, มนินทริย์, วิญญาณขันธ, มโนวิญญาณธาตุ ซึ่งเรียกตามลักษณะ, อาการ, หน้าที่ และความเป็นไปของธรรมชาติส่วนนี้ แต่ชื่อที่ผู้ศึกษาพุทธศาสนา และคนทั่วไปรู้จักมากที่สุดคือ จิต, มโน และวิญญาณ ในการเรียกองค์ประกอบฝ่ายนามชั้นของมนุษย์ว่า “จิต” ผู้วิจัยเรียกตามที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

คำว่า “จิต” (จิตต) เป็นคำที่พุทธปรัชญาเถรวาทบัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกธรรมชาติฝ่ายนามธรรมของมนุษย์ โดยถือเอาลักษณะตามธรรมชาติ (เช่น การเคลื่อนไหว, การทำหน้าที่ เป็นต้น) ของนามธรรมนั้น มาเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติเรียก, ในการนิยามความหมาย และการอธิบายเพื่อ

ตอบคำถามว่า “จิต” คืออะไร? เช่น (๑) “จิต คือ ธรรมชาติคิดอารมณ์, ธรรมชาติรู้อารมณ์, ธรรมชาติอะไรก็ได้, ธรรมชาติสังสมอารมณ์, ธรรมชาติสังสมกุศลและอกุศล, ธรรมชาติสังสมบุญและบาป”^{๒๒} (๒) “จิเนตตีติ จิตตํ ธรรมชาติโต ย่อมคิด ซึ่งอารมณ์ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต”^{๒๓} (๓) “วิจิตตารมณํ ที่ชื่อว่าจิต เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร(มากมาย) ได้แก่ อารมณ์ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สิ่งที่อยู่รู้ได้ทางกาย และเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในความคิด” (๔) “จิตเป็นเพียงธาตุธรรมดาสามัญชนิดหนึ่ง (element) รวมอยู่ในกลุ่มของธาตุทั้งหลาย ธาตุจิต หรือธาตุวิญญาณนี้ คือธาตุที่มีคุณสมบัติรู้ เป็นนามธรรม คือ ไม่มีรูปร่างทางวัตถุ ธาตุจิตมีหน้าที่รู้ จิตต้องทำหน้าที่หน้ารู้ รู้แจ้ง, รู้

^{๒๐} พระทัฬหะ ที่ปทุมโม, การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและกระบวนการพัฒนาจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕, หน้า ๕.

^{๒๑} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๒๔๔/๑๕๖-๑๖๗ ฉบับมหาจุฬาเปฏฐัก, ๒๕๐๐.

^{๒๒} ป. หลงสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๒๕๙. คำว่า “จิตต” นี้ ความจริงมีความหมายหลายนัย เช่น หมายถึง ความคิด, หมายถึงเดือนห้า, หมายถึงความหลากหลาย, หมายถึงความไพเราะ, งดงาม, สวย, ตระการตา, ประหลาด, แปลก, เรือเรือ, ต่าง, พร้อย, ดำมอ ๆ, วิจิตร, ใช้เป็นชื่อคน เช่น จิตตคหบดี (ดูในเล่มเดียวกันนี้) แต่ความหมายที่ผู้วิจัยยกมานี้ ประสงค์เอาความหมายของจิตที่เป็นธรรมชาติภายในชีวิตมนุษย์

^{๒๓} อภิ.สง.อ. ๗๕/๓๑๕-๓๑๖.

เกิดขึ้นเฉพาะกาลเฉพาะเวลากรณี และเป็นประภัสสรอยู่ตามธรรมชาติ แต่เปลี่ยนได้ เสร้าหมองได้ตามสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ในฐานะที่เป็นเจตสิกธรรม”^{๒๔} (๕) “จิต คือ ธาตุกายสิทธิ์ ผู้ให้สำเร็จความคิด ให้ทำการเก็บสังขมสิ่งที่คิดไว้ จึงถูกเรียกตามคุณสมบัติส่วนนี้ว่า “จิต” คำว่า “จิต” แปลอย่างหนึ่งว่า “ผู้ให้สังขม” เป็นต้น

ก. ธรรมชาติของจิตของมนุษย์โดยทั่วไป

ธรรมชาติส่วนที่เป็นจิตหรือนามชั้นของมนุษย์โดยทั่วไป ทั้งมนุษย์ปุถุชนและพระอรหันตบุคคล แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม คือ

(๑) กลุ่มที่เรียกว่า เวทนา ได้แก่ ความรู้สึก ซึ่งโดยสากล มี ๓ ประการ คือ สุข (ทั้งทางกายและทางใจ) ทุกข์ (ทั้งทางกายและทางใจ) และอุเบกขามสุข หรือ อุเบกขาเวทนา (ไม่สุข ไม่ทุกข์ เฉย ๆ)

(๒) กลุ่มที่เรียกว่า สัญญา ได้แก่ ความจำได้ หมายถึง พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า “จิตของมนุษย์มีคุณลักษณะอย่างหนึ่ง คือ สามารถเก็บบันทึกสิ่งที่ผ่านเข้ามาสู่การรับรู้”^{๒๕} ความจำของมนุษย์แบ่งตามทางแห่งการรับรู้ได้ ๖ ชนิด คือ ๑) รูปสัญญา-หมายรู้รูปทุกสปีทุกแบบ ๒) สัทท-สัญญา-หมายรู้เสียงทุกกรณี ๓) คันธสัญญา-หมายรู้กลิ่นทุกอย่าง ๔) รสสัญญา-หมายรู้รสทุกชนิด ๕) โผฏฐัพพสัญญา-หมายรู้สัมผัสทางกาย ๖) อัมมสัญญา-หมายรู้อารมณ์ทางใจ

(๓) กลุ่มที่เรียกว่า สังขาร ได้แก่ สภาวะธรรมที่ปรุงแต่งใจ มี ๓ ฝ่าย คือ ฝ่ายดี (โสภณเจตสิก) ฝ่ายเลว (อกุศลเจตสิก) และฝ่ายที่เป็นกลาง (อัญญสมานาเจตสิก) กล่าวโดยทั่วไปแล้ว สังขารเป็นสภาวะที่เป็นความคิดปรุงแต่งเกี่ยวกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

(๔) กลุ่มที่เรียกว่า วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งทางทวารหรืออายตนะทั้ง ๖ ของมนุษย์ คือ รู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ธรรมชาติฝ่ายนามชั้นทั้ง ๔ กลุ่มนี้ ย่อได้เป็น ๒ คือ กลุ่มที่เป็นจิต และกลุ่มที่เป็นสภาวะธรรมที่เกิดกับจิต กล่าวคือ กลุ่มที่เรียกว่า “วิญญาณ” จัดเป็นจิต (ตามนัยพระอภิธรรม) ส่วนกลุ่ม เวทนา สัญญา และสังขาร จัดเป็นสภาวะธรรมที่เกิดกับจิต เรียกเป็นคำเฉพาะว่า “เจตสิก” เป็นสภาวะธรรมที่ทำให้มนุษย์มีจิตใจที่แตกต่างกัน วัดโดยการนับจำนวนเจตสิกในจิตของแต่ละคน ๙๓ ในบรรดาเจตสิกทั้ง ๕๒ อย่าง เจตสิกที่เป็นเวทนา มี ๑ ที่เป็นสัญญา มี ๑ ที่เหลืออีก ๕๐ อย่าง ล้วนจัดเข้าในสังขารชั้นทั้งสิ้น ธรรมชาติที่เรียกว่า “เจตสิก” นี้โดยธรรมชาติแล้ว มีทั้งดีและไม่ดี ฝ่ายดี

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรม ภาคปลาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑๒ - ๕๑๖.

^{๒๕} สมภาร พรหมทา, *พุทธศาสนานิกายเถรวาท : การศึกษาเชิงวิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙.

เรียกว่า “กุศลเจตสิก” ถือว่าเป็นส่วนที่เป็นมโนธรรมของมนุษย์ ฝ่ายที่ไม่ดี เรียกว่า “อกุศลเจตสิก” ถือว่าเป็นส่วนที่เป็นสัญชาตญาณของมนุษย์^{๒๖} มนุษย์ทุกคนจะมีธรรมชาติฝ่ายนามชนันท์ทั้ง ๔ กลุ่ม ดังกล่าว เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของชีวิต

ธรรมชาติของมนุษย์ คือการดำเนินชีวิต หลักพัฒนา ชีวิตมนุษย์ให้สู่ความสูงส่งทางจิตใจ หรือการอยู่เหนืออำนาจกิเลสเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงคือโมกษะ นิพพาน หรือไภวรัลย์ เมื่อใช้นิยามทางแนวคิดมนุษยนิยมมาตรวจสอบดูก็พบว่า ปรัชญาอินเดียมีความเป็นมนุษยนิยมโดยแท้จริง โดยเฉพาะพุทธศาสนาที่เริ่มต้นทุกสิ่งทุกอย่างที่ตัวมนุษย์ เห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพพอที่ฝึกตนให้สูงขึ้นได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกตนประเสริฐที่สุด”^{๒๗} นั้นแสดงให้เห็นว่า มนุษย์ในทัศนะของพุทธปรัชญานั้น สามารถพัฒนาตนเองให้สูงขึ้นได้ จนเข้าถึงอิสรภาพได้ด้วยความเพียรพยายามของตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องอ้อนวอน หรือรอคอยให้สิ่งอื่นมาดลบันดาลให้

ข. ธรรมชาติของจิตของมนุษย์ปุถุชน

ธรรมชาติของจิตของมนุษย์ปุถุชน ตามที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ประมวลได้ ดังนี้

(๑). ในขุททกนิกาย ธรรมบท หมวดจิตวรรค แสดงธรรมชาติของจิตไว้ว่า^{๒๘}

- ๑) ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามไว้ได้ยาก ควบคุมยาก
- ๒) แสไปหากามคุณ (แสหารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ และต้องการและพอใจ)
- ๓) เปลี่ยนแปลงเร็ว ฝืนในอารมณ์ตามที่ใคร
- ๔) เห็นได้ยาก มีความละเอียดมาก
- ๕) ท่องเที่ยวไปได้ไกล ไปไหนไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง แต่อาศัยร่างกายเป็นที่อยู่
- ๖) สามารถฝึกได้ ควบคุมได้ รักษาได้ ดัดให้ตรงได้
- ๗) เมื่อได้รับการฝึก ควบคุม รักษา และดัดให้ตรงด้วยดีที่สุดแล้ว สามารถสร้างความสุขให้แก่เจ้าของชีวิตได้อย่างถึงที่สุด

^{๒๖} สมภาร พรหมทา, พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคมและปัญหาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๗.

^{๒๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๒๘} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓-๓๗/๒๒., (ไทย) ๒๕/๓๓-๓๗/๓๕-๓๗.

ค. ธรรมชาติของจิตของมนุษย์อริยชน

อริยชนตามความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาท คือ ผู้ที่ได้บรรลุธรรมชั้นสูงตั้งแต่ระดับโสดาปัตติผลขึ้นไปถึงอรหัตตผล การกำหนดเกณฑ์เช่นนี้ ท่านกำหนดจากระดับของกิเลสที่เหลืออยู่ในจิต และจากระดับคุณภาพของจิต มนุษย์อริยชนทั้ง ๔ ระดับ แต่ละระดับมีธรรมชาติของจิตเป็นดังนี้^{๒๙}

(๑) จิตของอริยชนระดับพระโสดาบัน จะสามารถละสังโยชน์ ๓ (ใน ๑๐) เบื้องต้น คือ สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาสได้เด็ดขาด (กำจัดทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยได้) จิตมีความสะอาดในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่สามารถลดแรงของราคะ โทสะ และโมหะได้มากนัก

(๒) จิตของอริยชนระดับพระสกทาคามี จะสามารถละสังโยชน์ ๓ (ใน ๑๐) เบื้องต้น คือ สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาสได้เด็ดขาด พร้อมกับสามารถลดแรงของราคะ โทสะ และโมหะได้มากกว่าพระโสดาบัน สามารถกำจัดกามราคนุสัย และ ปณิฆานุสัย ส่วนหยาบ ไปได้ จิตสะอาดมากขึ้น แต่ยังไม่สะอาดหมดจดถึงที่สุด

(๓) จิตของอริยชนระดับพระอนาคามี จะสามารถละสังโยชน์ ได้เพิ่มอีก ๒ อย่าง คือ กามราคะและปณิฆะ (ความหึงหวงติดเคือง) สามารถกำจัดกามราคนุสัย และปณิฆานุสัยส่วนที่ละเอียดได้ จิตมีความสะอาดมากขึ้นมาอีกในระดับหนึ่งถือได้ว่าจิตสะอาดมากกว่าพระสกทาคามี แต่ยังไม่หมดจดถึงที่สุด

(๔) จิตของอริยชนระดับพระอรหันต์ จะสามารถละสังโยชน์ที่เหลืออีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะและอวิชชา สามารถกำจัดมานานุสัย, ภาวราคนุสัยและอวิชชานุสัยได้เด็ดขาด ถือเป็นผู้มีจิตที่ห่างไกลจากกิเลส สะอาดบริสุทธิ์ หมดจดถึงที่สุด จิตของบุคคลระดับนี้เป็นจิตที่ควรแก่การบูชาของคนทั้งหลาย

เฉพาะจิตของอริยชนระดับพระอรหันต์นั้น มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นจิตที่มีความเป็นอิสระ คือหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย^{๓๐} ไม่มีความหวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่สะท้าน ไม่หวั่นไหว^{๓๑}

มีความหนักแน่นเหมือนภูเขาทินใหญ่^{๓๒} มีสภาพเป็นเหมือนแผ่นดินที่ไม่ว่าใครทิ้งของสะอาดหรือไม่สะอาดลงไปก็รองรับได้โดยไม่เกิดความขัดเคือง^{๓๓} ตลอดเวลาไม่มีความผ่องใส เยือก

^{๒๙} สรุปกงานัยของ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๐/๕๔๒., อภิ.วิ.อ. ๗๘/๘๑๐., คณะจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, วิชา ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๑. และ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

^{๓๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๗๗/๓๗., (ไทย) ๑๐/๗๗/๔๓.

^{๓๑} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๘/๑๓๖-๑๓๗., (ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๓๗.

^{๓๒} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๕๕/๓๕๙-๓๖๓., (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๘-๕๓๙.

^{๓๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๙๕/๓๔., (ไทย) ๒๕/๙๕/๕๕., อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/๑๑/๓๐๘-๓๐๙.

เย็น เอิบอิ่มใจ และมีแต่ความเป็นสุข^{๓๔} จิตของพระอรหันต์ถือว่าเป็นจิตที่มีสุภาพสมบูรณ์ที่สุด^{๓๕} แต่สภาวะทางจิตดังกล่าวนี้เกิดจากการฝึกฝนอบรม เกิด,มีและเป็นตามเหตุปัจจัย ถือเป็นธรรมชาติที่ดีงามของจิตในระดับสูงสุด

ในพระสูตรต้นปิฎกไม่แยกแยะองค์ประกอบของจิต ซึ่งต่างกับในพระอภิธรรมปิฎกที่แสดงองค์ประกอบของจิตไว้อย่างละเอียด เพื่อให้นำไปศึกษาปฏิบัติและตอบปัญหาในเชิงวิชาการด้วย

๒.๓ ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง

ธรรมชาติส่วนนี้ ในพระบาลีท่านเรียกว่า “ธรรมนิยาม”(กฎธรรมชาติ) ส่วนใน อรรถกถา ท่านเรียกว่า “สามัญญลักษณะ” และ “ไตรลักษณ์” หมายถึง ลักษณะที่เสมอกันทั่วไปแก่สิ่งมีชีวิต และสิ่งที่ไม่มีชีวิต ๓ ประการ ได้แก่

(๑) ภาวะคือความเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่อยู่อย่างเดิมตลอดไป ลักษณะนี้ท่านบัญญัติเรียกว่า “อนิจจตา” เป็นภาวะที่มองเห็นได้ง่าย

(๒) ภาวะที่ต้องเกิดการขัดแย้งบีบคั้นอยู่ภายในตลอดเวลาเพราะการเกิดขึ้นและความเสื่อมสลาย ภาวะที่บกพร่องไม่สมบูรณ์^{๓๖} ลักษณะนี้ท่านบัญญัติเรียกว่า “ทุกขตา” เป็นภาวะที่มองเห็นได้ปานกลาง ต้องใช้โยนิโสมนสิการให้มากขึ้นกว่าปกติทั่วไป

(๓) ภาวะที่หาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ ไม่มีสาระ^{๓๗} ไม่มีแก่นสารไม่มีสิ่งซึ่งเป็นตัวตนที่แท้จริงคงอยู่ตลอดไป ลักษณะนี้ท่านบัญญัติเรียกว่า “อนัตตตา” เป็นภาวะที่มองเห็นได้ยากที่สุด ต้องใช้ปัญญาระดับสูงที่เรียกว่า “วิปัสสนา”

^{๓๔} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๒๔๖.

^{๓๕} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔๗/๑๕๙., (ไทย) ๒๑/๑๔๗/๑๔๑.

^{๓๖} นิยามความหมายตามนัยนี้ผู้วิจัยนำมาจาก พระธรรมปิฎก (ป.อ.), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๐/๙ – ๗๐/๑๗. ดูความหมายเพิ่มเติมได้ใน วิสุทธิ. ๓/๒๖๐,๒๓๗. ฉบับมหาวิทยาลัย. และดูการวิเคราะห์เรื่องทุกขตา ได้ใน สมภาร พรหมทา, “รายงานการวิจัย ทุกข์ในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิธารวิน,” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๓), ๒๔ – ๒๖.

^{๓๗} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๗๙/๙๖-๙๗., (ไทย)๓๑/๗๙/๒๗. ใน วิสุทธิ. ๓/๒๔๗. ให้ความหมายไว้ว่า “อนัตตาคือ สภาวว่างเปล่า (สุญญโต) สภาวไม่มีเจ้าของ (อัสสามิกโต) สภาวที่ไม่เป็นไปในอำนาจ (อวิสวตติโต) และสภาวที่แย้งต่ออัตตา (อตตานุสสโต)” ทศนะเรื่อง อนัตตา มีประเด็นปัญหาให้ถกเถียงกันได้มาก เป็นประเด็นที่พูดถึงกันมากในปัจจุบัน ผู้วิจัยขอแนะนำ พุทธทาสภิกขุ, **ปริมัตถ-สภาวะธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒,จัดพิมพ์โดย ธรรมทานมูลนิธิ,๒๕๔๓ . พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, ฉบับพิมพ์ปีไหนก็ได้, **กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาและสร้างสรรค์สังคมไทย**, พิมพ์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๒., วัชร งามจิตรเจริญ, “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท อัตตาหรืออนัตตา,” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๔). โดยศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ อนิจจตาและทุกขตา เป็นลักษณะที่สังขตธรรมทุกอย่างต้องมี แต่สิ่งที่เป็นอสังขตธรรมนั้นไม่มี และส่วนลักษณะที่ ๓ คืออนัตตตานั่น เป็นลักษณะที่มีอยู่ทั้งในสังขตธรรมและอสังขตธรรม ธรรมชาติทั้ง ๓ ประการนี้ ในมุมมองของมนุษย์แล้วมีทั้งข้อดีและข้อเสีย เช่น หากมองในแง่จริยธรรม (แง่บวก) “อนิจจตา” มีคุณค่ามากสำหรับการใช้เป็นอุปกรณ์ในการทำใจ “ทุกขตา” มีคุณค่ามากสำหรับการใช้เป็นอุปกรณ์คอยกระตุ้นให้กระตือรือร้นในการประกอบคุณความดี รีบเร่งทำสิ่งที่ควรทำ และละเว้นสิ่งที่ควรละเว้น ส่วน “อนัตตตา” มีคุณค่ามากสำหรับการลดกิเลส ตัณหา ลดความเห็นแก่ตัว ลดความยึดมั่นถือมั่น แต่ถ้ามองในแง่ลบ ลักษณะทั้ง ๓ ทำให้มนุษย์เกิดความไม่ต้องการพ้นออกไปจากภาวะอันร้อนรมย์ที่ตนเองกำลังเสพอยู่ รู้สึกขัดเคืองที่ตนเองต้องพ้นไปจากภาวะที่ต้องการ อยากให้คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป เช่น ความหนุ่มความสาว ความสวย ความสุข ลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป เนื่องจากธรรมชาติทั้ง ๓ ลักษณะ คือ ความเป็นสิ่งไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา เป็นกฎธรรมชาติสากลที่ครอบคลุมทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม มนุษย์จัดเป็นสังขตธรรมอย่างหนึ่ง จึงมีธรรมชาติทั้ง ๓ นี้เป็นสมบัติประจำชีวิต ดังนั้น จึงถือว่าธรรมชาติทั้ง ๓ นี้เป็นธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง

๒.๔ ธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทัศนะว่า ทุกข์และสุขของมนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น แท้จริงแล้วทุกข์และสุขของมนุษย์มีเหตุปัจจัย ผู้วิจัยตั้งหัวข้อวิจัยนี้ขึ้นมาจากคำถามที่ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทพูดถึงเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์ไว้อย่างไรบ้าง ? ในการศึกษาเรื่องนี้ ก่อนอื่นเราทำความเข้าใจกับคำว่า “เหตุปัจจัย” ก่อน

ก. ความหมายและขอบข่ายของคำว่า เหตุปัจจัย

คำว่า “เหตุปัจจัย” แปลว่า สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุหรือ รากเหง้าแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย^{๓๘} คำว่า “เหตุ” ในคำว่า “เหตุปัจจัย” นี้ ท่านหมายถึง เหตุพิเศษ หรือเหตุกิจที่ทำหน้าที่เป็นรากเหง้าแห่งสภาวะธรรมอื่น ๆ ส่วนคำว่า “ปัจจัย” หมายถึง เหตุทั่วไปหรือเหตุสามัญ เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกัน เป็น “เหตุปัจจัย” มีความหมายเฉพาะว่า ปัจจัยที่เป็นเหตุ ได้แก่ ปัจจัยที่เกื้อหนุนหรืออุดหนุนกันด้วยการเป็นเหตุหรือรากเหง้าของสภาวะธรรมอื่น ๆ^{๓๙}

^{๓๘} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๔๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๓๖).

^{๓๙} วิสุทธิ. ๑/๑๖๔.

ข. เหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์

(๑) เหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ของมนุษย์

ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ ๓๕ คัมภีร์วิภังค์ ได้แสดงเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ของมนุษย์ไว้ในส่วนที่ว่าด้วย “สังขวิภังค์”^{๔๐} หัวข้อว่า “สมุทัยสัง” ความเป็น สภาวะธรรมโดยตรงที่ทำให้เกิดความทุกข์นั้น ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ซึ่งมีที่อยู่ที่ตั้งอยู่ (ฐาน) ๖๐ ฐานะ แบ่งได้เป็น ๑๐ กลุ่ม ๆ ละ ๖ ฐานะ ดังนี้

๑. อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒. วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ

๓. อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ

๔. ผัสสะ คือ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก (สัมผัส) คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส

๕. เวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส

๖. สัญญา คือ ความหมายรู้ในรูป (รูปสัญญา) ในเสียง (สัททสัญญา) ในกลิ่น (คันธสัญญา) ในรส (รสสัญญา) ในการถูกต้องสัมผัส (โผฏฐัพพสัญญา) และในธรรมารมณ (ัมมสัญญา)

๗. เจตนา คือ ความคิดอ่าน หรือ ความจงใจในรูป (รูปสัญญาเจตนา) เสียง (สัททสัญญาเจตนา) กลิ่น (คันธสัญญาเจตนา) รส (รสสัญญาเจตนา) โผฏฐัพพะ (โผฏฐัพพสัญญาเจตนา) และธรรมารมณ (ัมมสัญญาเจตนา)

๘. ตัณหา คือ ความติดใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ (ัมมตัณหา)

๙. วิตก คือ ความตรึก หรือการหมกมุ่นครุ่นคิดถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ (ัมมวิตก)

๑๐. วิจาร์ คือ ความตรอง ถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ (ัมมวิจาร์)

ทั้ง ๖๐ ฐานะนี้ ท่านจัดเป็นฝ่ายปิยรูป (รูปอันพึงพอใจ) และเป็นฝ่ายสาตรูป (รูปอันน่ายินดี) ท่านแสดงไว้ชัดเจนว่า ทั้งปิยรูป และสาตรูป คือที่อยู่ที่ตั้งอยู่ของตัณหา^{๔๑}

^{๔๐} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๙-๒๑๘/๑๑๗-๑๔๔., (ไทย) ๓๕/๑๘๙-๒๑๘/๑๖๓-๑๙๖. ดูสาระแบบย่อในส่วนของบทนำของพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาฯ เล่มนี้ก็ได้.

^{๔๑} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๓/๑๒๐-๑๒๒., (ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๗.

อีกนัยหนึ่ง สาเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่^{๔๒} ตัณหา, กิเลส ๑๐ ชนิด ซึ่งมีตัณหารวมอยู่ด้วย, อกุศลจิตและอกุศลเจตสิกซึ่งมีกิเลส ๑๐ ชนิดรวมอยู่ด้วย, อกุศลกรรมและโลภียกุศลเหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะและอโมหะ, จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศลและฝ่ายโลภียกุศลทั้งหมด

กล่าวโดยสรุป ตัณหา ๓ ที่เกิดในอายตนะภายใน, ในอายตนะภายนอก, ในวิญญาณ, ในผัสสะ, ในเวทนา, ในสัญญา, ในเจตนา, ในตัณหา, ในวิตก, ในวิจารณ์ คือเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ของมนุษย์ และกิเลส ๑๐ ชนิด ซึ่งมีตัณหา ๓ รวมอยู่ด้วย, อกุศลกรรม และโลภียกุศลเหตุ ๓ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ,^{๔๓} อกุศลจิตและอกุศลเจตสิกซึ่งมีกิเลส ๑๐ รวมอยู่ด้วย, จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศล และฝ่ายโลภียกุศลทั้งหมด คือสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ เราอาจเรียกสั้น ๆ ว่า สาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ คือ “สิ่งชั่วในดวงใจ” (อกุศลเจตสิกทั้งหมด) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในขั้น ๕ อันมีอายตนะภายใน-ภายนอกเป็นองค์ประกอบ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผัสสะ เวทนา สัญญา ตัณหา เจตนา วิตก และวิจารณ์นั่นเอง และกระบวนการเกิดทุกข์ก็เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาทที่ว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี”

(๒) เหตุปัจจัยแห่งความสุขของมนุษย์

ตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนา เมื่อเราทราบว่าจะอะไรคือเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ของมนุษย์ ก็ง่ายต่อการทราบว่าอะไรคือเหตุปัจจัยแห่งความสุขเช่นกัน เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักการว่า เมื่อรู้ว่าสาเหตุแห่งทุกข์คืออะไร (ปหานปริญญา) ก็ให้ละสาเหตุนั้นเสีย (ปทาตัพพะ) โดยมีวิธีละ ๘ องค์ประกอบ เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ^{๔๔}

๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สร้างปัญญาขึ้นมารู้ความจริงให้ชัด ไม่หลงมกมาย
๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ตริกในการออกจากกาม ตริกในการไม่พยาบาท ตริกในการไม่เบียดเบียน
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สร้างเจตนาให้เป็นเหตุงดเว้นจากพูดเท็จ จากการพูดส่อเสียด จากการพูดคำหยาบ และจากการพูดเพ้อเจ้อ

^{๔๒} สรุปตามบทนำของพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๓๕ , หน้า (๓๐).

^{๔๓} โลภียกุศลทั้ง ๓ นี้ ที่ท่านจัดว่ายังเป็นเหตุแห่งทุกข์เพราะว่า ผลักดันให้มนุษย์เกิดการตัดสินใจในการยึดติดกับภพภูมิที่เป็นกามาวจรอยู่ ตามพระบาลีท่านเรียกว่า โลภียกุศลทั้ง ๓ ทำให้เกิดปสาทะ (ความเลื่อมใส) ซึ่งเป็นปัจจัยของอวิโมกข์ (การตัดสินใจ) และอวิโมกข์เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ซึ่งจัดเป็นโลกียะสุข ยังไม่ถึงว่าสิ้นทุกข์อย่างแท้จริงตามนัยแห่งพุทธปรัชญาเถรวาท ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๙๒/๒๐๐., (ไทย) ๓๕/๒๙๒/๒๗๓. และดูคำอธิบายใน อภิ.วิ.อ. ๗๗/๖๖๕. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๔๔} สรุปความจาก อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๕๒-๑๖๖., (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑-๑๗๓.

๔. สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สร้างเจตนาให้เป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ และงดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม

๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ละเว้นจากมิจฉาชีพทุกอย่าง ก็จะเป็นสัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตให้มุ่งมั่น (๑) เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น (๒) เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น และ (๔) เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เสื่อมหาย ให้เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ทำตนให้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาให้เห็นภายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม แล้วกำจัดอวิชชา (ความเพ่งเล็งอยากได้) และโทมนัสในโลกนี้ให้ได้

๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งใจมั่นชอบ) ทำตนให้สงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จนกระทั่งบรรลุปฐมฌาน, ทุติยฌาน, ตติยฌาน และจตุตถฌาน ทำสมาธิจิตให้มีแต่สติที่บริสุทธิ์ มีอุเบกขา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข

ตามวิธีการทั้ง ๘ องค์ประกอบนี้เป็นเหตุปัจจัยเดียวในการสร้างความสุขให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นความสุขทั้งในระดับโลกียะและโลกุตระ วิธีการทั้ง ๘ นั้น สามารถย่อได้เป็น ๓ คือ (๑) ปัญญา (สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปปะ) (๒) ศีล (สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ) และ (๓) สมาธิ (สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ)^{๔๕}

กล่าวโดยสรุป เมื่อรู้เหตุแห่งความทุกข์ก็ดำเนินการกำจัดสาเหตุนั้นให้หมดไป เมื่อเหตุแห่งทุกข์หมด ความสุขก็บังเกิดขึ้นเอง อุปมาเหมือน พอแสงสว่างปรากฏความมืดก็หายไปฉะนั้น ซึ่งในกระบวนการนี้มีศีลและสมาธิเป็นปัจจัยสนับสนุน และมีปัญญาเป็นปัจจัยสำคัญขั้นสุดท้ายในการกำจัดความทุกข์ให้หมดไป

ค. สรุปรธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์

รวมความทั้งหมดในประเด็นนี้ ธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ของมนุษย์ตามนัยแห่งอภิธรรมปิฎก ได้แก่ จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศลทั้งหมดซึ่งมีกิเลส ๑๐ ประการรวมอยู่ด้วย รวมทั้งกุศลเหตุฝ่ายโลกียะ ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ซึ่งจะเห็นว่าเป็นธรรมชาติในแง่ปรมาตม ส่วนเหตุ

^{๔๕} พระมหาสมปอง จนทวิโส, ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริโตเติล, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗๙.

ปัจจัยแห่งสุข ได้แก่ จิตและเจตสิกฝ่ายกุศลทั้งหมด รวมทั้งอโลภะ อโทสะ และอโมหะ วิธีการสร้างจิตและเจตสิกฝ่ายกุศลให้เกิดขึ้น มี ๘ ประการ

- (๑) ทำความเห็นของตนให้เป็นสัมมาทิฐิ สร้างปัญญาที่ถูกต้องก่อน
- (๒) หมั่นตรึกแต่ในทางออกจากกาม ในทางไม่พยาบาท ในทางไม่เบียดเบียน
- (๓) สร้างเจตนาให้เป็นเหตุงดเว้นจากพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบและพูดเพ้อ
- (๔) สร้างเจตนาให้เป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ และจากการประพฤติดินในกาม

(๕) ละเว้นจากมิจฉาชีพทุกอย่าง กระทำแต่สัมมาอาชีพ

(๖) สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตให้มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ให้เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

(๗) ทำตนให้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาให้เห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม แล้วกำจัดอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้) และโทมนัสในโลกนี้ให้ได้

(๘) ทำตนให้สงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จนกระทั่งบรรลุปฐมฌาน ทุติฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ทำสภาวะจิตให้มีแต่สติที่บริสุทธิ์ มีอุเบกขา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข^{๔๖}

๒.๕ สรุป ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากที่ได้นำเสนอไปทั้งหมด รวมความได้ว่า ความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ในพุทธปรัชญาเถรวาท มี ๒ นัย คือ (๑) ความหมายตามรูปศัพท์ (๒) ความหมายตาม ทศนะของนักปราชญ์ร่วมสมัย ความหมายตามรูปศัพท์ หมายถึง “สภาวะที่เกิดเอง, มีเอง และเป็นอยู่เองตามเหตุปัจจัย หรือ ปรากฏการณ์ที่เป็นไปตามธรรมดาหรือตามเหตุปัจจัยภายในชีวิตมนุษย์ ส่วนความหมายตามทศนะของนักปราชญ์ร่วมสมัย หมายถึง (๑) กฎธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเป็นตามนั้น ต้องทำหน้าที่ตามนั้น และจะได้รับผลตามนั้น (๒) ภาวะคือความเป็นผู้ที่ต้องฝึกและฝึกได้

เนื้อหาสาระธรรมชาติของมนุษย์ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เราสามารถมองได้เป็น ๒ แง่ คือ ในแง่จิตวิทยาและแง่สภาวะธรรม ในส่วนของพระวินัยปิฎก ไม่มีการกล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่สภาวะตามธรรมชาติไว้โดยเฉพาะ เพราะท่านมุ่งแสดงบทบัญญัติ กฎระเบียบ แบบแผนสำหรับปฏิบัติตนของสงฆ์เป็นหลัก แม้จะมีบางส่วนที่ท่านแสดงสภาวะธรรมไว้ แต่ก็ไม่มีการระบุไว้

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๐.

โดยตรงว่า ลักษณะอย่างนี้คือธรรมชาติของมนุษย์ ถึงแม้ว่าท่านจะไม่ได้กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่สภาวะธรรมเอาไว้โดยตรง แต่เราสามารถมองในแง่จิตวิทยาได้ ซึ่งตามที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น ธรรมชาติในแง่นี้ ได้แก่ ความเป็นผู้สามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ประเสริฐที่สุด ได้โดยอาศัยธรรมชาติ คือ “ความเคยชิน” และ ธรรมชาติ คือ “ศรัทธา” เป็นเครื่องมือในการฝึกฝนพัฒนาด้านกาย ศีล จิต และปัญญาให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาได้ อีกประการหนึ่ง การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดโดยธรรมชาติ และถือเป็นความโชคดียิ่ง เพราะชีวิตมนุษย์สามารถเป็นฐานในการทำความดีที่สูง ๆ ขึ้นไป

ส่วนในพระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ท่านแสดงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่สภาวะธรรมไว้ชัดเจนกว่าพระวินัยปิฎก ซึ่งธรรมชาติทุกส่วนสามารถมองได้ทั้งในแง่จิตวิทยาและในแง่สภาวะธรรม แต่ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยมุ่งการนำเสนอในแง่สภาวะธรรมเป็นหลัก ภาพโดยรวมเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในพระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก สรุปได้ดังนี้

(๑) ธรรมชาติของมนุษย์ในทุก ๆ ประเด็นในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นปรากฏการณ์ของกระแสแห่งเหตุปัจจัย ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตลอดเวลา และเป็นกระแสของเหตุปัจจัยที่อาศัยและกันเกิดขึ้นตามกฎธรรมนิยาม ไม่มีอำนาจเหนือธรรมชาติของพรหมหรือเทพตนใดมาดลบันดาลให้มนุษย์มีธรรมชาติอย่างนั้นอย่างนี้

(๒) ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ธรรมชาติของมนุษย์ในทุกด้านถือเป็นสังขต-ธรรมทั้งสิ้น ยกเว้นภาวะทางจิตที่เรียกว่า “นิพพาน” ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้เป็นพระอรหันต์

(๓) ธรรมชาติแทบทุกส่วนของมนุษย์บอกให้เราทราบถึงศักยภาพ หรือภาวะแฝงที่มนุษย์มีอยู่แต่มนุษย์ส่วนมากไม่ใส่ใจที่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต เช่น ก). ธรรมชาติของจิตของพระอริยบุคคล บอกให้เราทราบว่า มนุษย์สามารถสร้างภูมิหรือระดับให้กับจิตหรือวิญญาณหรือชีวิตของตนเองได้ ข). ธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ บอกให้เราทราบว่า มนุษย์สามารถทำอะไรเพื่อชีวิตของตนเองได้บ้าง ค). ธรรมชาติของเพศชายและเพศหญิง บอกให้เราทราบว่า วิบากกรรมเป็นตัวกำหนดการได้เพศชายหรือเพศหญิงของมนุษย์ในปัจจุบันชาติ และไม่ว่าหญิงหรือชาย ถ้าปล่อยให้อกิเลสตัณหาควบคุมบงการชีวิต ชีวิตย่อมขาดอิสรภาพ แต่ถ้าใช้ปัญญากำจัดกิเลสตัณหาให้หมดไป ย่อมได้อิสรภาพทางใจ และกลายเป็นผู้ประเสริฐที่สุดได้ เป็นต้น

(๔) พุทธปรัชญาเถรวาทแสดงธรรมชาติของมนุษย์ไว้ทั้งในแง่สมมติสัจจะและปรมัตถ-สัจจะ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ที่ศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ได้เข้าใจธาตุแท้หรือแก่นแท้หรือรากเหง้าของชีวิตตนเอง เพราะการรู้และเข้าใจชีวิตตามเป็นจริง จะทำให้สามารถปฏิบัติต่อชีวิตได้ถูกต้อง

(๕) พุทธปรัชญาเถรวาทสามารถทำความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตน สังเกตได้จากหลักคำสอนเรื่องอนัตตา จึงถือได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาท ค้นพบวิธีการกำจัดความเห็นแก่ตัวได้อย่างเด็ดขาดแท้จริง นอกจากนี้แนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในทุกด้านที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงไว้ และเท่าที่ผู้ศึกษาหลักพุทธปรัชญาสามารถตีความ เข้าถึงได้ เป็นแนวคิดที่แสดงไว้บนพื้นฐานของปัญญาชั้นสูงที่ท่านเรียกว่า วิปัสสนาญาณ และ “สัมมาสัมโพธิญาณ”

ธรรมชาติของมนุษย์

ธรรมชาติของมนุษย์ ความพยายามที่จะสร้างพื้นที่ใหม่ให้กับมนุษย์นอกกรอบศาสนาแบบดั้งเดิม ด้วยการหันกลับมามอง และนิยามมนุษย์ใหม่ด้วยสติปัญญาของมนุษย์เอง โดยเห็นว่ามนุษย์นั้นเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง มีความสามารถ มีเหตุผล มีศักยภาพและเสรีภาพพอที่จะตัดสินใจแก้ไขปัญหาของมนุษย์เองได้ไม่จำเป็นต้องหวังพึ่งสิ่งภายนอกที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ และนอกเหนือการรับรู้ของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีนักคิดมากมายที่พยายามสร้างความสำคัญให้กับมนุษย์มากกว่าดูถูกว่าต่ำต้อย และต้องรอคอยเพียงความช่วยเหลือจากผู้อื่นหรือสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ จึงเกิดเป็นแนวคิดทางมนุษยนิยมแบบต่างๆ ทั้งนี้ก็ขึ้นกับว่า นักปราชญ์นั้นๆ เน้นหนักไปในทางใดเป็นพิเศษ ถึงแม้ว่าคำว่า มนุษยนิยม (Humanism) จะเป็นคำที่เกิดขึ้นทางฝั่งตะวันตกตามประวัติศาสตร์ก็จริง แต่เนื้อหาทางความคิดนั้น เห็นว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดทางศาสนาทางตะวันออกอีกด้วย โดยเฉพาะในอินเดีย ที่ศาสนาคำสอนไม่ได้แยกขาดจากชีวิตของมนุษย์ แต่เป็นหลักการปฏิบัติสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพื่อพัฒนาฝึกฝนมนุษย์ทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ เช่น พระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาฝ่ายอเทวนิยม ก็เล็งเห็นความสำคัญของมนุษย์เป็นหลัก แนวคิดทั้งหมดในพุทธธรรมเกิดจากมนุษย์ และก็เพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษย์โดยเฉพาะ

การที่มนุษย์ปฏิเสธแนวคิดเทวนิยมเป็นเริ่มแรก โดยเฉพาะแนวคิดเทวนิยมในศาสนาคริสต์ ที่ครั้งหนึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความคิด ทัศนคติของคนยุโรป ตลอดยุคกลางที่ผ่านมา การปฏิเสธผู้สร้างดังกล่าว ทำให้เกิดพื้นที่หนึ่งขึ้นมานั่นคือ “เสรีภาพ” ความเป็นอิสระที่จะคิด จะกระทำ หรือกำหนดชีวิตตนเองด้วยตนเอง อันนำไปสู่การหันเหความสนใจ ความตระหนักรู้มาสู่ตัวตนของมนุษย์ ทั้งที่เป็นร่างกายและจิตใจ เชิดชูบทบาท สติปัญญา และให้ความสำคัญกับคุณค่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เมื่อมนุษย์ไม่พึ่งเทพเจ้า จำเป็นที่จะต้องพึ่งพาตนเอง มนุษย์ใช้สองสิ่งในการค้นหา อธิบายปรากฏการณ์ของโลก กระทั่งความมั่งอยู่ หรือความเป็นไปของมนุษย์ด้วยเครื่องมือสองอย่างคือ “การสังเกตทางอายตนะ หรือประสาทสัมผัส (ซึ่งได้พัฒนามาเป็นวิทยาศาสตร์) บวกกับ สติปัญญาความสามารถในการคิดหาเหตุผล” ของตน จนสามารถค้นพบกฎต่างๆ ของโลกเช่นกฎสัมพันธภาพ เป็นต้น ซึ่งกฎต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่มนุษยนิยมเชื่อว่ามีอยู่ในธรรมชาติ มนุษย์เพียงแค่

ต้องใช้ความพยายามของตนในการค้นหา และทำความเข้าใจ ตลอดถึงนำมาปฏิบัติใช้กับชีวิตของมนุษย์ให้เกิดประโยชน์ได้

ถึงแม้ว่า แนวคิดมนุษยนิยมจะมีลักษณะที่หลากหลาย แต่เมื่อมองให้ลึกซึ้งแล้วทุกลักษณะ ล้วนแล้วแต่มุ่งไปที่การเริ่มต้นที่ตัวมนุษย์ เพื่อพัฒนามนุษย์ให้พบกับชีวิตที่ดี ไม่ว่าจะเป็นทางภายนอก (วัตถุ) และภายใน (จิตใจ) โดยเห็นว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพพอที่จะพึ่งตนเอง และนำพาตนเองด้วยตัวของเขาเองได้ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีสติปัญญาในการคิดค้นหาเหตุผล และสามารถเข้าถึงความจริงได้โดยอาศัยสติปัญญานั้นเอง”

บทที่ ๓

ธรรมชาติของมนุษย์ ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอันเกิดขึ้นทุกยุคทุกสมัย แนวทางพัฒนาชีวิตมนุษย์ที่ยั่งยืน พระพุทธศาสนามีคำสอนปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และหนึ่งในหลักคำสอนสำคัญ คือ กาลามสูตร อันเป็นพื้นฐานของการคิดและทำอย่างมีเหตุผลของมนุษย์ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า พุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์เน้นหลักความจริง แต่ให้ทดลองด้วยตัวเองแล้วตัดสินผลที่ได้รับ แนวคิดของพุทธทาสภิกขุมีอิทธิพลต่อหมู่ปัญญาชนจำนวนมาก แต่ก็มีชาวพุทธจำนวนไม่น้อยเห็นว่าเป็นการตีความเอาเองตามใจชอบ เป็นการทำให้ความหมายบิดเบือนไปจากพระพุทธพจน์ จึงเป็นการสมควรที่จะมีการศึกษาวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติของมนุษย์ ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุให้ผลเชิงสร้างสรรค์ หรือว่าทำลาย

การพิจารณาว่า คำสอนใดที่ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นมากที่สุด จะแตกต่างกันไป ตามจำนวนเรื่องที่แต่ละคนศึกษามา แต่เรื่องนี้ผู้ที่ให้คำตอบได้ดีที่สุดก็คือพุทธทาสภิกขุเอง ซึ่งท่านบอกว่า ที่นี่ (สวนโมกข์) สอนเรื่องเดียว คือ ตัวกู แะเรื่องเดียว ก็เพียงพอให้เรารู้จักเหตุแห่งทุกข์ และวิธีดับทุกข์ ในชาตินี้ได้แล้ว พุทธทาสภิกขุได้อธิบายเรื่องตัวกูไว้อย่างละเอียดตั้งแต่เหตุที่ทำให้เกิดตัวกู ด้วยคำสอนเรื่องขันธ ๕ และอายตนะ ๖ ซึ่งอธิบายถึงการทำงานของระบบประสาท และชี้ถึงสาเหตุที่เป็นทุกข์ว่า หลงไปยึดมั่นว่า ตัวกู อายตนะ แปลว่า เครื่องรู้และสิ่งที่รับรู้ อายตนะ ๖ จึงได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นเครื่องรับรู้ รูป รส กลิ่น เสียง จิตใจ อารมณ์ ความรู้สึก ของตัวเราเอง

ความทุกข์ของมนุษย์จึงเกิดจากการหลงผิด หรืออวิชชา ที่ไปยึดถือว่า สิ่งเหล่านี้มีตัวตนเป็นตัวตน เป็นของๆ ตน พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ไปเอาของธรรมชาติมาเป็นของกู เช่น “ธาตุ” ทั้งหลาย มันมีอยู่ตามธรรมชาติ ก็เอามาเป็นของกู เกิดเป็นอายตนะขึ้นมา อารมณ์อะไรเกิดขึ้นมา (กระแสปฏิเจตสมุปบาท) เบญจขันธ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติมาเป็นของกู มันก็เกิดทุกข์”^๑ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า การศึกษาที่แท้จริงนั้นจะต้องเป็น “สิ่งที่ทำความก้าวหน้าอย่างถูกต้องเพื่อมนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ทุกชั้น ทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา”^๒

^๑ พุทธทาสภิกขุ, **พื้นฐานชีวิต**, หน้า ๑๒๓-๑๒๔.ทุกข์ที่แท้จริงของชีวิตนั้นเกิดจาก ตัณหา หรือความอยาก ที่เป็นเสมือนตัวกระตุ้นให้มนุษย์ ตัณรน แสวงหา เพลิดเพลิน กำหนด อันนำไปสู่การหลงยึดในตัวตน” ดูรายละเอียดใน วิ. มหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^๒ พุทธทาส อินทปัญโญ, **ชีวิตคืออะไร**, (กรุงเทพฯ:ธรรมสภาพร, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐.

โดยชี้ให้เห็นปัญหาว่ามนุษย์กำลังมีปัญหาชีวิต คือ ความทุกข์ จะแก้ปัญหาคือความทุกข์ของชีวิตนั้นได้อย่างไรคำตอบทั้งปวงสรุปลงในอริยสัจ ๔ โดยไม่อ้างอำนาจเทพเจ้า เพราะความเห็นแก่ตัวคือรากเหง้าของปัญหาทุกอย่างของมนุษย์ ตามปฏิจจสมุปบาท เห็นว่า ชีวิตเป็นทุกข์ และสามารถทำลายความรู้สึกแห่งตัวตนลงได้^๓ เมื่อศึกษา “คู่มือมนุษย์” และงานของพุทธทาสภิกขุจะรู้ว่า คนเราเกิดมาทำไมคนเราไม่เห็นมีอะไร คือรู้จักแต่เรื่อง กลัว กิน นอน เสพกามไม่ต่างจากสัตว์ แต่ได้ศึกษาระบบจึงได้ทราบว่าคนแตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน ดังนี้ คือ

๑. ท่านชอบพุทธศาสนาในเหลี่ยมใด พุทธศาสนานั้นมี ลักษณะหลายเหลี่ยม หลายมุม เหมือนโลกหรือภูเขาลูกเดียวที่มองจากทิศต่าง ๆ กัน ก็เห็นรูปร่างต่าง ๆ กัน ได้ประโยชน์ต่าง ๆ กัน แล้วแต่ใครจะมองอย่างไร เช่น เหลี่ยมที่พุทธศาสนา เป็นแห่งศีลธรรม (Moral) เป็นสัจธรรม (Truth) คือความจริงที่ลึกซึ้งเป็นเรื่องของความว่างเปล่าของสรรพสิ่งทั้งปวง พุทธศาสนาในฐานะ เป็นศาสนา (Religion) คือส่วนที่เป็นตัวระเบียบปฏิบัติได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา จนผลหลุดพ้น ในเหลี่ยมที่เป็นจิตวิทยา (Psychology) ที่สำคัญที่สุด คือ พุทธศาสนาเป็นเหลี่ยมที่ชาวพุทธสนใจที่สุด ซึ่งหมายถึงวิธีปฏิบัติที่ให้ความรู้ความจริงว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร จนถอนความยึดถือ ความหลงใหลต่าง ๆ ออกมาจากสิ่งทั้งปวงได้ และยังมีเหลี่ยมอื่น ๆ อีก

สรุปพุทธศาสนาตัวแท้ คือ การปฏิบัติด้วย กาย วาจา ใจ ชนิดที่ทำลายกิเลส การบวชบ้นกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป

๒. พุทธศาสนาแบ่งชื่ออะไร หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกเช่น หลักอริยสัจสี่ คือ ๑) ทุกข์ คือ ความทุกข์ เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา ๒) สมุทัย คือ มูลเหตุแห่งทุกข์นั้น ๓) นิโรธ คือ สิ่งที่ใช้ดับทุกข์ ๔) มรรค คือ แนวทางแห่งการดับทุกข์ และไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บอกให้ทราบว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่มีอะไรที่เราควรเข้าไปยึดถือ ยึดมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา

สรุปพุทธศาสนา คือ วิชาและระเบียบปฏิบัติที่ทำให้เรารู้ได้ว่าอะไรเป็นอะไร เราปฏิบัติสิ่งนั้นได้ถูกต้อง ได้ด้วยตัวเรา ทำให้กิเลสตัณหาจากตัวเราหมดไปนั่นเอง

๓. ลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง ลักษณะที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ ความเป็นอนิจจัง หมายความว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ ทุกขัง แปลว่าเป็นทุกข์สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเป็นทาส อนัตตา คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน ไม่มีลักษณะอื่นที่ยึดถือได้ว่าเป็นตัวเรา เพราะความไม่รู้

^๓ สุรรัตน์ เพชรนิล, “ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ค-ง.

๔. อำนาจของความยึดติด อุปาทาน แปลว่า ความยึดติด โดยจำแนก เป็น ๔ ประการ

๑) กามุปาทาน คือ ยึดมั่นความรักใคร่ คิดเห็นในสิ่งที่น่ารัก น่าพอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ในปัจจุบันเพิ่มมาอีกคือ ธรรมารมณ์ เกี่ยวกับวัตถุภายนอกหรือภายใน เป็นสิ่งที่ผุดขึ้นมา ในใจที่เป็นอดีตและอนาคต

๒) ทิฏฐีอุปาทาน คือยึดติดในทิฏฐี ความคิดเห็นที่ตนมีอยู่เดิม ๆ ไม่ยอมใครง่าย ๆ

๓) สิลัพพตูปาทาน ถือมั่นในการประพฤติกระทำที่สืบกันมาอย่างมกมาย ไร้เหตุผล

๔) อัตตวาทอุปาทาน คือ ความยึดมั่นว่าตัวนี้มีความสำคัญ ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์

ถ้าจะเป็นสุขได้ ต้องให้รู้จักหลุดพ้นจากอุปาทาน จิตหลุดพ้นจากความยึดมั่น จิตไม่ผูกพัน ไม่ตกเป็นทาสของโลกหรือพันโลก ดังนั้นการหลุดพ้นจากการยึดมั่นที่ผิด ๆ จึงเป็นใจความสำคัญของ พุทธศาสนา

๕. ขั้นตอนของการปฏิบัติศาสนาเกี่ยวกับเรื่อง

๑) ศีล คือ การปฏิบัติดี ประพฤติถูกต้อง ตามหลักทั่วไป ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและไม่ทำ ให้ตนเองเดือดร้อน

๒) สมภาติ คือการบังคับจิตใจของตนเองให้อยู่ในสภาพที่จะทำประโยชน์ให้มากที่สุดตามที่ ตนเองต้องการ

๓) ปัญญา คือ การฝึกฝน อบรม ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้อง และสมบูรณ์ถึง ที่สุดในสิ่งทั้งปวงตามที่มันเป็นจริง เป็นหลักปฏิบัติของศาสนา

๖. คนเราคิดอะไร คนยึดติดกับอุปาทานที่ตั้งของอุปาทาน คือ โลก หมายถึง สิ่งทั้งปวงทั้งสิ้น รวมกัน การจะรู้จักโลก “ต้องอาศัยสติปัญญาของคน” พุทธศาสนาได้จำแนกโลกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑) รูปธรรม หมายถึง สิ่งที่เป็นวัตถุ

๒) นามธรรม หมายถึง จิตใจ ซึ่งมี ๔ ส่วนรวมกับ รูปธรรม เป็น ๕ ส่วน เรียกว่า “เบญจ ขันธ์หรือ ขันธ์ ๕” ดังนั้นคน “ยึดติดกับโลก” การดูโลกคือดูคนเพราะปัญญาอยู่ที่เรื่องของ “คน” เพราะคนอยากมี “อยากเป็น” “อยากไม่ให้เป็น” ล้วนทำให้เกิดทุกข์ เพราะยึดติดใน “เบญจขันธ์”

๗. การทำให้รู้แจ้งตามวิธีธรรมชาติ สมภาติที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ จะพอเหมาะสมแก่กำลัง ของปัญหาที่จะทำให้การพิจารณาและขณะที่ “จิตเป็นสมภาติ” เต็มที่นั่น ย่อมเป็น ความสุข ความสบาย

ซึ่งทำให้เกิดความพอใจ ฝึกสมาธิตามแนววิธีเทคนิคและรู้จักบังคับประคอง ทำให้สมาธิเกิดและ
เป็นไปได้ดี ทำให้เกิดปิติปราโมทย์ ทำให้จิตใจแจ่มใส สดชื่น มีจิตใจสงบ เป็นเหตุให้จักมีสมรรถภาพ
เป็นของขวัญที่ธรรมชาติมีให้สำหรับทุกคนโดยแท้

๘. การทำให้รู้แจ้งตามหลักวิชาทางพุทธศาสนา ได้วางระเบียบปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้ง
เรียกว่า “วิปัสสนาธุระ” ซึ่งเป็นการเรียน จากภายใน คือ อบรมจิตใจ เป็นการตั้งใจทำให้ดับทุกข์
เพราะวิปัสสนา หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งเกิดจากจิตใจที่ปราโมทย์ ไม่มีอะไรเป็นเรื่องราวหมอง
ใจ โดยมีศีลและสมาธิปัญญาเป็นที่ย่ออาศัยของวิปัสสนา ดังนั้นจะสามารถ กำจัดความโง่ ทำให้เห็น
แจ้ง เกิดความรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง กำจัดกิเลส จิตไม่มีติดหนึบ ไม่มีความอยาก ไม่มีความทุกข์ซึ่งเป็นคำ
สอนทางพุทธศาสนา

๙. ลำดับแห่งการหลุดพ้นจากโลก คนจะหลุดพ้นทุกข์ได้โดยใช้วิธีการ ยกระดับจิตให้สูงขึ้น
จนทำให้ขนาดของความทุกข์ครอบงำไม่ได้ พ้นทุกข์ รู้แจ้งว่าไม่มีอะไรน่ายึดถือ สิ่งต่าง ๆ ในโลก ไม่มี
อิทธิพล ทำให้ใจให้ หลงรัก หลงชัง พ้นจิตที่อยู่เหนือโลกเรียกว่า “โลกุตระภูมิ” ซึ่งมี ๔ ชั้น โดยกิเลสเป็น
ตัวแบ่งความแตกต่าง และกิเลสยังแบ่งออกเป็น ๑๐ อย่าง เรียกว่า “สังขโยชน์” แปลว่า เครื่องผูกพัน
อย่างพร้อมพรั่ง ผูกพันคนหรือสัตว์ทั้งหลายให้ติดกับโลกและเป็น โลกียภูมิ ถ้าตัดกิเลสออกไปได้ก็ถือว่า
ว่า “จิตหลุดไป” เป็น โลกุตระภูมิ ที่สมบูรณ์ คือเป็นพระโสดาบัน จากกิเลสทั้ง ๑๐ อย่างสามารถกำจัด
ออกไปได้ จิตใจสูงขึ้น โดยเฉพาะกิเลสตัวที่ ๑๐ คือ อวิชชา แปลว่า ภาวะที่ปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง
ถ้าปฏิบัติได้ความทุกข์จะลดลงเพราะ ความพอใจและไม่พอใจในโลก “ไม่สามารถ” ครอบงำจิตใจได้
อีกต่อไป ความทุกข์ลดลงความสุขจึงเกิด

๓.๑ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ แง่มุมต่าง ๆ เช่น มนุษย์คิดอะไร มนุษย์มา
จากไหน มนุษย์เกิดมาบนโลกตั้งแต่เมื่อไร มนุษย์ตายแล้วจะไปไหน ทำให้มีทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์
แตกต่างกันมากมาย ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีกระบวนการทัศนศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์
จำแนกมนุษย์และแก้ปัญหาของมนุษย์ พระพุทธศาสนามีทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์เป็นสัตว์โลก
ชนิดหนึ่งที่มีชีวิต เกิด แก่ เจ็บ ตายอยู่ในโลกเช่นเดียวกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ

๓.๑.๑ นิยามและความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” (Nature)

พุทธทาสภิกขุนิยามไว้ว่า “ธรรมชาติ หมายถึง ปราภฏการณ์ทั้งหลาย จะเป็นรูปหรือนามก็ได้ เป็นเหตุเป็นผลก็ได้ มีอยู่ตามธรรมชาติ จึงหมายถึงตั้งแต่พื้นดินจนถึงต้นไม้ และสัตว์ มนุษย์”^๔

คำว่า “มนุษย์” หมายถึงสัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง คน^๕ ผู้รู้ศัพทศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้นิยามความหมายของมนุษย์ไว้ดังนี้

คำว่า “มนุษย์” หมายถึงผู้มีใจสูง ได้แก่คนผู้มีมนุษยธรรม เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น สัตว์ที่รู้จักคิดเหตุผล คน^๖

คำว่า “มนุษย์” มีความหมายอยู่สองประการ คือ (๑) มนุษย์ หมายความว่า ผู้รู้จักเหตุรู้จักผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ (๒) มนุษย์ หมายความว่า บุคคลผู้มีใจสูง (มีคุณธรรม ความเป็นมนุษย์)^๗

ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มนุษย์เป็น อนัตตา ซึ่งท่านให้ความหมายว่า อนัตตาคือ ไม่ใช่อัตตา เป็นอัตตาที่ไม่ใช่อัตตาคือ การมีตัวตนที่ไม่ใช่ตัวตน อนัตตาในทัศนะของท่านนั้น อยู่ตรงกลางระหว่าง อัตตา (ตัวตน) กับนิรัตตา (ไม่มีตัวตน) ตัวตนนั้นมีอยู่แต่ไม่มีตัวตน ตัวตนมีอยู่ได้เนื่องจากอวิชชา เป็นตัวตนของคนไม่รู้ ตัวตนนั้นเป็นสิ่งที่ติดมาตามสัญชาตญาณ จิตตามสัญชาตญาณนั้นมีตัวตน เพราะยังไม่รู้ ท่านใช้คำว่า “อะหังการะมะมังการะมานาสุย” หมายถึงความเคยชินที่ทำให้เกิดความสำคัญมั่นหมายขึ้นมาว่า เป็น อะหัง (ตัวเรา) มะมัง (ของเรา) ความรู้เรื่องอนัตตา ที่เป็นสัมมาทิฏฐินั้นคือการรู้ว่า มีตัวตนแต่ไม่ใช่ตัวตน ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวตน หรือเป็นของตน^๘ ซึ่งก็สอดคล้องกับพุทธปรัชญา โดยเฉพาะใน อนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับภิกษุว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของ

^๔ พุทธทาสภิกขุ, การเมืองคือธรรมะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗, ๑๘.

^๕ ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๖๒๔.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๓.

^๗ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), สมเด็จพระเจ้า คิต เขียน พุด เทสน์, (กรุงเทพฯ : ธนากร กรุงเทพฯ จำกัด พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระธีรญาณมุนี, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕๘.

^๘ ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พื้นฐานชีวิต, หน้า ๙๙ - ๑๐๙.

เรา”^๙ อดีตในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เป็นสาเหตุหลักของทุกข์ เพราะตัวตนที่สร้างขึ้นด้วยความเข้าใจผิด จำเป็นต้องเสวยอารมณ์ต่างๆ ดังนั้น หากเราเข้าใจเรื่องอนัตตาทายอย่างถูกต้อง จะทำให้เราเข้าใจความเป็นจริงของมนุษย์ได้ และคลายความทุกข์จนถึงสลดทุกข์ทั้งได้อย่างสิ้นเชิงได้

ความหมายของกาย กอง, หมวดหมู่, ที่รวม, ชุมชุม เช่น สัตวกาย (มวลสัตว์) พลกาย (กองกำลังทหาร) รถกาย (กองทหารรถ) ธรรมกาย (ที่รวมหรือที่ชุมนุมแห่งธรรม)

๑. ที่รวมแห่งอวัยวะทั้งหลายหรือชุมนุมแห่งรูปธรรม คือ ร่างกาย หรือ รูปกาย

๒. ประชุมแห่งนามธรรม หรือกองแห่งเจตสิก เช่น ในคำว่า “กายปัสสัทธิ” (ความสงบเย็นแห่งกองเจตสิก) บางทีเรียกเต็มว่า นามกาย (แต่ในบางกรณี นามกาย หมายถึงนามชั้นหัตถ์ทั้ง ๔ คือ ทั้ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ ทั้งจิต และเจตสิก); นอกจากความหมายพื้นฐาน ๒ อย่างนี้แล้ว ยังมีความหมายปลีกย่อย และความหมายเฉพาะ ตามข้อความแวดล้อมอีกหลายอย่าง เช่น ในคำว่า “กายสัมผัส” (สัมผัสทางกาย) หมายถึงกายอินทรีย์ที่รับรู้โผฏฐัพพะคือสิ่งต้องกาย, ในคำว่า “กายทุจริต” (ทุจริตด้วยกาย) หมายถึงกายทวารที่ใช้ทำกรรมคือเคลื่อนไหวแสดงออกและทำการต่างๆ, ในคำว่า “กายสุข” (สุขทางกาย) หมายถึงทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งคู่กับเจตสุขหรือสุขทางใจ, ในคำว่า “กายภาวนา” (การพัฒนากาย) หมายถึงอินทรีย์สังวรคือ ความรู้จักปฏิบัติให้ได้ผลดีในการใช้ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ดังนี้ เป็นต้น

๓.๑.๒ นิยามธรรมชาติของกาย

กายของมนุษย์ เรียกว่า รูปขั้นต้น ปรากฏขึ้นได้เพราะมหาภูตรูป ๔ รวมตัวเกาะกุมกันตกอยู่ภายใต้กฎของอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ธรรมชาติของกาย ตามนัยแห่งพระสูตร มีดังนี้

ธรรมชาติของกายของมนุษย์ประกอบขึ้นจาก “ธาตุ ๔” หรือ “มหาภูตรูป ๔” ส่วนเหตุปัจจัยให้เกิดมหาภูต ๔ หรือรูปกายของมนุษย์นั้น ตามนัยพระสูตรในแง่ชีววิทยาเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ของบิดามารดา, เจริญเติบโตด้วยข้าว น้ำ และนม เป็นต้น, ต้องอบต้องนวดต้องเพ้นมองในแง่กระบวนการตามธรรมชาติตามหลักปัจจุสมุปบาท กายของมนุษย์เกิดจากวิญญาณ มองในแง่วิญญู ๓ กายของมนุษย์เกิดจากกิเลส กรรมและวิบาก มองในแง่ของปฏิสัมพันธ์มารคและคัมภีร์ วิสุทธิมรรค กายของมนุษย์เกิดจากเหตุ ๕ ประการ คือ อวิชชา, ตัณหา, อุปทาน, กรรม และอาหาร

^๙ ดูรายละเอียดใน, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๔/๔๔.

กล่าวตามนัยพระอภิธรรม กายหรือรูปของมนุษย์มีสมุฏฐาน ๔ ประการเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น คือ กรรม จิต อุตุ และอาหาร มหาภูตรูป ๔ รวมตัวเกาะกลุ่มกันอย่างถูกส่วนตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ปรากฏเป็นรูปขั้นธของมนุษย์ ธาตุ ๔ หรือ มหาภูตรูป ๔ ธรรมชาติของกาย ตามนัยแห่งพระสูตร คือ ปฐวีธาตุ (ดิน) อาโปธาตุ (น้ำ) เตโชธาตุ (ไฟ) วาโยธาตุ (ลม)

ธรรมชาติของมนุษย์ตามรูปศัพท์ หมายถึง สภาวะที่เกิดขึ้นเอง มีเอง และเป็นอยู่เองตามเหตุปัจจัยภายในชีวิตมนุษย์ ซึ่งสามารถนำไปใช้ในความหมายที่กว้างมากและครอบคลุมสรรพสิ่ง เช่น การ บัญญัติตามกฎของความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงเป็นกฎธรรมชาติพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระองค์ในฐานะเป็นผู้ค้นพบกฎนี้แล้วนำมาเปิดเผยชี้แจงแก่ชาวโลกตั้งข้อความว่าภิกษุทั้งหลาย ตถาคคจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม ธาตุนั้นก็คงมีอยู่เป็นธรรมชาติเป็นธรรมนิยามว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ ตถาคคจึงเข้าถึงหลักนั้นแล้วจึงบอก แสดงวางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายกว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า กฎธรรมชาตินี้เป็นธาตุ คือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดาเป็นธรรมฐิติ คือภาวะที่ดำรงอยู่โดยธรรมดา ลักษณะของธรรมชาติมีการเกิดดับ เปลี่ยนแปลงตามสภาพที่เกิดขึ้นด้วยกฎของ ธรรมะคือธรรมชาติ เมื่อกล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ จึงมีการรวบรวมความหมายตามสภาวะอย่างนั้น ที่เกิดเอง มีเองตามเหตุปัจจัย

๓.๒ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุเสนอว่า “พระพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องทุกข์และการดับทุกข์ หัวใจพุทธศาสนาที่สุดต้องจบลงด้วยการทำลายตัวตนอันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง”^{๑๑} ท่านพูดว่า “การเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตนๆ ซึ่งตามหลักพุทธศาสนา ก็คือรู้ว่า ไม่มีตัวตน... พุทธศาสนามีหลักจบสิ้นสุดลงด้วยความไม่มีตัวตน... ว่างจากตัวตนโดยประการทั้งปวง”^{๑๒} ความรู้สึกว่ามีตัวตน ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เป็นสิ่งที่ถูกใส่มาในสัญชาตญาณ และภาษาของมนุษย์ที่สร้างความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตน มีสิ่งที่ผูกโยงเป็นตัวตนเป็นของๆ ตน ท่านใช้คำว่า อหังการ มมังการ (ตัวกู ของกู) สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ทั้งปวงแก่มนุษย์ เป็นปัญหาเพียงข้อเดียวที่ต้องกำจัดให้หมดไป และเป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา คำว่า “สัญชาตญาณ” ในทางวิทยาศาสตร์แบ่งออกเป็นหลายอย่าง เช่น สัญชาตญาณแห่งการแสวงหาอาหาร สัญชาตญาณแห่งการกินอาหาร สัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ป้องกันตัว การสืบพันธุ์ การสงวนชีวิต ฯลฯ

^{๑๐} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓๐ - ๒๓๑.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, ขมุนมเรื่องสั้น, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘ - ๓๙.

ในทางพุทธศาสนาไม่ได้แบ่งไว้มากมายเช่นนั้น แต่ใช้คำรวบยอดว่า “สัญญาตญาณแห่งความรู้สึกว่ามีตน” “อัสมิมานะ” ความสำคัญว่ามีอยู่ ความสำคัญว่ามีเราอยู่^{๑๓} ชีวิตของเราปกติธรรมดานั้น พุทธทาสภิกขุเห็นว่า “ไม่เป็นอิสระจากสัญญาตญาณ ถูกสัญญาตญาณบีบคั้น โดยเฉพาะสัญญาตญาณแห่งความรู้สึกว่ามีตัวตน หากบังคับควบคุมไม่ได้ก็จะกลายเป็นกิเลสคือ โลภ โกรธ หลง เป็นความเห็นแก่ตน ทำให้เกิดความทุกข์ และปัญหาอีกมากมายตามมา”^{๑๔} เราเป็นทุกข์เพราะควบคุมสัญญาตญาณไม่ได้ เราควบคุมความรู้สึกเห็นแก่ตัวไม่ได้ ความรู้สึกอยากสืบพันธุ์ ต้องการอาหาร กินอาหาร แต่งเนื้อแต่งตัวเราควบคุมไม่ได้ มันก็มีปัญหา และมันก็มี ความทุกข์ ฉะนั้น ความทุกข์มันจะหมดไปก็ต่อเมื่อเราสามารถควบคุมสัญญาตญาณทุกแขนงไว้ได้ในอำนาจ จนกว่าจะถอนมันออกหมดทั้งกระป๋องเมื่อเป็นพระอรหันต์^{๑๕}

สัญญาตญาณแห่งตัวตนนี้จึงเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมและทำลายให้หมดไป สัญญาตญาณนี้พุทธทาสภิกขุเห็นว่า สามารถเป็นไปได้ทั้งทางที่ดีและไม่ดี เพราะสัญญาตญาณหมายถึง ญาณที่เกิดขึ้นเองเป็นเองตามธรรมชาติ หากพัฒนาถูกก็จะเป็นโพธิ หากพัฒนาผิดก็เป็นกิเลสและความทุกข์ ทั้งกิเลสและโพธิต่างก็เป็นสังขารธรรมด้วยกัน แต่มันต่างกันอยู่ที่ว่า ถ้ามันเป็นไปตามสัญญาตญาณล้วนๆ มันจะไม่ใช่โพธิ ดังนั้น หน้าที่ของเราจึงอยู่ที่การพัฒนาสัญญาตญาณให้กลายเป็นภาวิตญาณ (ภาวิตะ แปลว่า ทำให้ดี ทำให้ถูก ทำให้เจริญ) ซึ่งหากทำให้ถูกต้องด้วยวิปัสสนากัมมัฐานที่เป็นการควบคุมฝึกฝน และพัฒนาสัญญาตญาณแล้ว ก็จะสามารถกลายเป็นพระอริยเจ้า หรือเป็นพระอรหันต์ได้^{๑๖} การที่มนุษย์จะกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุได้นั้น จึงต้องขาดเสีย ซึ่งการควบคุมตน ฝึกฝน และพัฒนาตนให้สูงขึ้นไป ไม่ได้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ก็เห็นในทำนองเดียวกันว่า ธรรมชาติของมนุษย์คือ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้

การที่มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีงาม เราจะต้องศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น ในระบบการดำเนินชีวิตของเราซึ่ง ประกอบด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เมื่อเราฝึกฝนพัฒนามีการศึกษา ก็ทำให้การดำเนินชีวิตของเราดีขึ้น แต่ถ้าเราไม่เรียนรู้ไม่ฝึก เราที่เป็นมนุษย์นั้นก็ดำเนินชีวิตไปไม่ดีเลย ทั้งนี้เพราะมนุษย์อยู่ด้วยสัญญาตญาณอย่างเดียวไม่พอ^{๑๗}

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๙.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พื้นฐานชีวิต, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๖ - ๑๔๘.

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ เล่ม ๑, หน้า ๑๑๘.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒ - ๑๒๕.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ถึงเวลาพัฒนาคนกันใหม่, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

ผู้ที่จะเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบได้นั้น จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ มีความรู้ชอบ (สมาญาณสมปโน) และมีการกระทำที่ถูกต้องเป็นธรรม (สมาจาริยาสมปโน) เป็นประโยชน์แก่ตนเอง และส่วนรวม อันเป็นคุณสมบัติของพระพุทธองค์ นั่นคือ ความรู้ต้องมาคู่กับคุณธรรม (วิชาจรณสมปโน)^{๑๘} พุทธทาสภิกขุเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ในการพัฒนาดนให้เข้าถึงความดีสูงสุดหรือพระนิพพานได้ โดยที่มนุษย์สามารถที่จะมีเสรีภาพที่สมบูรณ์ก็ต่อเมื่อได้ฝึกฝนพัฒนาดนเอง และพัฒนาปัญญาในการเข้าถึงความจริง หรือบรรลุพระอรหันต์ คนในภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุหมายถึง คุณธรรมอย่างสูงที่เหมาะสมกับกับมนุษย์คือ มีใจสูง^{๑๙}

คำว่า “มนุษย์” หมายถึงสัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง คน^{๒๐} โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรมหรือความผิดชอบชั่วดีใดๆ สิ่งที่เราเรียกว่า ตัวกู ของกู นี้เรียกเป็นภาษาบาลีว่า “อุปาทาน” คำนี้แปลว่าความยึดมั่นถือมั่น เป็นความยึดมั่นถือมั่นทางจิตใจ ยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า เป็นตัวกู ของกู เช่น ยึดมั่นในเบญจขันธ์ว่า เป็นตัวกู ของกู และยึดมั่นสิ่งที่ถูกใจที่เกี่ยวข้องด้วยว่า ของกู อุปาทานเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์^{๒๑} เนื่องจาก ชีวิตโดยตัวของมันเองกล่าวคือ เบญจขันธ์นั้น เป็นทุกข์โดยธรรมชาติ เพราะเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ตามธรรมดาของสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง หากเราไม่หลงยึดถือว่า เป็นของเราด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทานแล้ว ความทุกข์ก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นกับเราได้ ดังนั้น หัวใจหรือใจความของพุทธศาสนาสำหรับพุทธทาสภิกขุก็คือ การขจัดทุกข์ให้หมดไปจากคน ที่นี้และเดี๋ยวนี้เท่านั้น

“มนุษย์” (Man) แปลว่า “ผู้มีจิตใจสูง” หมายถึงผู้มีใจสูงด้วยคุณธรรม ในทางพุทธศาสนาได้แสดงไว้ว่า คุณธรรมที่จะทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์และเป็นมนุษย์ที่แท้ได้ก็เพราะ เบญจศีลและเบญจธรรม คือ ศีล ๕ และธรรม ๕ ดังที่ พุทธทาสภิกขุ แต่งกลอนเรื่องมนุษย์ไว้ว่า^{๒๒}

“เป็นมนุษย์เป็นได้เพราะใจสูง เหมือนหนึ่งยูงมีดีที่แววขน
ถ้าใจต่ำเป็นได้แค่เพียงคน ย่อมเสียทีที่ตนได้เกิดมา

^{๑๘} พระมหาประสิทธิ์ สิริปัญโญ (ฤทธิมหันต์), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องมนุษย์นิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ข.

^{๑๙} พระมหาจิรศักดิ์ ธมฺมเมธี (สังเมฆ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓ – ๓๔.

^{๒๐} ราชบัณฑิตสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๖๒๔.

^{๒๑} นางสาววรารัตน์ วีรเทศ, **วิเคราะห์หลักอนัตตาในทัศนะพุทธทาสภิกขุ**, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๑, หน้า ๖๕.

^{๒๒} ฟั่นดอกบัว, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพ : โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๓). หน้า ๓๒.

สรุป บทบาทหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ทศนะของพุทธทาสภิกขุว่าหน้าที่ของมนุษย์ คือการที่จะรู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของชีวิต ปฏิบัติตนตามกฎธรรมชาติให้ถูกต้องเที่ยงตรง และพัฒนาจิต เพื่อควบคุมสัญชาตญาณสัตว์ในตัวมนุษย์ หรือเพื่อกำจัดสัญชาตญาณสัตว์เหล่านี้ให้ได้ สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ด้วยความสามารถของมนุษย์เอง ไม่พึ่งอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ มนุษยนิยมไม่ยอมรับเรื่องเกี่ยวกับ “a priori” แต่ยึดประสบการณ์ตามแนวของวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานแห่งการรู้ความจริง^{๒๓} ลักษณะนี้ตรงกับหลักปรัชญาของกลุ่มประสบการณ์นิยม (Empiricism) ซึ่งเหตุผลดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากนักปรัชญาสายประสบการณ์นิยม (Empiricism) คำว่า “empiricism” มาจากรากศัพท์ภาษากรีกคำว่า “empeiria” ซึ่งแปลเป็นภาษาละตินได้ว่า “experientia” และได้กลายมาเป็นภาษาอังกฤษคำว่า “experience” หมายความว่า “ประสบการณ์” คือ ความคิดความรู้ทั้งหมด มาจากสัมผัสทั้งห้า อันหมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยความรู้แบบอาศัยประสบการณ์ (a posteriori Knowledge) แนวคิดประสบการณ์นิยมเชื่อว่า ความรู้เกิดขึ้นได้โดยอาศัยประสาทสัมผัส แนวความคิดนี้จึงไม่ยอมรับ ความรู้ก่อนประสบการณ์ ยอมรับแต่ความรู้หลังประสบการณ์เท่านั้น หรือที่ว่าจุดเริ่มต้นของความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ ล้วนมีอยู่ในตัวของมนุษย์ การสำรวจตัวเองคือเริ่มต้นจากตัวเอง ศาสนาพุทธเห็นว่าการแสวงหาความรู้ต้องเริ่มจากตัวเอง

ธรรมชาติของมนุษย์ในทศนะของพุทธทาสภิกขุ การเป็นมนุษย์นั้น มีจุดมุ่งหมายของการดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ต่างก็เชื่อว่ามีสภาวะหนึ่งที่สมบูรณ์ที่มนุษย์ควรเข้าถึงในด้วยการปฏิบัติตนตามหลักคำสอน อันเป็นคุณงามความดี ความบริสุทธิ์ ยุติธรรม มีอิสระภาพ มีศักดิ์ศรี โดยต่างก็ปฏิเสธต่อการดำเนินชีวิตที่ไร้สาระ ตกจมหรือลุ่มหลงอยู่ในโลกแห่งโลกียะ ซึ่งมนุษย์ต้องขจัดอุปสรรคต่าง ๆ ที่ขัดขวาง มนุษย์ที่แท้หรือมนุษย์ที่มีคุณค่า คือ มนุษย์ที่สามารถพัฒนาตนเอง ให้ก้าวสู่สภาวะสูงสุดของมนุษย์ ที่ถือว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง

๓.๒.๑ ธรรมชาติทางจิต

คำว่า “จิต” (จิตต) เป็นคำที่พุทธปรัชญาเถรวาทบัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกธรรมชาติฝ่ายนามธรรมของมนุษย์ โดยถือเอาลักษณะตามธรรมชาติ (เช่น การเคลื่อนไหว, การทำหน้าที่ เป็นต้น) ของนามธรรมนั้น มาเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติเรียก, ในการนิยามความหมาย

ตอบคำถามว่า “จิต” คืออะไร? เช่น (๑) “จิต คือ ธรรมชาติคิดอารมณ์, ธรรมชาติรู้ อารมณ์, ธรรมชาติอะไร ๆ ได้, ธรรมชาติสั่งสมอารมณ์, ธรรมชาติสั่งสมกุศลและอกุศล, ธรรมชาติสั่ง

^{๒๓} พระมหามงคลกานต์ ตระโม (กลางพนม), “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงมนุษยนิยมในบทวิราจวัลลีไรต์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, หน้า ๔๙.

สมบุญและบาป”^{๒๔} (๒) “จินตตัตติ จิตตัม ธรรมชาติโต ย่อมคิด ซึ่งอารมณ์ เหตุนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต” (๓) “วิจิตตารมณัม ที่ชื่อว่าจิต เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร (มากมาย) ได้แก่ อารมณ์ คือ รูป, เสียง, กลิ่นรส, สิ่งที่อยู่ได้ทางกาย และเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในความคิด” (๔) “จิตเป็นเพียงธาตุธรรมดาสามัญชนิดหนึ่ง (element) รวมอยู่ในกลุ่มของธาตุทั้งหลาย ธาตุจิต หรือธาตุวิญญาณนี้ คือธาตุที่มีคุณสมบัติรู้ เป็นนามธรรม คือ ไม่มีรูปร่างทางวัตถุ ธาตุจิตมีหน้าที่รู้ จิตต้องทำหน้าที่รับรู้ รู้แจ้ง, รู้สึเกิดขึ้นเฉพาะกาลเฉพาะเวลากรณี และเป็นประภัสสรอยู่ตามธรรมชาติ แต่เปลี่ยนได้ เศร้าหมองได้ตามสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ในฐานะที่เป็นเจตสิกธรรม”^{๒๕} (๕) “จิต คือ ธาตุกายสิทธิ์ ผู้ให้

สำเร็จความคิด ให้ทำการเก็บสิ่งสมสิ่งที่คิดไว้ จึงถูกเรียกตามคุณสมบัติส่วนนี้ว่า “จิต” คำว่า “จิต” แปลอย่างหนึ่งว่า “ผู้ให้สัมผัส” เป็นต้น

ในการนำเสนอธรรมชาติของจิตในที่นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอจากกรอบความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” คือ “สภาวะที่เกิดเอง มีเอง เป็นเอง และดับเองตามเหตุปัจจัย”

พุทธทาสภิกขุว่า ว่ามนุษย์แปลว่าคน คนคือมนุษย์ นั้นมันเป็นคำสอนที่ผิด มนุษย์นี้ต้องอบรมกันมาก ถ้าใจมันยังต่ำ มันยังไหลไปทางต่ำ ยังไม่เป็นมนุษย์ ยังเป็นคน กิจกรรมของมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับ ศีลธรรม “มนุษย์ก็ไม่มีอะไรมากหรอก กิน กาม เกียรติ ๓ อย่างนี้คือวิถีของมนุษย์” นั่นก็ถูกต้อง แต่เราลองคิดให้ละเอียด “คนเรานั้นอยู่ได้เพราะกิน สุขเพราะกาม งามเพราะเกียรติ” ไม่เสียหายอะไรเลย^{๒๖} เพราะหากได้ศึกษาอย่างรอบคอบตั้งแต่เริ่มต้น ย่อมทำตนให้เป็นที่พักของตนและเป็นสุขได้ ในที่สุดก็จะเป็นที่พักของผู้อื่นได้ พุทธศาสนามุ่งชี้อะไรเป็นอะไร ลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง (ไตรลักษณ์) อำนาจของความยึดติด (อุปาทาน) ขันของการปฏิบัติศาสนา (ไตรสิกขา) คนเราติดอะไร (เบญจขันธ์) การทำให้รู้แจ้งตามวิถีธรรมชาติ การทำให้รู้แจ้งตามหลักวิชา ลำดับแห่งการหลุดพ้นจากโลก เป้าหมายสูงสุด คือ “พระนิพพาน”

^{๒๔} ป. หลงสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๒๕๙. คำว่า “จิตต” นี้ ความจริงมีความหมายหลายนัย เช่น หมายถึง ความคิด, หมายถึงเดือนห้า, หมายถึงความหลากหลาย, หมายถึงความไพเราะ, งดงาม, สวย, ตระการตา, ประหลาด, แปลก, เรือเรือก, ต่าง, พร้อย, ดำมอ ๆ, วิจิตร, ใช้เป็นชื่อคน เช่น จิตตคหบดี (ดูในเล่มเดียวกันนี้) แต่ความหมายที่ผู้วิจัยยกมานี้ ประสงค์เอาความหมายของจิตที่เป็นธรรมชาติภายในชีวิตมนุษย์

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรม ภาคปลาย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑๒ - ๕๑๖.

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓.), หน้า ๑๗๗ - ๑๘๘.

๓.๓ สรุป

ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ สัจธรรมที่จะเอาชนะความทุกข์ในชีวิตมนุษย์ เพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ อันเป็นจุดหมายปลายทางสุดท้ายของชีวิต ความสุขและความทุกข์จึงมีบทบาทมาก (ของคู่กัน) ทุกคนอยากมีความสุขพ้นจากทุกข์บรรลุนิพพาน อันเป็นความสุขยอยิ่งของชีวิต ตลอดทั้งมีความปรารถนาต้องการอิสระ เสรีภาพ มีเจตจำนงเสรีสามารถเลือกทิศทางการที่จะเดิน ไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิตได้เอง พุทธปรัชญาสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามหลักสัจธรรม มี หิริ – โอตตัปปะ ศีล สมาธิ ปัญญา มีปฏิปทาตามทางสายกลางในอริยมรรค

๑. เป้าหมายสูงสุดของชีวิต ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ พุทธทาสกล่าวว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเอง และฝึกฝนได้ หลักสัจธรรมในพุทธปรัชญามุ่งหลุดพ้นจากทุกข์ บรรลุนิพพาน มนุษย์ที่แท้หรือมนุษย์ที่มีคุณค่า คือ มนุษย์ที่สามารถพัฒนาตนเอง ให้ก้าวสู่สภาวะสูงสุดของมนุษย์ ที่ถือว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง

ก. เป้าหมายชีวิตในเบื้องต้น โลกียะธรรม เป็นคำสอนให้มนุษย์เป็นคนดี มีศีลธรรม มีความสงบสุข ร่วมเย็นยึดหลักศีลธรรม ปฏิบัติตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา)

ข. เป้าหมายสุดท้ายสูงสุดหลุดพ้นจากสภาพของชีวิตที่เป็นทุกข์ หลุดพ้นจากกิเลสตัณหา อุปาทาน ดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง นิพพานจึงแปลว่า ดับ ซึ่งพุทธทาสภิกขุตีความหมายนิพพานใหม่ว่า นิพพานคือเย็น เย็นที่ไม่ร้อน แปลว่า เย็น

๒. ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ พุทธทาสภิกขุว่ามนุษย์มีสัญชาตญาณสัตว์เผ่งฝงอยู่ คือความหมกมุ่นอยู่ในโลกียะ “ความเป็นตัวกู ของ กู” สัญชาตญาณสัตว์ที่กล่าวนี้เองเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ปัญหา และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นต่อมนุษย์ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคม มนุษย์ผู้ประเสริฐหรือมนุษย์ที่มีคุณค่าก็คือมนุษย์ที่สามารถเอาชนะหรือควบคุมสัญชาตญาณสัตว์เหล่านี้ได้นั่นเอง การดำเนินชีวิตที่พระพุทธร่องค์ทรงแสดงให้มนุษย์เห็นภาวะความจริงของชีวิต นำไปสู่ความดับทุกข์ คือการศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้ในอริยสัจ ๔ ซึ่ให้เห็นสารัตถแห่งชีวิตว่า นี่คือการดับทุกข์ สาเหตุของความทุกข์และความดับทุกข์ ดังนี้

๑) ชีวิตเป็นทุกข์ เหตุเกิดของทุกข์และความดับทุกข์มีอยู่ในชีวิตคนนี้ ข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดทุกข์ให้ได้รับความสุขตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด ล้วนขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของตนเองทั้งนั้น

๒) ความทุกข์ของชีวิตมนุษย์ทุกคนย่อมเกิดจากตัวตน เนื่องจากจิตของตนทั้งนั้นที่รับผลเป็นสุข ทุกข์

๓) ความสุขระดับสามัญมีอยู่ภายนอกตัวตน แต่ความสุขระดับสูงสุดมีอยู่ตัวตน ทำให้เกิดได้ด้วยการควบคุมและกำจัดการดูแลตามลำดับไปจนสามารถกำจัดการได้หมดสิ้นไป

๔) ความสุขที่เกิดขึ้นจากจิตที่สงบ สะอาด สูงกว่า ดีกว่า ความสุขทางกายทางเนื้อหนัง

กล่าวได้ว่า หลักธรรมคำสอนเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ ได้แก่ คำสอนให้รู้ เข้าใจความจริงที่เป็นไปของชีวิตและวิธีการปฏิบัติ ที่นำไปสู่ความดับทุกข์ด้วยการศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจแท้จริงในอริยสัจ ๔ และการเข้าถึงสัจธรรมนี้ โดยเริ่มต้นด้วยการปฏิบัติรักษาศีล คือ งดเว้นจากการทำชั่วทั้งปวง และการฝึกอบรมมเจริญปัญญา

กระแสหลักของไทยในเวลานั้นว่าการบรรลุธรรมต้องอาศัยบุญบารมีหลายชาติต้องทำบุญด้วยการประกอบกรรม แต่เห็นว่าการบรรลุธรรมนั้นสามารถทำได้ที่นี่ เดี๋ยวนี้ ทำได้ที่ใจ ไม่ต้องไปบวชก็ได้ แต่ผ่านการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยการฝึกจิตไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นกับทุกสิ่งที่ไม่แน่นอนและนำพาความทุกข์ต่าง ๆ เข้ามา ซึ่งรวมทั้งบุญกรรมแบบพุทธเองก็ด้วย

การศึกษาพุทธศาสนาในมุมมองนี้เรียกว่า “โลกุตระธรรม” คือไม่ได้เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำอะไรให้รวย การดูแลคนรัก หรือการแก้กรรม (เรียกว่าโลกียธรรม) แต่มีการกำหนดเป้าหมายเป็นนามธรรม คือมุ่งเน้นการบรรลุนิพพาน หรือหยุดการเวียนว่ายตายเกิดที่พุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้น และทำให้เราเป็นทุกข์ อย่างไรก็ตาม พุทธทาสภิกขุพยายามทำให้โลกุตระธรรมนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น การทำจิตว่างในเวลาทำงานทำให้ทำงานต่อไปได้เรื่อย ๆ อย่างไม่สับสนเคร่งเครียด และได้ปฏิบัติธรรมไปด้วย หรือธรรมคือการอยู่กับธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ธรรมชาติของมนุษย์ คือ สัตว์ที่ต้องไปตามกฎธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ กลืนไปกับความเป็นไปของธรรมชาติ คือให้เปลี่ยนวิถีชีวิตประจำวันเป็นการปฏิบัติธรรมก็ได้ ทำให้ชนชั้นกลางและผู้มีภาระหน้าที่ในชีวิตประจำวันที่ไม่อาจจะละทิ้งทั้งการทำงานและภาระทางจิตวิญญาณหันมาให้ความสนใจเป็นอันมาก จนทำให้การอธิบายธรรมของพุทธทาสภิกขุแตกสลายออกไปอย่างหลากหลาย ผูกโยงกับแนวคิดอื่น ๆ อีกมากมาย ทั้งไทยและทั่วโลก

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์นั้นว่างเปล่า ไม่มีตัวตน เกิดจากการรวมกันของธาตุ ๔ ชั้น ๕ เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ มนุษย์เกิดมาไม่ได้อิสระอย่างสิ้นเชิง แต่มนุษย์สามารถพัฒนาได้ ที่ว่าไม่อิสระสิ้นเชิงหมายถึง มนุษย์เกิดมาพร้อมกับสัญชาตญาณแห่งการมีตัวตน ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วตัวตนนั้นไม่มีอยู่จริง ความยึดถือว่า เรามีอัตตาคือเป็นแรงกระตุ้นที่อยู่เบื้องหลังความรู้สึกนึกคิด และการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ เมื่อมองให้ลึกในขณะที่เราเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จริงอยู่ว่า เราเป็นคนเลือก เรามีสิทธิ์เลือก มีอิสระที่จะเลือก แต่พุทธทาสภิกขุเห็นว่า เบื้องหลังการเลือกเหล่านั้น มักจะ

มีตัวตน ความเห็นแก่ตัวเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอเช่น ที่เลือกสิ่งนี้ เพราะทำให้ตัวเราดูดี มีความสุขเป็นต้น แต่พุทธทาสภิกขุก็เห็นว่า ถึงแม้เราจะมีอิสระอยู่ในระดับหนึ่ง แต่เราสามารถพัฒนาควบคุม สัญชาตญาณนี้ได้ จนสามารถทำลายมันลงและไม่ตกเป็นทาสอย่างสิ้นเชิงนั่นคือ สามารถควบคุม สัญชาตญาณไปในทางที่ถูกต้องตามหลักการที่ถูกต้อง (มรรค ๘) ก็จะสามารถควบคุม และอยู่เหนือ จนสามารถพัฒนาตนเองเป็นพระอรหันต์ (มนุษย์ในอุดมคติ) ได้

ในทัศนะทางศาสนา ในเรื่องของพระเจ้า พุทธทาสภิกขุ ไม่ได้ปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ถึงความ มีอยู่ของพระเจ้าในทางภววิทยา พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มีสิ่งที่ควบคุมความเป็นไปของโลก ธรรมชาติ จักรวาล สิ่งนั้นคือกฎอภิปัจยดาหรือกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นทั้งตัวธรรมชาติและกฎที่ควบคุมสิ่ง ทั้งหลายให้เป็นไป อาจเรียกสิ่งนี้ว่าพระเจ้านี้ก็ได้ แต่ไม่ได้หมายถึงพระเจ้าที่เป็นบุคคล มีตัวตน แนวคิด เกี่ยวกับพระเจ้าที่เป็นบุคคลนั้น เกิดจากความกลัวภัยในธรรมชาติ และความไม่รู้ของมนุษย์บวกกับ ความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตนของมนุษย์เอง ซึ่งพุทธทาสภิกขุเรียกว่า ไสยศาสตร์ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในแง่ ปฏิบัติพุทธทาสภิกขุก็ยังเห็นว่า พระเจ้าแบบดังกล่าว ก็ยังมีความจำเป็นอยู่เช่นกัน เพราะสำหรับจิตที่ ยังยึดมั่นก็จำเป็นต้องอาศัยรูปแบบที่ยังมีตัวตนอยู่ พุทธทาสภิกขุใช้วิธีการทางภาษานั้นคือการนำเอา ภาษาธรรมมาใช้อธิบายพระเจ้าเสียใหม่ ทำให้พระเจ้าในทัศนะของท่านกับในแนวคิดตามคติดั้งเดิม ต่างกัน จากที่เคยเป็นบุคคลมีพลังอำนาจความรัก ความเกลียดชัง คล้ายมนุษย์ ไปเป็นสภาวะอันหนึ่ง กับธรรมชาติ ซึ่งการอธิบายเช่นนี้ทำให้ความมีอยู่ของพระเจ้านั้นเป็นไปได้

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่เป็นธรรมชาติเท่านั้น เป็นธรรมชาติเป็นธรรมะ เป็นไปตามกฎธรรมดาของธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้างสิ่งเหล่านี้ ความเป็นไปต่างๆ เป็นเรื่องของวิวัฒนาการ ความทุกข์ความสุข หรือแม้แต่พระนิพพานอันหมายถึงการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงเข้าถึง เสรีภาพที่แท้จริงก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ สิ่งที่พระพุทธรู้ก็คือตรัสรู้เรื่องของธรรมชาติ โดย พุทธทาสภิกขุมองว่า สิ่งที่พระพุทธรู้ตรัสรู้นั้นก็คือการเข้าใจในความเป็นไปของธรรมชาติ จน สามารถหาวิธีการเพื่อนำมาปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ความรู้นี้ถือว่า เป็นการปลดปล่อย มนุษยชาติให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เข้าถึงเสรีภาพอย่างแท้จริง เป็นชัยชนะของมนุษยชาติเลยทีเดียว โดยพระองค์ทรงค้นพบว่า ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางกายภาพ และจิตใจล้วนตกอยู่ภายใต้กฎของเหตุและ ผล การรู้แจ้งในเรื่องนี้ทำให้พระองค์ทรงรู้จักวิธีวางตัวปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติ และไม่เกิด ทุกข์ได้ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ความรู้ในธรรมชาตินั้นมีมากมาย แต่พระพุทธรู้ก็ไม่ได้นำมาสอนหมด ทุกอย่าง ปัญหาเฉพาะหน้าที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ คือการถูกบีบคั้นจากความทุกข์ และความ เปลี่ยนแปลง ซึ่งก็เป็นไปตามกฎธรรมดาเช่นกัน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่โดยตรงของมนุษย์ที่จะศึกษา หรือรู้เฉพาะแต่วิธีการดับทุกข์นี้ให้ได้ก็ถือว่าเพียงพอ

เรื่องเล่าของท่านเว่ยหล่าง ของพุทธศาสนานิกายเซนที่ท่านพุทธทาสภิกขุ แปลไว้ (สูตรของเว่ยหล่าง) ศิษย์ระดับหน้าชื่อชินเซาแต่งโคลงว่า “กายนี้อุปมาเหมือนต้นโพธิ์ ใจนี้อุปมาเหมือนกระจกเงาใส จงหมั่นเช็ดหมั่นปัดอยู่เสมอ อย่าให้ฝุ่นละอองจับคลุมได้”

ศิษย์ที่อยากเขียนแต่เขียนหนังสือไม่เป็น จึงวานคนรู้หนังสือไปเขียนแทน “ไม่มีต้นโพธิ์ ทั้งไม่มีกระจกเงาอันใสสะอาด เมื่อทุกสิ่งว่างเปล่าแล้ว ฝุ่นจะลงจับอะไร” (สำนวนแปลพุทธทาสภิกขุ) ท่านหงเหรินเมื่อได้อ่านโคลงนี้ก็รู้ว่าผู้แต่งรู้ธรรมอย่างแจ่มแจ้ง รู้แจ้งแทงตลอด กระจ่างชัดในอนัตตลักษณะ คือรู้ว่า แท้จริงแล้วไม่มี “ตัวกู ของกู” มีแต่ทุกข์ ไม่มีผู้ทุกข์

บทที่ ๔

วิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์

ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

ในการวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยเห็นว่าในประเด็นเกี่ยวกับธรรมชาติเชิงสังคมของมนุษย์นี้ พุทธทาสภิกขุ ได้พยายามรวมความหวังในการหลุดพ้น ของบรรพชิตผู้สละโลกเข้าไว้ด้วยกันกับความหวังของฆราวาสที่จะมีความผาสุกสวัสดิ์ และประสบความสำเร็จสมบูรณ์พร้อมในโลก ที่นี้และเดี๋ยวนี้ โดยพุทธทาสภิกขุได้ชี้ให้เห็นว่า เป้าหมายของชีวิตก็คือความสงบเย็นนิพพาน ซึ่งทุกคนสามารถมีได้แม้ในปัจจุบัน ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า ที่นี้ เดี่ยวนี้ ตรงนี้ ให้เห็นได้ ก็ถือว่าถึงเป้าหมายของพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะหลายเหลี่ยมหลายมุม เหมือนโลกหรือภูเขาลูกเดียวที่มองจากทิศต่าง ๆ กัน ก็เห็นรูปร่างต่าง ๆ กัน ได้ประโยชน์ต่าง ๆ กัน แล้วแต่ใครจะมองอย่างไร เช่น เหลี่ยมทางพุทธศาสนา เป็นเหลี่ยมแห่งศีลธรรม (Moral) เป็นสัจธรรม (Truth) คือความจริงที่ลึกซึ้งเป็นเรื่องของความว่างเปล่าของสรรพสิ่งทั้งปวง พุทธศาสนาในฐานะ เป็นศาสนา (Religion) คือส่วนที่เป็นตัวระเบียบปฏิบัติได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงผลคือความหลุดพ้น ในเหลี่ยมที่เป็นจิตวิทยา (Psychology) ที่สำคัญที่สุด คือธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการมีการปฏิบัติด้วย กาย วาจา ใจ ชนิดที่ทำลายกิเลส การбакันกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปเพื่อให้ได้ความสุข

พระพุทธศาสนา เป็นระบบปรัชญาว่าด้วยธรรมชาติ วิธีการดำเนินชีวิต การแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตเพื่อความพ้นทุกข์ เป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือ นิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยั่งยืนของมนุษย์ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความต้องการอยู่ตลอดเวลา

๑. ความต้องการทางกายภาพ (Physiological Needs) เป็นความต้องการเกี่ยวกับปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร น้ำดื่ม อากาศ ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และสิ่งที่เป็นปัจจัยอื่น ๆ ที่ทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้ คนจะถูกจูงใจให้ทำทุกสิ่ง เพื่อที่จะให้ได้สิ่งจำเป็นเหล่านี้

๒. ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (Safety-security Needs) ประกอบด้วยความต้องการปลอดภัย ปราศจากที่จะได้รับความคุ้มครองจากภัยอันตรายต่าง ๆ ที่มีต่อร่างกาย เช่น อุบัติเหตุ อาชญากรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังหมายถึงความต้องการมีความมั่นคงในงานและมีบำเหน็จบำนาญ

เมื่อความต้องการระดับต่ำสุดส่วนมากได้รับการตอบสนองแล้วคนจะถูกชักจูงให้กระทำเพื่อให้มีการตอบสนองแก่ความต้องการระดับนี้

๓. ความต้องการความรักหรือความต้องการทางสังคม (Love or Social Needs) หมายถึง ความต้องการให้ผู้อื่นชื่นชมตน เป็นผู้ที่มีความสำคัญกับผู้อื่น และเป็นสมาชิกของกลุ่มที่คนอื่น ๆ ยอมรับ

๔. ความต้องการความเคารพยกย่อง (Esteem Needs) หมายถึง ความต้องการให้เกิดความเคารพตนเอง (Self-respect) ความรู้สึกที่ตนเองเป็นผู้ประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับ เช่นนั้นจากผู้อื่น ความต้องการสถานภาพ (Status) และความมีชื่อเสียงเกียรติยศ (Prestige) เป็นส่วนสำคัญของความต้องการความเคารพยกย่อง การที่ความต้องการนี้ได้รับการตอบสนองจะนำมาซึ่งความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง ในความสามารถ และรู้สึกว่าตนเป็นผู้มีประโยชน์และมีความสำคัญในสังคม

๕. ความต้องการความสำเร็จในชีวิต (Self actualization Needs) เป็นความต้องการระดับสูง ซึ่งหมายถึง การที่บุคคลผู้นั้นได้ใช้ความสามารถในทุกด้านได้ และเป็นทุกอย่างที่ตัวเขาอยากจะเป็น ซึ่งแต่ละคนไม่เหมือนกัน สุดแล้วแต่ความสามารถและความต้องการของเขา

ธรรมชาติของมนุษย์ มนุษย์มีความต้องการอยู่เสมอและไม่มีที่สิ้นสุด ขณะที่ความต้องการได้รับการตอบสนอง มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ต้องการเติบโตและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

งานเขียนของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งถือว่า เป็นทั้งนักประพันธ์ นักการศาสนา และนักปรัชญา ประเด็นที่ผู้วิจัยศึกษา ธรรมชาติมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าการใช้ภาษาพื้น ๆ ง่ายแต่ลึกซึ้ง แนวคิดของพุทธทาสภิกขุเป็นแนวคิดของพุทธศาสนิกายเถรวาท ซึ่งคนไทยส่วนใหญ่คุ้นเคยเป็นอย่างดี ถึงแม้การตีความคำสั่งสอนของศาสนาจะแตกต่างจากการตีความที่สืบทอดกันมา

พุทธทาสภิกขุไม่ได้ถือว่า การตีความหลักคำสอนเถรวาทตามแนวใหม่ของท่านเป็นนวัตกรรม แต่เป็นการปฏิรูปที่อ้างอิงหลักคำสอนมูลฐานในศาสนา ท่านกล่าวไว้ว่า เป้าประสงค์ของท่านก็เพื่อฟื้นฟูการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง อย่างที่มีในยุคต้น (ของพระพุทธศาสนา) หรือสอดคล้องกับธรรมะที่แท้ ท่านพุทธทาสภิกขุพยายามรื้อฟื้นและใช้คำพรรณนาใหม่สำหรับหลักความจริงมูลฐานในพุทธศาสนา โดยยึดวิธีย้อนกลับไปหาพระพุทธวจนะดั้งเดิมในพระสูตรตันตปิฎกและวัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้า ท่านพุทธทาสภิกขุได้ตั้งข้อสังเกตว่า พระพุทธเจ้าเองไม่ทรงใช้ร่ม รองพระบาท มุ้ง และบริวารอื่น ๆ... นอกจากนี้ เราเรียกการบำเพ็ญปฏิบัติแบบบำเพ็ญพรต เช่นนี้ว่า ระบบการฟื้นฟูหรือส่งเสริมปฏิบัติธรรม พุทธทาสภิกขุมองเห็นว่ามนุษย์ผู้มีคุณค่า คือมนุษย์ผู้ดำเนินชีวิตอย่างมีจุดหมาย

หรือมีสิ่งที่จะต้องบรรลุถึงในฐานะสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะต้องได้รับ มีจิตสำนึกและตระหนักรู้อยู่เสมอต่อการดำเนินชีวิตอย่างอิสระ มีศักดิ์ศรี มีความสงบสุขและสันติ ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และวิญญาณ โดยการดำเนินชีวิตนั้นจะต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้อง ประสานกลมกลืนกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อันจะก่อให้เกิดความสงบสุขสันติ และประโยชน์ทั้งต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม คุณค่า ของความเป็นมนุษย์นั้นมีความหมายอยู่สองระดับ คือ

ประการแรก คุณค่าที่เกิดจากการให้ค่า ตีราคา หรือสร้างค่านิยมขึ้นจากมนุษย์ โดยยึดถือเอาความต้องการ ความอยาก ความปรารถนา อย่างไม่มีที่สิ้นสุด หรือเกินความพอดีมาเป็นเกณฑ์ในการสร้างค่าหรือวัดค่าของมนุษย์ในสังคม ซึ่งการให้ค่าหรือสร้างค่าในลักษณะนี้จะเป็นสาเหตุให้เกิดความหุหุรา พุ่มเฟิยตามมา คุณค่าในลักษณะนี้เกิดจากการเสริมหรือเพิ่มค่าให้กับสิ่งที่มีคุณค่าในตัวของมันเองแล้วอย่างพร้อมมูล แต่มนุษย์นั้นไม่มีความเพียงพอหรือพอดี ในสภาวะหรือสภาพที่เป็นอยู่

ประการที่สอง คุณค่าที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการสร้างค่า หรือตีราคาจากน้ำมือของมนุษย์เป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่อย่างพร้อมมูลแล้วในตัวของมันเอง มนุษย์ไม่จำเป็นต้องไปสร้างหรือให้ค่าขึ้นมาอีก คุณค่าในลักษณะนี้จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับ ความอยาก ความต้องการ ความปรารถนาที่เกินความพอดี เกินความจำเป็นของชีวิต แต่คุณค่าในลักษณะนี้จะเกี่ยวข้องโดยตรงกับสติปัญญาของมนุษย์ เป็นสติปัญญาที่มองสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ และดำเนินชีวิตตามสติปัญญานั้น ๆ

พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่า คุณค่าประการแรกเกิดจาก มิฉฉาภิกขุความเห็นผิด ความไม่รู้จริงหรือรู้ผิด ให้ความสำคัญต่อวัตถุอยู่เหนือจิตใจ เป็นคุณค่าที่ต่ำสุดและก่อให้เกิดทุกข์ เกิดโทษ เกิดปัญหา อย่างไม่หยุดหย่อนในสังคัมมนุษย์ สำหรับคุณค่าประการที่สองเกิดจาก สัมมาภิกขุความเห็นชอบ เห็นตามความเป็นจริงของสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์ เป็นการให้ค่าตามความจำเป็นของชีวิต หรือเป็นสิ่งที่ธรรมชาติเป็นผู้ให้ค่าหรือบัญญัติขึ้นนั่นเอง คือ คุณค่าเทียม หรือคุณค่าพอกเสริม และคุณค่าแท้ ที่เกิดจากการใช้สติปัญญาความรู้ที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์ควรยึดถือคุณค่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติโดยไม่ต้องอาศัยการพอกเสริมเติมแต่งให้เกินเลยความจำเป็นของชีวิต แต่ทว่าต้องอาศัยสติปัญญาของมนุษย์ในการพิจารณาไตร่ตรองอย่างสุขุมรอบคอบในการดำเนินชีวิตให้อยู่ในความพอดี

ในความเป็นจริงนั้นมนุษย์ส่วนใหญ่หาได้ตระหนักหรือมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงนี้ไม่ แต่กลับไปให้ความสำคัญคุณค่าเทียม หรือคุณค่าพอกเสริมและยึดถือเป็นวิถีการดำเนินชีวิต พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า มนุษย์ส่วนใหญ่เกิดมาเพื่อกิน เพื่อกาม เพื่อเกียรติ ดังนั้นคุณค่าของมนุษย์จึงอยู่ที่สิ่งทั้งสามเป็นนี้ส่วนใหญ่ พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีสิ่งสูงสุด ที่ความสุขที่จะต้องบรรลุถึง ซึ่งเป็น

คุณค่าที่แท้จริงมากกว่าที่จะตกจมอยู่ในคุณค่าจอมปลอมที่มนุษย์ด้วยกันสร้างขึ้นอันได้แก่เรื่องกิน กาม เกียรติ สิ่งที่สูงสุดและประเสริฐสุดของมนุษย์คือ “นิพพาน” นิพพานที่กล่าวถึงนี้เป็นเสมือนหลัก ศีลธรรมสากล หรือคุณความดีที่ถือว่าเป็นความดีที่ยอมรับว่าเป็นความดีสากล ที่รู้จักกันในภาษา ละตินว่า ซัมมัม โบนุม (Summum Bonum)

นิพพาน นับว่ามีความละเอียดลุ่มลึกและยากที่จะทำความเข้าใจให้เห็นจริงตามได้ใน ระยะเวลาอันสั้น พุทธทาสภิกขุได้พยายามตีความให้เป็นปัจจุบัน ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ว่า นิพพานเป็น สภาพของจิตหรือชีวิตมนุษย์ที่สงบ เย็น หรือดับสนิทแห่งความเร้าร้อนเผาผลาญด้วยความอยาก ความ ต้องการของมนุษย์ที่เกินความพอดีของชีวิต เป็นสภาวะของชีวิตที่หลุดพ้นจากการเสียดแทง ยอกता และผูกพัน ร้อยรัดยึดติดของกิเลสตัณหาความทะยานอยาก ดังนั้น จึงเป็นชีวิตที่ประกอบด้วย ความสุข สงบ สันติ บริสุทธิ์ โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจของวัตถุหรืออิทธิพลทางโลกิยะแต่อย่างใด ซึ่ง สภาวะเช่นนี้ พุทธทาสภิกขุ เรียกว่าความว่างหรือ สุญญตา ความว่างที่กล่าวนี้มีได้หมายถึงไม่มีสิ่งใด เลยก็หาไม่ เป็นความว่างที่ปราศจากการนำชีวิตหรือจิตของตนเองเข้าไปยึดติดหรือตกอยู่ทางโลกทาง วัตถุ เป็นความว่างจากสมมติบัญญัติใด ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น อยู่เหนือแม้กระทั่งสิ่งที่เรียกว่า ความดี หรือความชั่วและสิ่งที่เป็นคู่อื่น ๆ เช่น ความรวยความจน หรือความสวยกับความน่าเกลียด นิพพาน จึงเป็นเรื่องที่ยากยิ่งที่จะอธิบายให้แจ่มชัด เพราะเป็นเรื่องที่อยู่เหนือขอบเขตของภาษาที่จะอธิบายได้ แต่ก็ไมยากเกินความสามารถของมนุษย์ และเป็นเรื่องที่มนุษย์ควรจะทำให้ความสนใจศึกษากันอย่างเป็น ปรกติ เช่นเดียวกับศาสตร์สาขาอื่น ๆ เช่นกัน ท่านพุทธทาสภิกขุ ว่า ให้พูดถึงกล่าวถึงเรื่องนิพพานอยู่ เป็นประจำเสมือนเป็นคำพูด หรือวิชาที่ศึกษากันในแวดวงของสังคมิวิทยาโดยทั่ว ๆ ไป ส่วน อนันต์ เสนาขันธ์, ยอมรับเฉพาะจิตที่หมดสิ้นอนุสัยแล้วเท่านั้นว่าเป็นจิตที่จะบรรลุนิพพานได้ เขาจึงคัดค้าน พุทธทาสภิกขุอย่างรุนแรง เมื่อท่านให้ความหมายกว้างออกไปจากเดิม ว่า ท่านพุทธทาสภิกขุพยายาม บิดเบือนคำอธิบายความหมายของคำว่านิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่ยากและลึกซึ้งอย่างยิ่ง โดยให้คำคำนี้ หมายถึงอะไรบางอย่างที่ง่าย (แก่การบรรลุ) เสียเหลือเกิน ดูราวกับว่าพุทธทาสภิกขุไม่พอใจในความ ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงแล้วพุทธทาสภิกขุไม่ได้เสนอนิพพาน ในฐานะของภาวะที่เข้าถึงได้ง่ายแต่อย่างใด ท่านยอมรับว่านิพพานเป็นภาวะเหนือคำบรรยาย คือไม่ อาจใช้ถ้อยคำหรือหลักเหตุผลมาพรรณนา ได้อย่างเพียงพอ ถึงกระนั้น พุทธทาสภิกขุก็เห็นว่า นิพพานไม่ใช่ภาวะที่เลยพ้นคำบรรยายด้วยสาเหตุที่นิพพานอยู่เลย พ้นโลกทางวัตถุ แต่เป็นเพราะ นิพพานอยู่เลยพ้นโลกทางจิตตามปรกติของคนเรา ซึ่งถูกอวิชชาครอบงำและทำให้ขุ่นมัวไป ทั้ง ๆ ที่ นิพพานนั้นก็มีพื้นฐานอยู่ในประสบการณ์ประจำวันของคนเรานั้นเอง

สรุปได้ว่า ความจริงหรือความดีสูงสุดที่มนุษย์ควรบรรลุถึง ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ คือ สภาวะของชีวิตที่เรียกว่า นิพพาน อันเป็นสภาวะแห่งความสงบเย็น ไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งปรุงแต่งต่าง ๆ

๔.๑ วิเคราะห์ความหมาย ธรรมชาติของมนุษย์

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า ธรรมชาติของมนุษย์ คือ สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ

ในการพิจารณาความหมายของคำว่า ธรรมชาติของมนุษย์ ตามแนวความคิดของ พุทธปรัชญาเถรวาทและทัศนะพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยคิดว่า ประเด็นสำคัญอยู่ที่ความหมายของคำว่า ธรรมชาติ เพราะความหมายของคำว่า ธรรมชาติ คือ คำตอบว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” คือ อะไร ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น คำว่า ธรรมชาติ จะถูกใช้ในการอธิบายหลักคำสอนชั้นสูง คือ เรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน

เมื่อพิจารณาตัวเนื้อหาความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” ของทั้ง ๒ แนวคิด พบว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาท คำว่า “ธรรมชาติ” ถูกใช้ในความหมายกว้างขวางมากและครอบคลุมสรรพสิ่ง โดยบัญญัติเป็นทฤษฎีกฎธรรมชาติถึง ๕ กฎ เรียกว่านิยาม ๕ ส่วนตัวเนื้อหานิยามและความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ในทั้งสองแนวคิด พบว่า ความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” จะเป็นตัวกำหนดสาระและขอบเขตของความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ในที่นี้ขอนำมาลงไว้อีกครั้งเพื่อประกอบการพิจารณา ดังนี้

คำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีความหมาย ๒ ส่วน คือ (๑) ตามรูปศัพท์ หมายถึง สภาวะที่เกิดขึ้นเอง, มีเอง และเป็นอยู่เองตามธรรมดา หรือ ตามเหตุปัจจัยภายในชีวิตมนุษย์ (๒) ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นักปราชญ์ร่วมสมัย หมายถึง กฎธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเป็นไปตามนั้น ต้องทำหน้าที่ตามนั้น และจะได้รับผลตามนั้น และภาวะคือความเป็นผู้ต้องฝึกและฝึกได้ ศาสนาไม่ได้หมายความว่าเพียงการกระทำของปัจเจกบุคคลที่จะก้าวล่วงความทุกข์เท่านั้น เรายังต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้ก้าวล่วงความทุกข์ด้วยเช่นกัน เราจะต้องมีความกรุณาแก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพราะถ้าเราไม่มีความเมตตากรุณาเสียแล้ว เราก็คือคนที่ยึดถือตัวตนเป็นศูนย์กลาง... ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน นิปาตสูตร ขุททกนิกายของพระบาลีไตรปิฎก ว่า บุคคลที่ฉลาดเฉพาะการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนนั้น เป็นคนที่เศร้าหมอง ดังนั้น คนที่ไฝ่ธรรมะจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นโดยถือว่าเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์

ท่านพุทธทาสภิกขุ มีทัศนะต่างกับพุทธโฆษาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ ท่านเห็นว่าเมตตา กรุณา หมายถึงการเข้าไปช่วยเหลือผู้อื่นจริง ๆ ไม่ใช่เพียงแต่มีเจตนาที่จะทำคุณประโยชน์เท่านั้น พุทธทาสภิกขุ ยังอ้างต่อไปด้วยว่า คนเราทุกคนจะต้องเป็นสมาชิกของสังคมโลก และมีหน้าที่ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ๓ อย่าง คือ ๑. หน้าที่ต่อธรรมชาติ เช่น การบำรุงรักษาร่างกายให้มีสุขภาพดี ๒. หน้าที่ต่อธรรมชาติ คือ ต้องเป็นคนดีมีศีลธรรม ซึ่งเป็นการบำรุงรักษาสุขภาพทางจิตใจ และ ๓. หน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์ เพื่อให้มีชีวิตทางสังคมที่สงบสุข พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า ใครก็ตามที่หลบเลี่ยงหน้าที่เหล่านี้ย่อมขาดจากความเป็นมนุษย์ หรือขาดจากสมาชิกภาพของสังคมโลก ถึงแม้บุคคลผู้นั้นจะยังมีชีวิตอยู่ เขาก็เป็นเสมือนว่า ตายไปแล้ว พุทธทาสภิกขุว่า การช่วยเหลือผู้อื่นทำให้เราได้มีโอกาสได้ทำบุญ อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ท่านระมัดระวังในการใช้คำโดยชี้ว่า บุญในคำแปลความตามภาษาธรรมของท่านนั้นต่างกับบุญที่คนส่วนใหญ่เชื่อกันว่าเป็นปริมาณทางอภิปราย ซึ่งสามารถสะสมไว้ด้วยการทำดี และทำบุญไว้มาก ชีวิตในชาติหน้าก็จะดีขึ้น จนอาจบรรลุนิพพานได้ในที่สุด ในการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ท่านไม่เห็นด้วยกับคำแปลความหมายของการทำบุญอย่างที่คนส่วนใหญ่เชื่อกันนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้เตือนชาวพุทธว่า

ในบรรดาสิ่งที่เฝ้าฝันใจทั้งหลาย ไม่มีอะไรที่เฝ้าฝันใจได้มากเท่ากับบุญ พระพุทธองค์ตรัสว่าบุญเป็น อุบัติ คือ เป็นเหยื่อล่อของกิเลสอย่างหนึ่งเช่นกัน เพราะบุญยอมนำบุคคลผู้ทำบุญไปเกิดใหม่ในภพหนึ่งหรือไม่ก็อีกภพหนึ่ง ถ้าไม่ใช่ในภาวะที่เป็นมนุษย์ก็เป็นเทวดา กล่าวคือ บุญเป็นอุปกรณ์ที่ทำให้เราต้องว่ายวนเวียนอยู่ต่อไปในวัฏจักรของการเกิดและการตายทางจิตใจ พุทธทาสภิกขุไม่เห็นด้วยกับการที่คนส่วนใหญ่เชื่อกันว่า ถ้าจะให้บุญมากที่สุด ชาวพุทธต้องถวายของแก่พระภิกษุสงฆ์ ท่านได้อ้างถึงพุทธวจนะว่า การพัฒนาความรู้สำนึกว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง อนิจจัง สัตถุญญ แม้เพียงชั่วลัดนิ้วมือ ก็ให้ผลหรือให้บุญได้มากกว่าการถวายอาหารแด่พระสงฆ์สาวกทั้งหมด ที่มีพระพุทธองค์ทรงเป็นประธาน ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ บุญไม่ใช่สิ่งที่ใคร ๆ จะสะสมไว้เพื่อจะไปสู่สวรรค์ แต่ท่านเห็นว่าการทำบุญก็คือการกระทำที่ช่วยเหลือผู้อื่นอย่างไม่เห็นแก่ตัว เพื่อจะได้ลดพลังของความคิดแบบหลงผิดว่าตนเองเป็นใหญ่ในชีวิตนี้ และลดผลอันเป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความยึดถือตัวตนเป็นใหญ่ดังกล่าว

๔.๒ วิเคราะห์ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์

(๑) พุทธปรัชญาเถรวาท เรียกส่วนที่เป็นร่างกายหรือสสารว่า “รูป” หรือ “กาย” และเรียกส่วนที่เป็นนามธรรมหรือออสสาร ว่า “นาม” หรือ “จิต” ส่วนอริสโตเติล เรียกส่วนที่เป็นสสารว่า “กาย หรือ ร่างกาย (Body)” และเรียกส่วนที่เป็นนามหรือออสสารว่า “วิญญาณ (Soul)”

(๒) พุทธปรัชญาเถรวาทว่า กายของมนุษย์เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ คือ ดิน, น้ำ, ลม, ไฟ, ธาตุทั้ง ๔ นี้ ถือเป็นส่วนประกอบพื้นฐานของชีวิตมนุษย์

(๓) คำว่า “ธาตุ” (Element) ในปรัชญาของอริโตะเตล หมายถึง ส่วนประกอบพื้นฐานของร่างกายมนุษย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท เช่น วิญญาณธาตุ เป็นต้น เป็นนามธรรมได้

(๔) ในพุทธปรัชญาเถรวาทและในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ว่า มนุษย์รับรู้โลกภายนอกผ่านประสาทสัมผัส (Senses) คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกประสาทสัมผัสเหล่านั้นว่า “อัมมัตติกายตนะ, อินทริย์”, “ปสาทรูป” และ “ทวาร” “Sense” (ประสาทสัมผัส)

(๕) ถ้าถามว่า ทำไมคนเราจึงสามารถมองเห็น ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รู้รส และทราบการสัมผัสทางกายได้ มนุษย์มีความสามารถดังกล่าว เพราะมนุษย์มีวิญญาณ ความสามารถในการรับรู้ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ มนุษย์มีการรับรู้ ทางประสาทสัมผัสวิญญาณเป็นตัวรู้ เช่น ตา กับ รูป กระทบกันเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ทำให้เกิดการมองเห็น วิญญาณเป็นนามธรรมที่ทำหน้าที่รู้ เมื่อมีอะไรมากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ การที่มนุษย์มองเห็น ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสทางกาย เพราะมนุษย์มีวิญญาณ

(๖) พุทธปรัชญาเถรวาทในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ และอริโตะเตลยอมรับเหมือนกันว่า “จิต” หรือ “วิญญาณ” มีอยู่จริง และเป็นองค์ประกอบของชีวิตฝ่ายอสสาร เป็นธรรมชาติที่อาศัยร่างกายเป็นที่อยู่ ไม่เคยแยกจากร่างกาย และร่างกายก็อาศัยวิญญาณ ส่วนประกอบทั้งสองส่วนนี้ ต่างอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่

๔.๓ วิเคราะห์ธรรมชาติลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง (ไตรลักษณ์)

ลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง คือ ความเป็นอนิจจัง หมายความว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ ทุกสิ่ง แปลว่าเป็นทุกข์สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเป็นทุกข์ อนัตตา คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่มี ความหมายแห่งความเป็นตัวตน ไม่มีลักษณะอื่นที่ยึดถือได้ว่าเป็นตัวเรา เพราะความไม่รู้ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ธรรมชาติของมนุษย์ คือ สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ ตามความหมายของพุทธทาสภิกขุ ที่กล่าวว่า ธรรมชาติของมนุษย์ คือสัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ผู้วิจัยให้ความหมายว่า คงจะเป็นธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ ดังนี้ ดังมีพุทธพจน์ตรัสสอนเกี่ยวกับธรรมนิยามหรือพระไตรลักษณ์ ใน อุปาทิสสูตร ไว้ดังนี้

สพเพ สงขารา อนิจจา	สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง	(อนิจจัง - อนิจจตา)
สพเพ สงขารา ทุกขา	สังขารทั้งปวง คงทนอยู่ไม่ได้	(ทุกขัง - ทุกขตา)

สพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน (อนัตตา - อนัตตตา)

ไตรลักษณ์ ที่ว่ารู้อะไรเป็นอะไรนั้น ถ้ากล่าวตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือรู้อะไร
สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยลักษณะอันเรียกว่า ไตรลักษณ์ หรือลักษณะ ๓ ประการ

อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงประเภทที่เป็นสังขาร คือมี
เหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้นมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว.

ทุกขัง แปลว่า เป็นทุกข์ มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงประเภทสังขาร มีลักษณะที่
เป็นทุกข์ มองดูแล้ว น่าสังเวชใจ นำให้เกิดความทุกข์แก่ผู้มีความเห็นแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ .

อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน มีความหมายว่า ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งประเภทที่เป็นสังขารและ
มิใช่สังขาร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ถ้าเราเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว
ความรู้สึกละเอียดไม่มีตัวไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็น หรือหลงสำคัญว่าเป็น
ตัวเป็นตนนั้น เพราะความไม่รู้ไม่เห็นอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง

๔.๔ วิเคราะห์ธรรมชาติทางจิต

ธรรมชาติของจิตนั้นมีลักษณะพิเศษ คือ มีการรับรู้อารมณ์อยู่เสมอ เป็นธรรมชาติรู้ เป็น
ประธานในการทำสิ่งต่าง ๆ สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจของจิตทั้งสิ้น มนุษย์เราจะทำอะไรย่อมอยู่
ภายใต้ของความคิดนั้น คือ จิต จิตมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อจิตมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลาที่ย่อม
เป็นเหตุให้เกิด นาม รูป

มีการรับรู้อารมณ์อยู่เสมอ อารมณ์ในที่นี้ คือ โลกที่ปรากฏลักษณะอาการต่าง ๆ แก่เรา
ทางอายตนะ ดังนั้น อารมณ์ก็คือสิ่งที่จิตรับรู้ หรือ สิ่งที่ถูกรับรู้ โดยอาศัยทวารทั้ง ๖ ได้แก่ รูป เสียง
กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และความนึกคิดต่าง ๆ ทุกขณะจิตของเรา จิตจะรับรู้สิ่งที่เห็นทางตา ได้ยิน
เสียงทางหู ได้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้สัมผัสทางกาย และนึกคิดสิ่งต่าง ๆ ได้ตลอดเวลา

เมื่อจิตยังไม่ออกไปรับรู้อะไร อยู่ในสภาพที่เป็นภวังคจิตนั้น จิตในสภาพนี้เปรียบเหมือนน้ำ
ในมหาสมุทรที่ไม่มีลม คือสงบนิ่งอยู่เฉย ๆ แต่เมื่อเกิดลมเกิดคลื่นขึ้นมา น้ำนั้นจึงออกจากภาวะปกติ
คือ สงบนิ่ง ไปสู่ภาวะที่ไหลตัวเป็นคลื่นเพราะลม จิตก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีอารมณ์ภายนอกมากระทบ
จิตจึงไหวตัวออกไปรับอารมณ์ทางทวาร ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการเรียกอายตนะภายในทั้ง ๖ ว่าทวาร
ได้แก่ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และมนทวาร ทั้งหมดนี้เป็นประตูรับ
เรื่องเข้าสู่จิต หรือสำหรับจิตจะออกไปรับรู้เรื่อง สิ่งที่จะเข้ามาทวารทั้ง ๖ นี้เรียกว่า อารมณ์ ซึ่ง
อารมณ์หมายถึงสิ่งที่จิตรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรับนั่นเอง

คำว่า “จิต” (จิตต) เป็นคำที่พุทธปรัชญาเถรวาทบัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกธรรมชาติฝ่ายนามธรรมของมนุษย์ โดยถือเอาลักษณะตามธรรมชาติ (เช่น การเคลื่อนไหว, การทำหน้าที่ เป็นต้น) ของนามธรรมนั้น มาเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติเรียก, ในการนิยามความหมาย และการอธิบายเพื่อตอบคำถามว่า “จิต” คืออะไร? เช่น (๑) “จิต คือ ธรรมชาติคิดอารมณ์, ธรรมชาติรู้อารมณ์, ธรรมชาติอะไร ๆ ได้, ธรรมชาติสังสมอารมณ์, ธรรมชาติสังสมกุศลและอกุศล, ธรรมชาติสังสมบุญและบาป” (๒) “จิเนตติ จิตตํ ธรรมชาติโต ย่อมคิด ซึ่งอารมณ์ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต” (๓) “วิจิตตารมณํ ที่ชื่อว่าจิต เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร (มากมาย) ได้แก่ อารมณ์ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สิ่งที่อยู่รู้สีกได้ทางกาย และเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในความคิด” (๔) “จิตเป็นเพียงธาตุธรรมดาสามัญชนิดหนึ่ง (element) รวมอยู่ในกลุ่มของธาตุทั้งหลาย ธาตุจิต หรือธาตุวิญญาณนี้ คือธาตุที่มีคุณสมบัติรู้เป็นนามธรรม คือ ไม่มีรูปร่างทางวัตถุ ธาตุจิตมีหน้าที่รู้ จิตต้องทำหน้าที่รู้สึก รู้แจ้ง, รู้สึกเกิดขึ้นเฉพาะกาลเฉพาะเวลากรณี และเป็นประภัสสรอยู่ตามธรรมชาติ แต่เปลี่ยนได้ เสร้าหมองได้ ตามสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ในฐานะที่เป็นเจตสิกธรรม” (๕) “จิต คือ ธาตุกายสิทธิ์ ผู้ให้ สำเร็จความคิด ให้ทำการเก็บสังสมสิ่งที่คิดไว้ จึงถูกเรียกตามคุณสมบัติส่วนนี้ว่า “จิต” คำว่า “จิต” แปลอย่างหนึ่งว่า “ผู้ให้สังสม” เป็นต้น

๔.๕ วิเคราะห์ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง

พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกลักษณะที่สังขตธรรมทุกอย่างมีเหมือนกันว่า “สามัญญลักษณะ” หรือ “ธรรมนิยาม” มี ๓ ประการ (ไตรลักษณ์) คือ (๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ หรือ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (๓) อนัตตตา ความปราศจากตัวตน หรือ ความเป็นของหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้โดยปรมาตม ส่วนธรรมที่เป็นอสังขตหรือวิสังขาร มีเฉพาะลักษณะประการสุดท้ายอย่างเดียว คือ อนัตตตา มนุษย์จัดเป็นสังขตธรรมอย่างหนึ่ง คือ เกิดจากการรวมตัวกันของขันธ์ ๕ จึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงกฎธรรมชาติทั้ง ๓ ประการดังกล่าวได้

ลักษณะที่สรรพสิ่งในโลกนี้มีเหมือนกันว่า “ความเปลี่ยนแปลง” (Change) ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ และพุทธปรัชญาเถรวาทเห็นเหมือนกันว่า ความเปลี่ยนแปลง(Change) เป็นธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง ต้องแปรผันไปเป็นอย่างต่างๆ ภาวะคือความเปลี่ยนแปลงนี้ “ความเปลี่ยนแปลง” หรือ “Change” ส่วนในพุทธปรัชญาเถรวาทท่านบัญญัติเรียกว่า “อนิจจตา” ด้วยเหตุนี้แนวคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลงของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอนัตตา

ในพุทธปรัชญาเถรวาทธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง ไม่ได้มีเพียงความเปลี่ยนแปลงเท่านั้น แต่ยังมีทุกขตา : ความบีบคั้นภายในไม่ให้อยู่ในสภาพเดิม และ อนัตตตา : ความเป็นของหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ในแง่ปรมาตม แต่มีนักวิชาการทางพุทธศาสนาบางท่านกล่าวว่าแนวคิด

เรื่อง “ภาวะแฝง” (Potentiality) สามารถเทียบได้กับภาวะที่เรียกว่า “ทุกขตา” ในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยว่า “ทุกขตา” สามารถเทียบกันได้กับแนวคิดเรื่องภาวะแฝง (Potentiality)

(๑) มนุษย์โดยธรรมชาติแล้ว มีธรรมชาติที่เป็นแรงจูงใจภายในคอยผลักดันให้ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ไม่สามารถอยู่ตามลำพังได้ และก่อให้เกิดการสร้างชุมชนและรัฐขึ้น กล่าวคือ ทั้ง พุทธปรัชญาเถรวาทและอริสโตเติล กล่าวถึงแรงจูงใจภายในที่คอยผลักดันให้มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ในลักษณะคล้ายกัน คือ มีทั้งแรงจูงใจฝ่ายลบและฝ่ายบวก พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกแรงจูงใจฝ่ายลบว่า “ตัณหา:ความทะยานอยาก”(Craving, desire) หรือ “สัญชาตญาณ ฝ่ายลบ ฝ่ายต่ำ”ของมนุษย์ และเรียกแรงจูงใจฝ่ายบวกว่า “ฉันทะ:ความใฝ่ดี ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์” (Will; aspiration; desire for truth and understanding) หรือ “สัญชาตญาณฝ่ายดีฝ่ายสูง”ของมนุษย์ ธรรมชาติภายในที่คอยผลักดันว่า มี ๒ ส่วน คือ (๑) ถ้าเป็นฝ่ายบวกเรียกว่า “ความต้องการ” หรือ “ความอยาก” (Desire) ถ้าเป็นฝ่ายลบ เรียกว่า “กิเลสตัณหา”(Passions) ธรรมชาติส่วนนี้ “เกิดจากความไม่สมบูรณ์ในตัวเองของมนุษย์” (๒) สัญชาตญาณทางสังคม (Social Instinct) ธรรมชาติส่วนนี้ถูกฝังอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนมาตั้งแต่เกิด ธรรมชาติภายในทั้ง ๒ ส่วนดังกล่าวนี้เองที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์การเมืองและเป็นสัตว์สังคมโดยกำเนิด

๔.๖ วิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ ดีหรือชั่ว

ธรรมชาติมนุษย์เป็นอย่างไร เกิดมาพร้อมที่จะเป็นคนดีหรือคนชั่ว หรือไม่ดี ไม่ชั่ว แต่มาดีชั่ว เพราะการอบรมเลี้ยงดูและสิ่งแวดล้อมทำให้เป็นในภายหลัง เรื่องเหล่านี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจ ในการศึกษาธรรมชาติของมนุษย์นี้ สามารถศึกษาได้หลายแนวทาง เช่น แนวคิดทางพุทธปรัชญา แนวจิตวิทยา แนวมานุษยวิทยา แนวสังคมวิทยา เป็นต้น

๔.๖.๑ แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ทางพุทธปรัชญา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งดีและชั่วติดตัวมาแต่ชาติก่อน กล่าวคือ พุทธปรัชญายอมรับเรื่องชาติก่อน เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ช่วงเวียนว่ายตายเกิดก็ได้สั่งสมทั้งดีทั้งชั่ว ดี-ชั่ว เหล่านั้นไม่ได้หายไปไหน ยังคงอยู่ในจิตของเขา เขาเกิดมาพร้อมทั้งดีและชั่วอยู่แล้ว จะดีมากขึ้นถ้าได้มาอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้รับการฝึกฝนอบรมดี และอาจจะชั่วได้ ถ้าได้รับการกระตุ้นให้ชั่ว หรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี

ธรรมชาติของมนุษย์ตามที่นักปราชญ์จำแนกไว้ โดยแบ่งตามคุณธรรมจริยธรรมที่มีอยู่ในจิตใจและการประพฤติปฏิบัติตนอ้างอิงตามแบบ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังนี้

๑. วิญญาณ ได้แก่ มนุษย์ผู้รับผิดชอบตามปกติ เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยปัญญา หลุดพ้นจากกิเลส มีความคิดระลึกรับรู้ตลอดเวลาทั้งก่อนทำ ก่อนพูด จัดบุคคลประเภทนี้เป็นอริยชน เป็นผู้ประเสริฐโดยแท้

๒. ปัญญาชน ได้แก่ บุคคลได้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ ทางคติโลก เช่น นักกฎหมาย นักรัฐศาสตร์ เป็นต้น แต่อาจมีความบกพร่องทางศีลธรรมคือไม่มีความอายแก่ใจในการทำชั่ว ไม่เกรงกลัวผลของความชั่วหรือเห็นผิดเป็นชอบ นิยมวัตถุมากกว่าการแสวงหาคุณธรรม

๓. กัลยาณชน ได้แก่ บุคคลผู้มีคุณธรรมจริยธรรมดีงาม มีจิตใจดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตา กรุณา รู้บาปบุญคุณโทษ พวกนี้ไม่ค่อยคำนึงถึงวัตถุมากนัก แต่คำนึงถึงความดีทางด้านจิตใจ

๔. กัลยาณปุณชน ได้แก่ บุคคลธรรมดา เป็นผู้มากด้วยกิเลสตัณหา แต่ยังรู้ดีชั่ว รู้บาปบุญคุณโทษอยู่ เห็นคุณค่าทางวัตถุและจิตใจเท่าๆกัน มีความสำนึกและรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง

๕. ปุณชน ได้แก่ บุคคลผู้หนาด้วยกิเลสตัณหา ติดอยู่ในความอยากความปรารถนาในรูป เสียง กลิ่นรส สัมผัส ยังมีอวิชชาครอบงำ ยึดมั่นในตัวตน ยึดถือเรา ถือเขา มีทิฏฐิมานะ

๖. พาลชน ได้แก่ คนชั่วร้าย คนเกเร คนไร้สติปัญญาไม่มีเหตุผล ไม่รู้ดีไม่รู้ชั่ว ไม่รู้ถูกไม่รู้ผิด ชอบเบียดเบียนรังแกผู้อื่น

๗. อันธพาลชน ได้แก่ คนชั่วร้าย โง่เขลาเบาปัญญา ชอบรังแกผู้อื่นทั้งต่อหน้าและลับหลัง รวมกลุ่มกันเป็นแก๊งค์ ชอบก่อวินาศกรรมสร้างปัญหาให้สังคม

๘. เปตชน ได้แก่ คนที่มีลักษณะคล้ายเปรตหรือคนไม่สมประกอบ อาศัยคนอื่นพอประทังชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ ช่วยตัวเองไม่ได้ มีความทุกข์ ความเดือดร้อนอยู่เป็นนิจ ทั้งกายและใจ

๔.๖.๒ แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของนักจิตวิทยา

แนวคิดนักจิตวิทยาเกี่ยวกับจริยธรรมของมนุษย์มีความคล้ายคลึงกันในส่วนและแตกต่างกันในบางประการ อ้างตามแบบ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังนี้

๑. นักจิตวิทยากลุ่มจิตวิเคราะห์ เชื่อว่าธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์มีความเลวติดตัวมาแต่กำเนิด พฤติกรรมต่างๆ เกิดจากสัญชาตญาณซึ่งอยู่ภายในตัวตน

๒. นักจิตวิทยากลุ่มพฤติกรรมนิยม นักจิตวิทยากลุ่มนี้เชื่อว่า มนุษย์เกิดมาไม่ดีไม่เลว มนุษย์จะดีเลวขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม ถ้ามนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีก็จะเป็นคนดี ถ้าอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เลวก็จะเป็นคนเลว มนุษย์จึงเป็นผลผลิตของสิ่งแวดล้อม

๓. นักจิตวิทยากลุ่มปัญญานิยม เชื่อว่ามนุษย์จะดีเลวขึ้นอยู่กับการปรับตัวในสภาพแวดล้อม มนุษย์เป็นผู้มีสติปัญญา

๔. นักจิตวิทยากลุ่มมนุษยนิยม เชื่อว่าเกิดมามีดีโดยกำเนิดพฤติกรรมของมนุษย์เกิดมาจากการต้องการพื้นฐาน มนุษย์เป็นหน่วยรวมของร่างกายและจิตใจ ซึ่งแสดงความคิด ความรู้สึก และการกระทำอย่างมีความเกี่ยวข้องกัน ถ้ามีความไม่ปรกติเกิดขึ้นในจิตใจ อาจก่อผลกระทบอารมณ์ ความรู้สึกและพฤติกรรมได้

๔.๗ สรุป

พระพุทธศาสนาในฐานะระบอบการดำเนินชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์และเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นด้วยความปรารถนาเพียรพยายามของมนุษย์โดยตรง และเพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์โดยทั่วหน้าจึงมีผู้มองเห็นและเข้าใจพระพุทธศาสนาในลักษณะต่าง ๆ กัน อ้างตามแบบมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาคือปฏิบัตินิยม (วิชาจารณสัมปันโน) ถือว่าการบรรลุธรรมขึ้นอยู่กับการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แสดงให้เห็นความรู้คู่คุณธรรม เป็นศาสนาแห่งการศึกษาเน้นว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐได้ด้วยการฝึกอบรม การบรรลุธรรมเป็นเรื่องของการปฏิบัติโดยตรง

๒. พระพุทธศาสนาคือเหตุผลนิยม (อิทัปปัจจยตา) เพราะสอนหลักปฏิจจนุปบาท “เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับไปด้วย” และสอนกฎแห่งกรรม ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นเหตุผลในทางศาสนา

๓. พระพุทธศาสนาคือระบอบธรรมาธิปไตย เพราะไม่คัดค้านหรือโต้แย้งกับลัทธิใด แต่ในเรื่องการตัดสินใจว่าระบบใด คำสอนใด ลัทธิใด หรือลัทธิใดถูกผิดอย่างไหน ได้ทรงแสดงหลักธรรมเพื่อเป็นเกณฑ์ไว้ เรียกว่าธรรมาธิปไตย กล่าวคือการกระทำใด ไม่ว่าจะเป็นส่วนแห่งปัจเจกชนหรือสังคม ถ้าหากประกอบด้วยหลักธรรมาธิปไตยแล้ว การกระทำนั้นเป็นอันถูกต้อง

๔. พระพุทธศาสนาคือระบอบพรหมจรรย์ เพราะแสดงหลักปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือ มรรคมีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินชีวิตพร้อมด้วยหลักอปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาท

๕. พระพุทธศาสนาคือสันตินิยม เพราะสอนไม่ให้เบียดเบียนกันด้วยหลักแห่งศีล เช่น เบญจศีล เบญจธรรม สอนเพื่อให้เกิดสันติภาพแก่โลกและชีวิตอย่างไม่จำกัดชาติชั้นวรรณะรวมทั้งสรรพสัตว์ก็ไม่ยกเว้น

๖. พระพุทธศาสนาเป็นอเทวนิยม เพราะมีหลักการและหลักคำสอนที่ไม่มีเทพเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง และสอนไม่ให้รอคอยवासนา อาศัยอำนาจภายนอกมาช่วยเหลือ แต่สอนให้พึ่งตนเองตามกฎแห่งกรรม กฎแห่งไตรลักษณ์ ว่าสรรพสิ่งต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย

๗. พระพุทธศาสนาเป็นมนุษยนิยม เพราะถือว่าความคิดที่เป็นจริงต้องก่อให้เกิดการกระทำที่เป็นประโยชน์และความสุขแก่มนุษย์ ความจริงทั้งหลายทั้งปวง ต้องเป็นเรื่องในชีวิตจริงของมนุษย์และคุณค่าของสิ่งใด ๆ ย่อมไม่อยู่เหนือคุณค่าของมนุษย์ พุทธธรรมเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง เพราะมนุษย์เท่านั้นเป็นผู้สร้างโลก สร้างชีวิตมนุษย์เอง และคำนึงถึงอิสรภาพแห่งมนุษย์เป็นสำคัญ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงคำสอนให้เห็นว่า ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งดีและชั่ว ติดตัวมาแต่ชาติก่อน กล่าวคือ พระพุทธศาสนายอมรับเรื่องชาติก่อน เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ช่วงเวียนว่ายตายเกิดก็ได้สั่งสมทั้งดีทั้งชั่ว ดี-ชั่ว เหล่านั้นไม่ได้หายไปไหน ยังคงอยู่ในจิตของเขา เขาเกิดมาพร้อมทั้งดีและชั่วอยู่แล้ว จะดีมากขึ้นถ้าได้มาอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้รับการฝึกฝนอบรมดี และอาจจะชั่วได้ ถ้าได้รับการกระตุ้นให้ชั่ว หรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี แนวคิดนักจิตวิทยาของมนุษย์แตกต่างกัน ๓ ลักษณะ คือ เกิดมาแล้วและเกิดมาไม่ดีไม่เลว การเป็นคนดี คนเลว อาจติดมาโดยกำเนิดหรือเกิดจากสิ่งแวดล้อม

แนวคิดของพุทธทาสภิกขุ เป็นแนวคิดของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งคนไทยส่วนใหญ่คุ้นเคยเป็นอย่างดี ถึงแม้การตีความคำสั่งสอนของศาสนาจะแตกต่างจากการตีความที่สืบทอดกันมา การตีความหลักคำสอนเถรวาทตามแนวใหม่ของท่านพุทธทาสภิกขุ ไม่เป็นนวัตกรรม แต่เป็นการปฏิรูปที่อ้างอิงหลักคำสอนมูลฐานในศาสนา พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า เป้าประสงค์ของท่านก็เพื่อ “ฟื้นฟูการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง อย่างที่มีในยุคต้น” (ของพระพุทธศาสนา) หรือสอดคล้องกับธรรมะที่แท้ ท่านพุทธทาสภิกขุพยายามรื้อฟื้น และใช้คำพรรณนาใหม่สำหรับหลักความจริงมูลฐานในพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุที่ให้ความสำคัญกับตัวมนุษย์และกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากสติปัญญา ความสามารถของมนุษย์ เห็นว่า มนุษย์มีเหตุผลและปัญญาสามารถแก้ไขปัญหา กำหนดชะตาชีวิต และรับผิดชอบตนได้ ทุกสิ่งตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการมนุษย์มีสิทธิเสรีภาพความเท่าเทียมกันทางธรรมชาติ มนุษย์ไม่ได้ถูกกำหนดด้วยสิ่งใด วิธีการทางวิทยาศาสตร์

เป็นเครื่องมือสำคัญในการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ ความรู้ความจริงทั้งหลายต้องเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ต้องสามารถนำมาใช้ให้เกิดสุขแก่มนุษย์เท่านั้น แต่แนวคิดธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์เป็นอนัตตาเพราะประกอบด้วยธาตุ ๔ ชั้น ๕ มนุษย์มีความทุกข์เพราะความไม่รู้และยึดมั่นถือมั่น การกระทำของมนุษย์ไม่เป็นอิสระสิ้นเชิง แต่สามารถพัฒนาสู่อิสรภาพที่แท้จริงได้ด้วยความเพียรเหตุผลและปัญญา ทุกอย่างเป็นเรื่องของธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีเหตุผลและมนุษย์สามารถเข้าใจสิ่งเหล่านี้ได้ หน้าที่ของมนุษย์คือการกำจัดทุกข์ด้วยการศึกษาความเป็นสาเหตุของธรรมชาติให้เข้าใจ และปฏิบัติตนให้สอดคล้องตามกฎของธรรมชาติ

ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเป็นทัศนะที่เน้นการปฏิบัติกล่าวคือ การศึกษาความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์และโลกธรรมชาติดอย่างเข้าใจตามความเป็นจริง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เพราะการที่มนุษย์จะสูงส่งหรือหลุดพ้นจากความทุกข์ได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยตนเองกระทำเองอย่างถูกต้อง และหน้าที่หลักของมนุษย์ก็คือการปฏิบัติเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัวของแต่ละคนให้หมดไป ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นใครหรือนับถือศาสนาใดแต่สิ่งที่มนุษย์ควรกระทำก็คือ ศึกษาและการปฏิบัติให้เข้าถึงแก่นแท้ของคำสอนในศาสนาตน อีกทั้งทำความเข้าใจศาสนาอื่นอย่างถูกต้อง และเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” คือ สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ

ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ปัญหาคือความอยากของมนุษย์ มนุษย์เกิดมาพร้อมตัณหา คือความทะยานอยากเป็นพื้นฐาน ธรรมชาติของมนุษย์ มีกิเลสตัณหาความอยากไม่มีที่สิ้นสุด ปัญหาชีวิตคือ ความทุกข์ จะแก้ปัญหาคความทุกข์ของชีวิตนั้นได้อย่างไรคำตอบทั้งปวงสรุปลงในอริยสัจ ๔ การแก้ปัญหาด้านสังคมสำหรับสังคมไทยจึงต้องเริ่มต้นแก้ที่ตัวบุคคลก่อน โดยทำให้จิตใจของของแต่ละบุคคลมีความเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสและวัตถุ สร้างสติปัญญา ความคิดของแต่ละบุคคลให้มีความถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ ด้วยระบบการศึกษาที่ถูกต้องสมบูรณ์ ที่ให้ทั้งวิชาการความรู้และคุณธรรมแก่ผู้ศึกษาจนสามารถทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แล้วมีการประพฤติอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์ ส่งเสริมให้บุคคลเข้าถึงธรรมอย่างแท้จริง เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตด้วยธรรมะคือปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างถูกต้องโดยไม่ทำให้เกิดปัญหาแก่ตนเองและผู้อื่น และสนับสนุนให้บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมอย่างผู้มีศีลธรรมที่มุ่งสร้างสรรค์สังคมเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมมากกว่ามุ่งแสวงหาเรื่อง กิน กาม เภยติเพื่อตนเอง ปัญหาด้านสังคมก็จะไม่เกิดขึ้น ส่วนที่เกิดขึ้นแล้วก็จะคลี่คลายไปจนหมดสิ้นไป ดังนั้นบุคคลแต่ละคนจึงมีส่วนสำคัญในการแก้ปัญหาด้านสังคม เนื่องจากสังคมเกิดขึ้นจากการที่บุคคลแต่ละคนมาอยู่รวมกันหลาย ๆ คน ปัญหาด้านสังคมเกิดจากบุคคลเป็นต้นเหตุจึงหันกลับไปแก้ที่บุคคลจะได้ไปสร้างสรรค์สังคมให้ถูกต้องทุก ๆ ด้านต่อไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ในประเด็นที่ว่า ด้วยความหมาย ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์ ธรรมชาติเกี่ยวกับวิญญาณของมนุษย์ ธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ ธรรมชาติแห่งความมีเหตุผลของมนุษย์ ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนสรรพสิ่ง และธรรมชาติเชิงสังคมของมนุษย์ท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นนักทฤษฎี และผลงานที่ท่านสร้างสรรค์ให้แก่พุทธศาสนิกายเถรวาท การตีความง่าย ๆ ท่านได้เริ่มก่อกิจกรรมทางทฤษฎีที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์พุทธศาสนิกายเถรวาทของไทย โดยไม่ปฏิเสธทั้งนิพพานอันเป็นภาวะเหนือโลกและพยายามจัดเรื่อง “โลกนี้” กับ “โลกหน้า” ซึ่งดูว่าจะแยกกันเป็นคนละชั่วให้เข้ารวมกันเป็นเอกภาวะอย่างหนึ่งโดยให้รับกับหลักการสอนต่าง ๆ ที่ท่านตีความตามแนวใหม่ ในการนี้ท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นถึงความดุดันทางภูมิปัญญาอย่างที่ไม่ใครเทียบได้ ซึ่งแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงยอด การที่ท่านอธิบายคำสอนในพุทธศาสนาตามแบบที่ง่ายกว่าเดิมเน้นปัจจุบันภาวะของชีวิต “ที่นี่และเดี๋ยวนี้” แต่ก็ได้ลดฐานะความสำคัญของนิพพานในคติทางพุทธศาสนา แต่ได้นำภาวะความหลุดพ้นอันสูงสุดนี้มาเชื่อมโยงกับกิจกรรมในสังคม ท่านเสนอว่า เมื่อเราทำกิจกรรมทางวัตถุเพื่อพัฒนาสังคม และการเมืองให้ก้าวหน้าโดยอิงหลักศีลธรรม และด้วยจิตว่างแล้ว กิจกรรมทั้งหลายเหล่านี้จะมีคุณค่าทางศาสนาไปด้วย คือ ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในความพยายามของมนุษย์ที่จะหลุดพ้นไปจากความทุกข์ ในประเด็นที่ว่าด้วยความหมาย ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์ ธรรมชาติเกี่ยวกับวิญญาณของมนุษย์ ธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ ธรรมชาติแห่งความมีเหตุผลของมนุษย์ ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนสรรพสิ่ง และธรรมชาติเชิงสังคมของมนุษย์ สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ก. ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท คำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ตามรูปศัพท์หมายถึง สภาวะที่เกิดเอง มีเอง และเป็นอยู่เองตามเหตุปัจจัยภายในชีวิตมนุษย์ ถ้าเป็นความหมายตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ หมายถึง กฎธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเป็นไปตามนั้น ต้องทำหน้าที่ตามนั้น จะได้รับผลตามนั้น และภาวะคือความเป็นผู้ที่ฝึกได้และต้องฝึก ธรรมชาติของมนุษย์ตามนัยแห่งพระไตรปิฎกเป็นดังนี้

มนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเป็นสัตว์ที่มีศักยภาพ คือ ความสามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้เป็นผู้ประเสริฐที่สุดได้แฝงอยู่ ทั้งนี้โดยอาศัยธรรมชาติที่มีติดตัวมาแต่กำเนิด คือ “ความเคยชิน” และ “ศรัทธา” เป็นเครื่องมือในการฝึกฝนด้านศีล และอาศัยผลจากความเป็นผู้มีศีลไปฝึกฝนพัฒนา ด้านจิตและด้านปัญญาต่อไปจนกว่าจะได้คุณสมบัติคือ ความเป็นผู้มีตนที่ฝึกฝนพัฒนาดีแล้วทั้งด้าน กาย ศีล จิต และปัญญา

ถ้ามองในแง่จิตวิทยา การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุด และเป็นความโชคดีอย่างยิ่งโดยธรรมชาติ เพราะการได้กำเนิดเป็นมนุษย์เป็นโอกาสที่ดีสำหรับบำเพ็ญบารมีในระดับที่สูงขึ้นไป แต่ชีวิตมนุษย์จะมีคุณค่าและประเสริฐอย่างแท้จริงต้องมีคุณธรรม มีการประกอบกุศลกรรม ตลอดชีวิต เพราะการวัดคุณค่าและความประเสริฐของชีวิตมนุษย์ ไม่ได้อยู่ที่ใครมีเวลาอยู่ในโลกนี้ ได้ยาวนานที่สุด แต่อยู่ที่การทำความดี มนุษย์ที่ทำความดีแม้เพียงวันเดียว เป็นผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ที่มีอายุ ๑๐๐ ปี แต่ไม่ได้ทำความดีอะไรเลย

พุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งองค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนเป็นรูปหรือ กาย และส่วนที่เป็นนามหรือใจซึ่งรวมเอาธรรมชาติด้อยอีก ๔ ส่วน คือ เวทนา สัญญา สังขารและ วิญญาณเข้าด้วยกัน ถ้ามองในแง่จิตวิทยา รูปหรือกายของมนุษย์เกิดขึ้นมาโดยผ่านความสัมพันธ์ทางเพศของบุคคลที่บัญญัติเรียกกันว่า “พ่อ” และ “แม่” หรือ “บิดา” และ “มารดา” แต่ถ้ามองในแง่ ปรมาตมธรรม รูปหรือกายของมนุษย์เกิดจากผลกรรมและวิญญาณ เนื้อตัวของ “รูป” นั้นเกิดจากการ รวมตัวเกาะกุมกันอย่างถูกส่วนของธรรมชาติพื้นฐานที่เรียกว่า “ธาตุ ๔” หรือ “มหาภูตรูป ๔” คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นฐานให้เกิดธรรมชาติอาศัยอีก ๒๔ ประการที่เรียกว่า อุปาทายรูป ซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตอยู่และการพัฒนาตนเองของมนุษย์ กายของมนุษย์มี ลักษณะเป็นอนิจจตา, เป็นทุกข์ตา, เป็นอนัตตา, เป็นสังขตธรรม, เป็นอภัยากฤต, เป็นอิทัปปัจจยตา หน้าที่ของกายมนุษย์ มี ๒ ประการ คือ (๑) รับรู้และเสพส่วยโลก (๒) แสดงออกหรือกระทำต่อโลก กล่าวโดยสรุปแล้ว กายมนุษย์มีภาวะเป็นสสารและพลังงาน พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารและพลังงานนั้น

ธรรมชาติส่วนที่เป็นจิตหรือวิญญาณของมนุษย์เกิดจากสังขาร (การปรุงแต่ง) โดยธรรมชาติ เดิมแต่ผ่องใส แต่เศร้าหมองไปเพราะกิเลสที่มาห่อหุ้ม จิตมีลักษณะเฉพาะคือ ไร้รูป ไม่มีขนาด ไม่มี น้ำหนัก ไม่กินที่ ต้องการที่อยู่อาศัย ทำหน้าที่รับและรู้อารมณ์ สามารถสังสมนามธรรมทั้งฝ่ายดีและชั่วได้ เป็นพลังงานแห่งชีวิต ทั้งในด้านการสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ มีลักษณะวิจิตร เกิดและดับเร็ว เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปเป็นกระแสตลอดเวลา ชอบดิ้นรน กลับกलอก รักษายาก ห้ามยาก เปลี่ยนแปลงเร็ว ใฝ่ในอารมณ์ตามที่ใคร มีความละเอียดมาก สามารถท่องเที่ยวไปได้ไกล ไปไหนไป

ดวงเดียว สามารถฝึกฝนพัฒนาให้มีระดับที่ตึ๊งมยั้ง ๆ ขึ้นไปได้ รักษาได้ ดัดให้ตรงได้ เมื่อได้รับการฝึกฝนพัฒนาดีแล้ว นำบรมสุขมาให้แก่เจ้าของชีวิต คุณสมบัติทางจิตของพระอริยบุคคลทั้ง ๔ เป็นตัวอย่างอันดีของการฝึกฝนพัฒนาจิต จิตมนุษย์มีทั้งธรรมชาติฝ่ายสูงหรือฝ่ายบวก และธรรมชาติฝ่ายต่ำหรือฝ่ายลบ ฝ่ายสูงเรียกว่า “กุศลจิตและกุศลเจตสิก” ฝ่ายต่ำเรียกว่า “อกุศลจิตและอกุศลเจตสิก” จิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มนุษย์มีจิตเป็นธรรมชาติพิเศษ เพราะจิตการทำงานที่วิจิตร มีความซับซ้อน มีความประณีตในด้านการใช้ปัญญา สามารถสร้างคุณสมบัติที่เป็นยอดปรารถนาให้ได้ ญาณของมนุษย์เป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งเมื่อมีอารมณ์กระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยให้เกิด เช่น อาศัยตากับรูปกระทบกัน เกิดจักขุวิญญาณ อาศัยหูกับเสียงกระทบกัน เกิดโสตวิญญาณ เป็นต้น ญาณมีลักษณะเป็นนามธรรม เป็นเหตุปัจจัยให้มนุษย์ สามารถมองเห็น ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รู้รส รู้การถูกสัมผัส และรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในใจ เป็นเหตุปัจจัยแห่งสุขและทุกข์ได้ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดรูปขันธ์และนามขันธ์อื่นๆของมนุษย์ ญาณของมนุษย์มี ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมนโณวิญญาณ

มนุษย์มีธรรมชาติที่แตกต่างกัน ๔ ด้าน คือ (๑) แตกต่างกันด้านรูปขันธ์ (๒) แตกต่างกันด้านธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการบรรลुरुธรรม ได้แก่ กิเลสตัณหา,อินทรีย์ ๕, อาการ,สติปัญญา และความเชื่อ (๓) แตกต่างกันด้านจิตหรือความความโน้มเอียงด้านนิสัย (๔) แตกต่างกันด้านกรรมและวิบากกรรม แต่ถ้าเป็นมนุษย์ที่เป็นพระอรหันต์ จะแตกต่างกันเฉพาะด้านปัญญา, ความสามารถพิเศษบางอย่าง, ด้านรูปลักษณ์ และด้านวาสนาเท่านั้น นอกนั้นมีเหมือนกัน

ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนสรรพสิ่ง คือ ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกฎธรรมนิยาม หรือกฎไตรลักษณ์ ได้แก่ ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยงแท้ (อนิจจตา) มีความขัดแย้ง บีบคั้น กดดันอยู่ภายในตลอดเวลา (ทุกข์ตา) และหาตัวตนที่แท้จริงโดยปรมาตมิได้ (อนัตตตา)

มนุษย์ผู้ชายและผู้หญิงมีธรรมชาติที่เหมือนกัน คือ ประกอบด้วยขันธ์ ๕ หรือรูปกับนามเหมือนกัน มีโอกาสที่จะถูกกิเลสตัณหาชนิดต่าง ๆ ครอบงำได้เหมือนกัน มีความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์เหมือนกัน มีความสามารถในการบรรลुरुธรรมชั้นสูงได้เหมือนกัน ส่วนธรรมชาติที่แตกต่างกัน ได้แก่ รูปร่างกาย, ทรวดทรง, เครื่องหมายประจำเพศ, กิริยา, อาการ, สภาพและภาวะที่ยึดครองอยู่ของแต่ละเพศ ทั้งชายและหญิงสามารถเปลี่ยนภาวะเป็นอีกฝ่ายหนึ่งได้ ถ้าพลังของกุศลกรรมและอกุศลกรรมมากพอที่จะทำให้เปลี่ยนแปลง ข้อด้อยของเพศหญิงในปัจจุบันชาติ คือ ไม่มีโอกาส ไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็นหัวหน้าเทพชั้นต่าง ๆ ได้ แต่เพศหญิงสามารถทำบุญและอธิษฐานให้ตนเองเปลี่ยนเพศเป็นชายในภพต่อไปได้ ทั้งเพศชาย

และเพศหญิงมีความสัมพันธ์ต่อกันในมิติต่าง ๆ เพราะธรรมชาติที่เรียกว่า “ความรัก” เป็นเหตุปัจจัย ซึ่งสุดแท้แต่ว่าเป็นความรักที่เกิดจากอะไร

ธรรมชาติของมนุษย์ มีความทุกข์เป็นปัญหาพื้นฐานของชีวิต และมีความสุขเป็นเป้าหมายของชีวิต ธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ของมนุษย์ คือ กิเลส ๑๐ ชนิด, โลภียกุศลเหตุ ๓, อกุศลจิตและอกุศลเจตสิกที่มีกิเลส ๑๐ ชนิดรวมอยู่ด้วย, จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศลและฝ่ายโลภียกุศลเหตุทั้งหมด ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ กล่าวรวบยอดแล้ว การยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ คือเหตุแห่งทุกข์ของมนุษย์ ส่วนธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งความสุข คือ การปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ (อภิญญาจักร) คือ เห็นถูก, คิดถูก, พูดถูก, ทำถูก, เลี้ยงชีวิตถูก, พยายามถูก, มีสติสมบูรณ์อย่างถูกต้อง และทำตนให้สงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวโดยย่อ ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์ คือ ธรรมชาติฝ่ายสูงและฝ่ายต่ำในใจของมนุษย์นั่นเอง

ข. ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” คือ สัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และจะได้รับผลจากธรรมชาติ

“ธรรมชาติของมนุษย์” (Human nature) หมายถึง สารัตถะที่มีอยู่เอง มีจุดจบในตนเอง บ่อเกิดหรือผลรวมของภาวะต่างๆ ที่มีมาพร้อมกับมนุษย์ และมีพัฒนาการเต็มทีหรือสมบูรณ์แล้ว ส่วนทัศนะในประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ทั้งด้านอภิปรายและจริยศาสตร์ เป็นดังนี้

มนุษย์มีองค์ประกอบของชีวิต ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นกาย และส่วนที่เป็นวิญญาณ กายของมนุษย์จัดเป็นธรรมชาติภาคสสารที่เกิดจากการรวมตัวกันของธาตุพื้นฐาน ๔ ประการ คือ ดิน ไฟ ลม น้ำเป็นที่ตั้งอยู่ของอวัยวะสำหรับการรับรู้ ๕ อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง กายของมนุษย์มีลักษณะต้องเปลี่ยนแปลง (Change) เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา โดยผ่านกระบวนการของภาวะแฝงและภาวะจริงแฝง ไม่เป็นอมตะ ส่วนวิญญาณ จัดเป็นภาคอสสาร เป็นส่วนที่สำคัญที่สุด เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ของชีวิต เพราะเป็นหลักของชีวิต เป็นภาวะจริงของร่างกาย เป็นแบบของชีวิตมนุษย์ วิญญาณอาศัยร่างกายดำรงอยู่ เป็นเอกภาพกับร่างกายไม่เคยแยกกันอยู่ มีความสัมพันธ์กับร่างกาย แต่ไม่ใช่ส่วนประกอบของร่างกาย อริสโตเติลแบ่งวิญญาณของมนุษย์ ออกเป็น ๓ ประเภท และแบ่งหน้าที่ของวิญญาณไว้ ๓ ประการ ตามประเภทนั้น ๆ คือ (๑) อาหาร-วิญญาณหรือพิชวิญญาณ (Nutritive Soul) ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงชีวิต (๒) ผัสสะวิญญาณ (Sensitive Soul) ทำหน้าที่รับรู้สิ่งต่างๆ ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และ (๓) วิญญาณแห่งเหตุผล (Rational Soul) ทำหน้าที่คิดอย่างมีเหตุผล เฉพาะวิญญาณแห่งเหตุผลของมนุษย์ มีภาวะอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “Nous” (อนุดรจิต, จิต, ปัญญา,

เหตุผล, จิตสากล) อยู่ภายใน ภาวะนี้มาจากพระเจ้าซึ่งเป็นเหตุผลสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้จึงถือว่า ญาณแห่งเหตุผลเป็นธรรมชาติพิเศษที่สุดในตัวมนุษย์ เพราะ (๑) เป็นธรรมชาติส่วนที่ทำให้มนุษย์ แตกต่างจากพืชและสัตว์ทั่วไป (๒) ทำให้มนุษย์มีศักยภาพที่สำคัญ ๒ ประการ คือ มีพลังในการคิดได้ ด้วยเหตุผล และมีความรู้จักรับผิดชอบชั่วดี (๓) เป็นเครื่องมือที่สำคัญให้มนุษย์ได้ใช้ในการพิจารณา ตัดสินใจเลือกเอาคุณธรรมมาถือปฏิบัติในชีวิต (๔) ทำให้มนุษย์มีความสามารถในการรับรู้โลก เป็นตัว ประสานการรับรู้ร่วมกันของผัสสะทั้ง ๕ (๕) สามารถสร้างภาพเลียนแบบหรือเพิ่มเติมสิ่งที่ตนเองรู้ (๖) ทำให้มนุษย์มีความจำได้ ระลึกลย้อนหลังได้ (๗) มีความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผล (๘) เป็น ธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์สามารถเข้าถึงภาวะสูงสุดของความเป็นมนุษย์ คือ ความสุขและความเป็น มนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ (๙) เป็นอมตะ คงอยู่นิรันดร์ไม่แตกสลายไปตามร่างกาย

มนุษย์มีธรรมชาติที่เสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง ๒ ประการ คือ (๑) มีความเปลี่ยนแปลง (Change) (๒) มีภาวะแฝงและภาวะจริง (Potentiality and Actuality) ธรรมชาติทั้ง ๒ ประการนี้ เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันในฐานะเป็นตัวแสดงลักษณะของกันและกัน เฉพาะความเปลี่ยนแปลง อริสโตเติลเชื่อว่าเกิดจาก “บางอย่างจากบางสิ่ง” ที่มีอำนาจทำให้สิ่งอื่นเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง แต่ ตนเองไม่เคลื่อนไหว (Unmoved Mover) และมนุษย์ทุกคนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีจุดหมายปลายทาง ที่เหมาะสมซึ่งได้แก่ ความสุข ภาวะสูงสุดของความเป็นมนุษย์ คือ การเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบหรือมี แบบบริสุทธิ ส่วนภาวะแฝงและภาวะจริงนั้นเป็นสิ่งที่มีความกับแบบของมนุษย์

ธรรมชาติพิเศษของมนุษย์มองได้เป็น ๒ แง่ คือ (๑) ในแง่จิตวิทยา แง่นี้ ภาวะแฝงและ ภาวะจริงที่เป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์จัดเป็นธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ เพราะบอกให้มนุษย์ทราบ ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีภาวะแฝงบางอย่างรอให้ได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นภาวะจริง (๒) ในแง่ ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิต ในแง่นี้ ญาณจัดเป็นธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ เพราะมี สมรรถภาพที่ดีเยี่ยมหลายประการ เช่น ทำให้มนุษย์เป็นที่รู้คิดด้วยเหตุผล ทำให้มนุษย์มีฐานะที่ สูงส่งกว่าพืชและสัตว์เดรัจฉานทั่วไป เป็นต้น

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ทำอะไรอย่างมีจุดหมาย จดหมายสูงสุดในชีวิตมนุษย์คือ “ความสุข” ความสุขในที่นี้ หมายถึง กิจกรรมทางญาณที่สอดคล้องกับคุณธรรมสมบูรณ์ อริสโตเติลแบ่ง ความสุขของมนุษย์ เป็น ๓ ระดับ คือ (๑) ความสุขของสามัญชนทั่วไป ได้แก่ความสุขที่เกิดจากการ กินอยู่ หลับนอน เกิดจากการกระทำที่มุ่งความบันเทิงเริงรมย์ มุ่งความสนุกสนานเป็นหลัก อาจ เรียกว่า “ดิรัจฉานสุข” (๒) ความสุขของผู้ที่มีชีวิตทางการเมือง ต้องการความร่ำรวยและเกียรติยศ อาจเรียกว่า “มนุษย์สุข” (๓) ความสุขของผู้ที่มีชีวิตเป็นนักคิดและนักปรัชญา อาจเรียกว่า “อภิ

ทัศนาศุข” ในความสุขทั้ง ๓ ระดับนี้ อริสโตเติลยกย่องความสุขระดับที่ ๓ ว่าเป็นความสุขระดับสูงสุด ดีที่สุด น่าพึงพอใจที่สุด และถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดที่แท้จริงในชีวิตมนุษย์

ธรรมชาติภายในใจที่มีอิทธิพลต่อความสุขความทุกข์ของมนุษย์ มี ๒ ประการ คือ เหตุผล และอารมณ์ คือ (๑) คุณธรรมด้านพุทธิปัญญา (Intellectual Virtues) เพื่อใช้กับเหตุผล (๒) คุณธรรมด้านศีลธรรม (Moral Virtues) เพื่อใช้ควบคุมอารมณ์ที่ไม่ดี สร้างอารมณ์ที่ดี อริสโตเติลสอนให้มนุษย์ใช้คุณธรรมเพื่อควบคุมกิเลสตัณหาเท่านั้น ไม่ให้ใช้คุณธรรมเพื่อทำลายกิเลสตัณหา

บทบาทในการควบคุมหรือเอาชนะสัญชาตญาณสัตว์ พุทธทาสภิกขุเชื่อว่าในตัวมนุษย์มีสัญชาตญาณสัตว์แฝงฝังอยู่ พุทธทาสภิกขุเห็นว่าสัญชาตญาณในตัวมนุษย์ก็คือ ความหมกมุ่นอยู่ในโลกียะ “ความเป็นตัวกู ของกู สัญชาตญาณสัตว์ที่กล่าวถึงนี้เองที่เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ปัญหา และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทั้งต่อมนุษย์ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคม มนุษย์ผู้ประเสริฐหรือมนุษย์ที่มีคุณค่าก็คือมนุษย์ที่สามารถเอาชนะหรือควบคุมสัญชาตญาณสัตว์เหล่านี้ได้นั่นเอง ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา มีวินัยต่อตนเอง มีความเพียรพยายามที่จะต่อสู้เอาชนะสัญชาตญาณสัตว์นี้ให้ได้

มุมมองธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของอริสโตเติล มนุษย์มีธรรมชาติเป็นสัตว์การเมือง และเป็นสัตว์สังคม เพราะ (๑) มนุษย์มีสัญชาตญาณทางสังคมติดตัวมาแต่กำเนิด จึงไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ (๒) มนุษย์มีความอยากทั้งด้านดีและด้านไม่ดี ทำให้มนุษย์รวมกลุ่มกันสร้างสังคม สร้างรัฐขึ้นมาเพื่อหาทางสนองความอยากของตนเอง (๓) มนุษย์ต้องการเข้าถึงภาวะสูงสุดของความเป็นมนุษย์ ซึ่ง จะสามารถทำได้ก็ต่อเมื่ออยู่ภายในรัฐเท่านั้น ทำให้มนุษย์จำเป็นต้องสร้างรัฐขึ้นมาเพื่อจัดระบบ ต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยต่อการนำตนให้เข้าถึงภาวะสูงสุดของความเป็นมนุษย์

ธรรมชาติของมนุษย์ ในด้านหน้าที่ของมนุษย์ หมายถึง กิจกรรมของวิญญาณซึ่งเป็นไปตามนัยแห่งเหตุผล มนุษย์มีหน้าที่ ๓ ประการ คือ (๑) หน้าที่ในการดำรงชีวิต หาเลี้ยงชีวิตตนเอง (๒) ตอบสนองประสาทสัมผัส (๓) หน้าที่ในการมีชีวิตที่กระตือรือร้นบนธาตุแห่งเหตุผล คือ การกระทำอย่างมีเป้าหมายที่เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุด มนุษย์ที่ทำหน้าที่อย่างมีเหตุผลเท่านั้น จึงจะสามารถไปถึงจุดหมายในชีวิตได้ และหลักการในการใช้เหตุผลเพื่อให้ชีวิตไปถึงจุดหมายสูงสุด มี ๓ ประการ คือ (๑) ต้องใช้ปัญญาภาคปฏิบัติ (๒) คำนึงถึงหลักทางสายกลาง ระหว่างความขาดและความเกิน (๓) ระหว่างเป้าหมายและวิธีการต้องให้สอดคล้องกัน เชื่อมโยงเป็นเหตุผลต่อกัน และไม่ลืมพื้นฐานข้อเท็จจริงเกี่ยวกับธรรมชาติชีวิตของมนุษย์

ค. วิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญากับทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

แนวคิดของพุทธทาสภิกขุเป็นแนวคิดของพุทธศาสนิกายเถรวาท ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ธรรมชาติของมนุษย์ หมายถึง ภาวะที่เป็นอยู่เอง และตัวเองของเหตุปัจจัย กฎธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเป็นไป, ต้องทำหน้าที่, ต้องได้รับผลตามนั้น และความเป็นผู้ที่สามารถฝึกได้และต้องฝึก

ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์ องค์ประกอบแห่งชีวิตของมนุษย์ มี ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรมหรือสสารกับส่วนที่เป็นนามธรรมหรืออสสาร ธรรมชาติทั้งสองส่วนนี้อาศัยกันและกันดำรงอยู่ ส่วนที่เป็นรูปหรือกายของมนุษย์ เกิดจากการผสมกันอย่างถูกส่วนของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม พุทธปรัชญาเถรวาท ว่าวิญญาณเกิดจากเหตุปัจจัยหลายอย่างรวมกัน แต่มีสังขารซึ่งมีเจตนา(ความใส่ใจ ความกำหนดใจ) เป็นตัวนำ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ประสาทสัมผัสทำให้มนุษย์สามารถรับรู้โลกภายนอกได้ โดยมีวิญญาณเป็นตัวรับรู้ แบ่งอายตนะของมนุษย์ออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก แต่ให้จำนวนไว้ไม่เท่ากัน กล่าวคือ พุทธทาสภิกขุให้จำนวนอายตนะภายในและอายตนะภายนอกไว้อย่างละ ๕ ชื่อเท่านั้น คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวกาย และ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทจำแนกอายตนะภายในและภายนอกไว้อย่างละ ๖ ชื่อโดยเพิ่ม มนายตนะและธรรมารมณ์เข้ามา

ธรรมชาติที่เป็นนามหรืออสสารของมนุษย์ พุทธปรัชญาเถรวาทมีทัศนะว่า จิตหรือวิญญาณมีอยู่จริง และอาศัยร่างกายของมนุษย์ดำรงอยู่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตลอดเวลา มีสภาพเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาแบ่งส่วนต่าง ๆ ของวิญญาณเป็น ๓ กอง โดยเรียกว่า “เจตสิก” คือ กองเวทนา (ความรู้สึก) กองสัญญา (ความจำ) และกองสังขาร (ความนึกคิด ประชวร) แต่พุทธทาสภิกขุแบ่งส่วนต่าง ๆ ของวิญญาณ เป็น ๖ ระดับ โดยเรียกว่า “ความสามารถของวิญญาณ” คือ การรับรู้ความรู้สึก, สามัญสำนึกหรือผัสสะร่วม, จินตนาการ, ความทรงจำ, การระลึกได้, และการคิดเหตุผล

ธรรมชาติเกี่ยวกับวิญญาณของมนุษย์ ทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและพุทธทาสภิกขุมีทัศนะเหมือนกันในประเด็นที่ว่า วิญญาณเป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกาย วิญญาณหรือจิตมีความสำคัญกว่าร่างกาย แต่อาศัยร่างกายดำรงอยู่ ไม่เคยแยกจากร่างกาย วิญญาณหรือจิต คอยหล่อเลี้ยงร่างกาย ความสัมพันธ์ระหว่างกายกับวิญญาณหรือจิตมีลักษณะเป็นแบบอินทรีย์ภาพ (Organic) วิญญาณเป็นแดนเกิดของความสุขที่แท้จริงของมนุษย์

ธรรมชาติพิเศษของมนุษย์นั้นมองได้ ๒ แง่ คือ ในแง่จิตวิทยาและในแง่ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบของชีวิต ในแง่จิตวิทยาทั้งพุทธทาสภิกขุและพุทธปรัชญาเถรวาทเห็นเหมือนกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีศักยภาพหรือภาวะแฝง (Potentiality) อยู่ในตัว ศักยภาพสูงสุดในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ คือ การเข้าถึงภาวะสูงสุดของความเป็นมนุษย์ ได้แก่ การมีความสุขในฐานะนักคิดและนักปรัชญา ส่วนศักยภาพสูงสุดในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท คือ “โพธิ์”(ปัญญาตรัสรู้) ธรรมชาติแห่งความมีเหตุผลของมนุษย์ พุทธปรัชญาเถรวาท ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลหรือเรียกความสามารถว่า “ปัญญินทรีย์เจตสิก” เหตุผลหรือปัญญามีขอบเขตทั้งในระดับโลกียะและโลกุตระ มนุษย์พัฒนาและใช้ปัญญาเพื่อแก้ปัญหา ธรรมชาติเชิงสังคมของมนุษย์ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคม และมีสังคมมาตั้งแต่เกิด ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีธรรมชาติที่เป็นแรงผลักดันอยู่ภายใน ๒ ฝ่าย คือ แรงผลักดันฝ่ายบวกหรือฝ่ายสูง และแรงผลักดันฝ่ายลบหรือฝ่ายต่ำ อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัญชาตญาณฝ่ายสูงและฝ่ายต่ำ” แรงผลักดันฝ่ายลบเรียกว่า “กิเลสตัณหา” และเรียกแรงผลักดันฝ่ายบวกว่า “ความปรารถนาหรือความต้องการ” หรือเรียกว่า “ฉันทะ

มองในภาพรวมแล้ว ทำให้เราทราบว่า สังคมธรรมสากลเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ เป็นภาวะที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติของตนหรือตั้งอยู่อย่างนั้น รอแต่ผู้ค้นพบและนำมาเปิดเผย ซึ่งกรณีนี้พุทธทาสภิกขุได้ใช้ตรรกะเป็นเครื่องมือในการหยั่งรู้สังคม ส่วนพระพุทธเจ้าทรงใช้พระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นเครื่องมือในการหยั่งรู้สังคม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทและในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็น ที่น่าจะนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติม คือ

(๑) การศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน โดยใช้ผลการวิจัย ผลการสำรวจของสำนักงาน องค์กร หรือมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นฐานข้อมูล แล้วมองในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ประเด็นนี้อาจทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นแนวทางที่เป็นข้อยืนยันหรือข้อแตกต่างจากที่นักปราชญ์ในสังคมไทยได้ให้ไว้เกี่ยวกับการปรับกระบวนการทัศน์เพื่อแก้ปัญหาสังคม อันเนื่อง มาจากอิทธิพลของธรรมชาติของมนุษย์

(๒) การนำเอาทฤษฎีเรื่องศักยภาพของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทไปศึกษาวิเคราะห์ระดับการนำเอาศักยภาพของตนออกมาใช้ของนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาของไทย อาจเป็นกรณีศึกษาเฉพาะคณะใดคณะหนึ่งของมหาวิทยาลัยแห่งใดแห่งหนึ่ง ประเด็นนี้อาจทำให้ผู้ศึกษาได้

ทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองของเยาวชนไทยในยุคปัจจุบัน และอาจทำให้มองเห็นช่องทางในการแก้ปัญหาการหย่อนความสามารถในหลาย ๆ ด้านของเด็กไทย

(๓) การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอินทรี ๒๒ ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ประเด็นนี้อาจทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบถึงความหมาย ขอบข่าย และความสำคัญของอินทรี ๒๒ ที่มีต่อชีวิตของมนุษย์

(๔) การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกิเลสตัณหาของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์เลวร้ายในทัศนะของสวินจื่อนักปรัชญาจีน ประเด็นนี้อาจทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบรายละเอียดของธรรมชาติดังกล่าวในทุกแง่มุม เช่น ความหมาย กระบวนการ เกิด-ดับ อิทธิพลของธรรมชาติดังกล่าว จุดประสงค์แท้จริงที่ทั้งสองแนวคิดกล่าวถึงเรื่องนี้ เป็นต้นและทัศนะในประเด็นนี้ของทั้งสองแนวคิดจัดเป็นทัศนะนิยมหรือไม่

หลักพุทธธรรมที่ดีความตามแนวใหม่ และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป สิ่งสำคัญในการทำ ความเข้าใจอย่างถูกต้องเกี่ยวกับคำสอนของนักปฎิรูป อย่างเช่นท่านพุทธทาสภิกขุ นั่นก็คือความรู้ชัดว่า หลักคำสอนในศาสนาของคนไทยมีความไม่คงเส้นคงวาอย่างที่เห็นได้ และในทางปฏิบัติก็มีการรวม องค์ประกอบต่าง ๆ ในศาสนาเข้าด้วยกัน แนวความคิดต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา มักจะได้รับตีความ ในลักษณะที่ว่า แนวคิดเหล่านี้เข้ากันได้กับความเชื่อทางไสยศาสตร์และผีสารเทวดาที่มีอยู่ก่อนแล้ว สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุ “การปฏิรูปพระพุทธศาสนา” ย่อมหมายถึงการทำให้ศาสนาที่หลักธรรมมี ความคงเส้นคงวากลายเป็นสถาบัน และในแง่ นั้น ผู้วิจัยเห็นว่าการตั้งร้งกันระหว่างศาสนาแบบที่คน ไทยทั่วไปยอมรับนับถือกับระบบศาสนาที่ปฏิบัติตามแบบนวมัยนิยมของพุทธทาสภิกขุ อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับศาสนาของไทยในระดับประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการวิเคราะห์ลักษณะของ ผลตอบสนองสำคัญ ๆ ของนักประเพณีนิยมทางศาสนาที่มีต่อรูปแบบของพุทธศาสนา ท่านพุทธทาส ภิกขุกล่าวว่าไม่ถือว่าเป็นนวัตกรรม แต่เป็นการปฏิรูปคำสอนในพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

ชุมพร สังขปรีชา. **ปรัชญาและทฤษฎีการเมืองว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑. ดับบลิว.ที.สเตซ. **ปรัชญากรีก**. แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔.

บรรจบ บรรณรุจิ. **จิต ! มโน ! วิญญาณ !**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

_____. “สถานภาพสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท.” ใน **รวมบทความวิชาการ**

ทาง พระพุทธศาสนา. โดยคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทตฺตสุทฺธิมหาเถร ป.ธ.๘). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____. **ปฏิจลสมุปบาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: กองทุนศึกษาพุทธสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พันตรี. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักเรียนวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๔๐.

ประเวศ วะสี, ศ.นพ. “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑.” ใน **พุทธธรรมกับ**

อุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑. ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยพระไพศาล วิสาโลและคณะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

_____. **วิถีมุขยในศตวรรษที่ ๒๑ สู่กฎหมายใหม่แห่งการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๕.

ปิ่น มุทุกันต์, พันเอก. **ปาฐกถาเรื่องจิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). ศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนให้สูงสุด, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๗.

พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธรรมจิตฺโต). การควบคุมสัญชาตญาณ, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พุทธทาสภิกขุ. การเมืองคือธรรมะ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๓๑.

_____. คู่มือศึกษาธรรมะ (ฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘.

_____. บรมธรรม ภาคปลาย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑.

_____. ปฏิภาณสุปปาตคืออะไร ?. กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบูชา, ๒๕๓๒.

_____. ปรมัตถสภาวะธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานครบริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (แก้ไขเพิ่มเติม). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

ลักษณะวัต ปาละรัตน์. สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

วิทย์ วิศทเวทย์, ศาสตราจารย์. ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต, กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐.

วิรัช เตียงหงษากุล. การพัฒนาชุมชน ตามแนวความคิดนักปรัชญาตะวันตก, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สนิท ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนา : กระบวนทัศน์ใหม่, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมภาร พรหมทา. พุทธปรัชญา: มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ : โสเภณี ทำแท้ง และการอุณยฆาต, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. พุทธศาสนานิกายเซน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สุนทร ณ รัชชี. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุวัฒน์ จันทรจำนง, นายแพทย์. ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

พุทธทาสภิกขุ, พื้นฐานชีวิต, หน้า ๑๒๓ ทุกข์ที่แท้จริงของชีวิตนั้นเกิดจาก ตัณหา หรือความอยาก ที่เป็นเสมือนตัวกระตุ้นให้มนุษย์ ตัณรน แสวงหา เพลิดเพลิน กำหนด อันนำไปสู่การหลงยึดในตัวตน” ตูรายละเอียดใน วิ. มหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

พุทธทาส อินทปญโญ, ชีวิตคืออะไร, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภาพร, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐.

สุรัตน์ เพชรนิล, “ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**,
(สาขาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ค-ง.

พุทธทาสภิกขุ, **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา,
๒๕๕๓), หน้า ๒๓๐ - ๒๓๑.

พุทธทาสภิกขุ, **ชุมนุมเรื่องสั้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘ - ๓๙.

พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรม ภาคปลาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑),
หน้า ๕๑๒ - ๕๑๖.

พุทธทาสภิกขุ, **บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ เล่ม๑**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพ
ใจ, ๒๕๔๓.) หน้า ๑๗๗ - ๑๘๘.

พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ (ฉบับสมบูรณ์)** ฉลอง ๑๐๕ ปีชาตกาล พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๕๔
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา), หน้า ๘.

พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรมภาคต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า
๑๒๑

พุทธทาสภิกขุ, **หนังสือชุด “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส”**.

(๒) บทความ :

วัชร งามจิตรเจริญ. “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท อุตตาหรืออนัตตา,” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**.
ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๔).

วิทย์ วิศเวทย์. “พุทธจริยศาสตร์เถรวาท บทวิเคราะห์ว่าด้วยจุดหมายของชีวิต และเกณฑ์ วินิจฉัย
ความดีความชั่วในพุทธปรัชญาเถรวาท,” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (เดือน
มกราคม-เมษายน ๒๕๓๘).

สมภาร พรหมทา. “รายงานการวิจัย ทุกข์ในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิदारวิน,” **วารสาร พุทธ
ศาสนศึกษา**. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๓).

(๓) วิทยานิพนธ์:

พระมหาประสิทธิ์ สิริปัญญา (ฤทธิมหันต์). “มนุษย์นิยมในพุทธปรัชญา.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระปิยะ ราชเจริญ. “การศึกษาเปรียบเทียบสถานะของมนุษย์ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา
เถรวาท และมหายาน.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาศาสนา
เปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาอภิรักษ์ อภินันโท (ภาคสุโพธิ์). “การศึกษาวิเคราะห์ มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาท
กับทางสายกลางของอาริสโตเติล”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชา
ปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระอานาจ เขมปญโญ. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาความรักในพุทธปรัชญาเถรวาท และงานเขียนเรื่องซิมโฟนีของเพลโต.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

วนิดา ธนสุภาณูเวช, “มนุษย์ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สมภาร พรหมทา. “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

โสภณ ศรีกฤษดาพร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

๒. ภาษาอังกฤษ

๑. PRIMARY SOURCES:

Aristotle. **Metaphysics.** translated by W.D.Ross. in **Great Books of the western world Vol.IIX.** Robert Maynard, Editor in chief. Thirtieth Printing. Chicago: Encyclopaedia Britannica, ๑๙๘๘. (This book reprinted from **The Works of Aristotle Vol.I,** translated into English under the editorship of W.D. Ross, by arrangement with OXFORD UNIVERSITY PRESS.)

_____. **Nicomachean Ethics.** translated by W.D. Ross. In **Great Books of the western world Vol. IX,** Robert Maynard, Editor in chief. Thirtieth Printing. Chicago : Encyclopaedia Britannica, ๑๙๘๘. (This book reprinted from **The Works of Aristotle Vol.II,** translated into English under the editorship of W.D. Ross, by arrangement with OXFORD UNIVERSITY PRESS.)

_____. **On the Soul.** translated by J.A. Smith. In **Great Books of the western world Vol. IIX,** Robert Maynard, Editor in chief. Thirtieth Printing. Chicago : Encyclopedia Britannica, ๑๙๘๘. (This book reprinted from **The Works of Aristotle Vol.I,** translated into English under the editorship of W.D. Ross, by arrangement with OXFORD UNIVERSITY PRESS.)

ภาคผนวก

พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ

พระพุทธศาสนาเผยแผร์เข้ามาสู่สุวรรณภูมิ และอาณาจักรศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา เจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษ ที่ ๑๓ ได้แผ่อำนาจเข้ามาถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานี พุทธศาสนาแบบ มหายานได้แผ่อำนาจเข้ามาถึงภาคใต้ของไทย ดังหลักฐานที่ปรากฏคือเจดีย์พระบรมธาตุไชยา พระ บรมธาตุนครศรีธรรมราช และรูปหล่อพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ถ้าหากย้อนชีวิตของผู้ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงพ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบันนี้ ชาวไทยทั้งหลาย จะต้องรู้จักชื่อของพระภิกษุที่มีนามว่า “พุทธทาสภิกขุ” แม้จะไม่รู้จักตัวท่าน แต่ต้องรู้จักชื่อของท่าน ด้วยผลงานหนังสือธรรมะ ปรากฏอยู่ในบ้านเรือน วัดวาอารามและห้องสมุดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ก่อตั้ง และทำหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” เล่มแรกฉบับปฐมฤกษ์ ขึ้นในพุทธจักร เริ่มงานเขียน ตามรอย พระอรหันต์ ประกาศใช้นาม “พุทธทาส” เป็นครั้งแรกและศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธ องค์ สานต่อจากรอยพระอรหันต์ สืบทอดธรรมตามแบบฉบับที่คิดฝัน พุทธทาสภิกขุในเวลานั้น มองเห็นว่าความเสื่อมทางศีลธรรมจะเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และความทุกข์จะแผ่ซ่านไปทั่ว ยังปรากฏให้ เห็นจากปาฐกถาธรรมของท่าน อาทิ ปาฐกถาธรรมเรื่อง “โลกวิปริต” คือเต็มไปด้วยวิกฤตการณ์และ ความทุกข์” แต่พุทธทาสภิกขุไม่ได้มองโลกในแง่ร้ายอย่างเดียว ท่านมองว่าความทุกข์นั้นมีประโยชน์ ในแง่ที่กระตุ้นให้ผู้คนชวนขวายหาหนทางดับทุกข์และเกิดปัญญาขึ้นมา ฟันฟูศีลธรรมเพื่อมาทดแทน กับสภาพที่ตกต่ำ ของพระพุทธศาสนาในยุคถึงพุทธกาล ” นี่ก็จุดเริ่มต้นของสวนโมกขพลาราม

พุทธทาสภิกขุเดิมชื่อ เจื่อม พานิช โยมบิดาชื่อ นายเซียง ส่วนโยมมารดาชื่อ นางเคลื่อน เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๗ เดือน พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๔๙ ณ ตำบลพุมเรียง อำเภอยะยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี บรรพบุรุษฝ่ายโยมบิดามาจากเมืองจีน แต่โยมบิดาเกิดที่พุมเรียง สกุลเดิมทาง บรรพบุรุษคือ แซ่ฮั่ว หรือ ช่อ ออกเสียงแต้จิ๋ว เป็นแซ่ไคว้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีพระราชบัญญัติ นามสกุล ทางกรจึงเปลี่ยนให้เป็น “พานิช” เพราะทำการค้าขาย ส่วนทางโยมมารดาเป็นคนไทย เป็นชาวท่าฉาง ท่านพระพุทธานุสมีพี่น้อง ๓ คน ท่านเป็นคนโต น้องคนรองเป็นชายชื่อ ยี่เกย หรือ นายธรรมทาส น้องสุดท้องเป็นหญิงชื่อ กิมซ้อย

พุทธทาสภิกขุได้นิสัยประหยัดมาจากโยมมารดา ซึ่งเป็นผู้ประหยัดในทุกๆเรื่องแม้แต่ กระทั่งเวลา กล่าวคือ ต้องใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ ท่านสนิทกับโยมมารดามากกว่าเพราะโยมบิดาไม่ ค่อยอยู่บ้าน ท่านจึงสามารถทำอาหารและขนมได้เป็นอย่างดี สำหรับสิ่งที่ท่านได้รับการถ่ายทอดจาก โยมบิดา คือช่างไม้ และการแต่งโคลงกลอน โยมบิดามีอาชีพคือ ช่างไม้ต่อเรือ นอกจากนี้โยมบิดายัง สนใจเรื่องยาแผนโบราณ ซึ่งศึกษาจากวัดและหนังสือที่พิมพ์ จึงทำให้ท่านพุทธทาส มีความรู้ทั้งเรื่อง

ยาแผนโบราณ การแต่งโคลงกลอนและช่างไม้ เป็นอย่างดี อายุได้ ๘ ขวบ ท่านพุทธทาสภิกขุได้ไปอยู่วัด เรียนหนังสือไปจนถึงมูลบทบรรพกิจ เมื่ออายุได้ ๑๑ ปี จึงได้กลับมาอยู่บ้านและเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาที่วัดเหนือ (โพธาราม) ต่อมาเมื่อโยมบิดามาเปิดร้านอีกแห่งที่ตลาดไชยา จึงได้ย้ายมาเรียนชั้น ม. ๑ ที่โรงเรียนสารภีอุทิศ อำเภอไชยา หลังจากจบชั้น ม.๓ ได้ลาออกจากโรงเรียน เพราะโยมบิดาถึงแก่กรรม จึงปิดร้านที่ไชยาและมาช่วยโยมมารดาค้าขายที่พุมเรียงต่อ ทำทุกอย่างคล้ายกับเป็นผู้จัดการเลยทีเดียว และในขณะเดียวกันก็ทำตัวเป็นอาจารย์สอนธรรมะไปด้วย พุทธทาสภิกขุมีแว่ความเป็นนักเทศน์นักธรรมมาก่อน ท่านสนใจในด้านธรรมะจนกระทั่งเรียกว่าวางตัวเป็นอาจารย์ธรรมกลาย ๆ มีคนมาพูดธรรมะให้ฟังตัวท่านเองก็หาเหตุผลมาตอบโต้ต้องสู้กันก็มีทั้งข้าราชการและคนอื่น ๆ ในแถบนั้นที่เป็นญาติ ๆ กันก็มี

มีข้าราชการคนหนึ่งผ่านหน้าร้านขายของของพุทธทาสภิกขุบ่อย ๆ ผ่านมาที่ไร้มิการเข้าธรรมะกัน กว่าจะหลุดไปถึงที่ทำงานได้นับเป็นชั่วโมง ได้กันที่ร้านของพุทธทาสภิกขุนั้นแหละ เลยทำให้ท่านต้องซื้อหนังสือนักธรรมตรี โท เอกมาอ่าน แม้แต่พวกอภิธรรมก็ซื้อมาอ่าน เพราะพุทธทาสภิกขุถือว่าตัวของท่านยังเด็กกว่าใคร ๆ ในกลุ่มธรรมะ นอกจากนั้นมีคนสูงอายุคนแก่ทั้งนั้น แต่อาศัยที่ว่าคนหนุ่มพูดได้ถูกกว่า เพราะมีหนังสืออ่านมีหลักฐานอ้างอิง ทำให้พุทธทาสภิกขุมีประสบการณ์ด้านธรรมเป็นทุนสำรองไว้แต่ต้นแล้ว ครั้นถึงเวลาบวชจึงแทบไม่ต้องเรียนอะไรอีก รู้เรื่องธรรมะชนิดที่ได้กับผู้ใหญ่สู้กับจอมยุทธ์ธรรมะรุ่นพี่ รุ่นนำมาแล้วนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า พุทธทาสภิกขุคอยขัด คือแกล้งขัดเขาตอนนั้นมีการตื่นเรื่องนักธรรมเขาเปิดนักธรรมขึ้นใหม่ ๆ เป็นยุคแรกของหมู่บ้านใคร ๆ ก็ชอบพูดธรรมะมีข้าราชการคนหนึ่งที่ชอบคบค้ากับพุทธทาสภิกขุครูสอนนักธรรมที่วัด และเอาความรู้คอยเล่นงานลองภูมิคนอื่นเรื่อยไป ท่านก็เลยแกล้งขัดแกล้งล้อ “มันจึงได้เกิดการโต้เถียงเรื่องธรรมะกัน ได้ความรู้และสนุกด้วย” เปรียบประหนึ่งจอมยุทธ์ในนวนิยายจีนเจอคู่ต่อสู้คราใดเป็นต้องประลองเพลงกระบี่รำไป

ครั้งถึง พ.ศ. ๒๔๖๙ พุทธทาสภิกขุมีอายุครบ ๒๐ ปี จึงอุปสมบทที่วัดนอก (อุบล) วันอาทิตย์ที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๔๖๙ แล้ว มาประจำอยู่ที่วัดใหม่ (พุมเรียง) โดยมีท่านพระครูโสภณเจตสิกการาม (คง วิมล) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระปลัดพุ่ม อินทโชโต เจ้าอาวาสวัดนอก และพระครูศักดิ์ธมมรชโชโต ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดหัวคู เป็นพระคู่สวด พุทธทาสภิกขุเล่าว่าที่ต้องอยู่วัดใหม่ (พุมเรียง) เพราะ “ปู่ที่เป็นน้องของย่าเคยเป็นสมภารที่วัดนั้นจนมรณภาพ” เพราะฉะนั้น ชั้นลูกหลาน ชั้นเหลน มันก็ต้องอยู่ที่นี่ พอบวชได้หลายวันแล้ว อุปัชฌาย์ก็ขอร้องให้อาจารย์จุล (จนทโก) ในฐานะที่มีความรู้ (บาลี) ช่วยคิดให้ ท่านจึงได้ฉายว่า “อินทปญโญ” แปลว่า ผู้มีปัญญาอันยิ่งใหญ่

เดิมตั้งใจจะบวชเรียนตามประเพณีเพียง ๓ เดือน แต่ความสนใจ ความซาบซึ้ง ความรู้สึกละเป็นสุข และสนุกในการศึกษาและเทศน์แสดงธรรม จึงทำให้ท่านไม่อยากสึก หมออดุ พระครูปลัดพุ่ม ท่านเป็นอาจารย์ผู้เฒ่า ผู้ศักดิ์สิทธิ์ คู่กับอาจารย์หมื่นในทางวิปัสสนา นอกจากนั้น ท่านยังเป็นหมอ

ชาวบ้านย่อมต้องการหมอดูเป็นเครื่องปลอบใจ สำหรับพุทธทาสภิกขุท่านดูแบบเลข ๗ ตัวให้ แล้วท่านก็ย้ายอยู่เรื่อยทุกคราวว่า “มันตกปัตนิ” อย่าสิก อย่าสิก คนดวงนี้เมียจะมีชู้ (พระผู้ใหญ่) ท่านเหล่านี้เป็นที่เคารพนับถือของพุทธทาสภิกขุ และได้ถ่ายทอดวิชากำลังภายในวิทยายุทธ์สูงส่งล้ำเลิศ หากฝึกสำเร็จจะมีพลังมปรมาณสูงส่งสุดยอดกลายเป็นสุดยอดฝีมือแห่งยุค ดังนั้นวิชานี้ถ่ายทอดให้กับผู้จะได้เป็นเจ้าสำนัก เจ้าอาวาส ในอนาคตเท่านั้น ซึ่งพุทธทาสภิกขุก็ได้เชื่อถืออะไร เพราะไม่เชื่อเรื่องหมอดูมาแล้วเป็นนิสัย ไม่เชื่อไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ พุทธทาสภิกขุว่าเป็นศาสตร์สำหรับผู้หลับไหล เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ที่มีปัญญาไม่สูงพอ อะไรที่อธิบายไม่ได้ก็เป็นของลึกลับไป เป็นไสยศาสตร์ไปเลย คือเชื่อง่ายเชื่อแล้วสบาย แต่ไปไม่รอด ในที่สุดก็มีปัญหาอย่างนี้เรียกว่ายังมมาย ไสยศาสตร์มิใช่ศาสตร์สำหรับชาวพุทธ เพราะพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหาด้วยเหตุผลสอนให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์ สะอาด สว่าง สงบ พุทธทาสภิกขุได้ย้าเตือนพุทธบริษัทอยู่เสมอว่า อย่าเชื่ออะไรโดยง่ายโดยมิได้ไตร่ตรองพิจารณาพิเคราะห์เสียก่อน ท่านให้ยึดหลักกาลมสูตรเป็นหลักในการพิจารณาว่าสิ่งใดควรเชื่อหรือไม่ควรเชื่อ ไม่ใช่ว่าจะเชื่อตาม ๆ กันไป นิสัยที่ไม่เชื่อไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ เป็นพื้นฐานสำคัญในความคิดที่เป็นตัวของตัวเอง ไม่คล้อยตามความคิดที่มีมาแต่เดิมในสังคม เป็นที่มาแห่งการตีความพระพุทธานุอย่างถึงรากถึงยอด และมุ่งถึงแก่นพระพุทธานุ คือ การดับทุกข์...

บรรณาธิการหนังสือพิมพ์เถื่อนที่วัดใหม่พุทธมณี

พุทธทาสภิกขุเล่าว่าเรียนนักธรรมที่วัดเหนือ ในพรรษาแรกที่บวชได้ไม่กี่วันก็ได้เทศน์ครั้งเดียวเท่านั้นเป็นที่เลื่องลือ มีศรัทธาญาติโยมมาฟังกันมากมาย ทั้งจิต แผลกประหลาด อัศจรรย์ใจมากว่าพุทธทาสภิกขุเอาความรู้มาจากไหน อาจารย์ที่เป็นสมภารก็เลยหนุนให้เทศน์ทุกวัน คนฟังก็มากขึ้นเรื่อย ๆ ผิดจากแต่ก่อน ด้วยท่านดัดแปลงการเทศน์ ขยายความ และนำชาดกเข้ามาประยุกต์ เข้ากับธรรมะ “มันก็แปลก เพราะมันฟังรู้เรื่อง” พุทธทาสภิกขุเทศน์จนจบคัมภีร์มลินทปัญหามีอยู่ การถือใบลานก็เพื่อรักษาธรรมเนียมไว้ เป็นการปฏิบัตินิดหน่อย ไม่มากนัก แม้ชีชื่อ พัก, เป็นคนสำคัญคนหนึ่งที่เกิดพุทธทาสภิกขุให้เป็นนักเทศน์ คอยบอกว่าเทศน์ดี (ดีใจ) ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นขาประจำฟังเทศน์ทุกวันมาตั้งแต่สมภารองค์ก่อนโน้น นอกจากการเทศน์และการเรียนนักธรรมแล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุยังได้เขียนหนังสือพิมพ์เถื่อนลงในกระดาษฟูลสแก๊ป เป็นเรื่องขำขันให้ผู้อื่นได้หัวเราะกันภายในวัด

พุทธทาสภิกขุเล่าว่า “ผมออกหนังสือพิมพ์เถื่อนเป็นกระดาษฟูลสแก๊ป ๒ คู่ มันเป็นเรื่องสนุกเท่านั้น” เราเขียนก่อนสวดมนต์ตอนค่ำ พอพระสวดมนต์เสร็จเราก็เอามาให้อ่านกัน เขาอ่านแล้วหัวเราะ วิพากษ์วิจารณ์กัน เรามีความอวดดี ที่จะทำให้อ่านคนอื่นหัวเราะได้ รู้สึกว่ามันทำให้เพื่อนสบายใจ จิตใจตอนนั้นนึกแต่กุศล ไม่ได้คิดถึงสาระอะไร พุทธทาสภิกขุได้ข้อคิดมาจากคน ๆ หนึ่ง ชื่อ นายเอื้อน เป็นเสมียนตรา ทำงานอยู่ที่อำเภอ เป็นคนกรุงเทพฯ มาอยู่จนกลายเป็นคนหัวเมือง เป็นคน

ขึ้นมา แก่อกหนังสือพิมพ์ลือเป็นกระดาดขลุ่ยสลับเขียนตัวเล็ก ๘ หน้า ๔ หน้า อ่านกันในหมู่ข้าราชการบนอำเภอ ต่อมาก็มีคนเอามาที่ตลาดส่งเวียนกันอ่าน ชาวบ้านย่านตลาดก็พลอยได้อ่านกันด้วย พุทธทาสภิกขุก็ได้เคยอ่าน จึงเอาแนวความคิดนั้นมาทำตอนที่บวชบ้าง ลักษณะเรื่องที่เขียนในหนังสือพิมพ์ลือของนายเอื่อนอ่านแล้วดูจริงจังแต่หักมุมตอนจบ อย่างเรื่องน้ำท่วมหรืออุทกภัย เขียนราวกับบ้านแตกสาแหรกขาด อ่านแล้วดูจริงจัง เกี่ยวกับความเดือดร้อน คนอ่านมีอารมณ์คล้อยตามไปเรื่อย ๆ พอไปถึงตอนจบกลายเป็นน้ำท่วมรังมดแดงไป... เรียกเสียงหัวเราะได้ อ้อ หนังสือของพุทธทาสภิกขุก็มีลักษณะทำนองเดียวกัน เป็นหนังสือที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน สนุก ๆ มีรสชาติ ไม่มีโอกาสทำที่อื่นก็เลยทำที่วัดให้พระ สิบยี่สิบคนอ่านในพรรษาเป็นหนังสือชวนหัวตอที่มีสารคดีก็ใส่เข้าไปให้เต็ม ๔ หน้า พอให้พระสวตมนต์แล้วส่งให้อ่านกัน แล้วก็เข้าไปนอนว่าเพื่อนพระนอนหัวเราะหลังนอนใกล้ ๆ กันอยู่

หนังสือพิมพ์ลือฉบับนั้นต้องจัดว่าเป็นหนังสือพิมพ์เล่มแรกของพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าในขณะนั้นยังไม่มีคณะสื่อสารมวลชนหรือวิชานีเทศน์ศาสตร์ในมหาวิทยาลัย แต่ความคิดริเริ่มเรื่องหนังสือพิมพ์ของพุทธทาสภิกขุก็เกิดขึ้นอย่างน่าทึ่งในวัดบ้านนอกของพุ่มเรียง พุทธทาสจะบวช ๓ เดือนในขณะนั้นความคิดที่จะสีกหายไปหมดแล้ว และในยุคนั้นพระสงฆ์ส่วนมากมุ่งเรียนเอาดีกรีไปหาเงินแต่งงาน บ้านใดที่มีลูกสาวก็มักจะยินดีให้คั่นเคย คลุกคลีกับพระสงฆ์ เพราะแน่ใจว่า ถ้าเป็นพระแล้วจะไม่มีนิสัยเสียเลย สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุเองนั้นก็กลับไม่ได้สนใจเรื่องผู้หญิงหรือเรื่องเพศและอีกประเด็นหนึ่งเพราะพุทธทาสภิกขุมีดวงใจจากสาวงามมากหน้าหลายตา คนนั้นก็ดีคนนั้นก็รักจะเลือกความสบายหรือความรักดี คนนั้นก็ดีแถมรวยด้วย คนนั้นก็รักแต่ไม่ค่อยจะมีจะเลือกใครถึงแม้ว่าจะมีหลายบ้านที่สนับสนุนให้ลูกสาวเข้ามาถวายการปรนนิบัติรับใช้ก็ตาม ท่านจะบอกปิดเสมอ พุทธทาสภิกขุเล่าถึงสภาพพระศาสนาในยุคนั้นว่า มีการแบ่งแยกระหว่างคณะธรรมยุตกับมหานิกาย ไม่ค่อยรุนแรงเท่าใดนักในกรุงเทพฯ แต่ในต่างจังหวัดมีรุนแรงบ้างโดยเฉพาะที่นครศรีธรรมราชและสงขลาจะรุนแรงมากที่สุด นอกจากนั้นมีพระหนุ่มที่เป็นดาวเด่นเป็นผู้นำคนหนุ่มยุวพุทธคือ คุณสุชีพ หรือ สุชีโวภิกขุ เป็นผู้ออกหออดก่อรามมหาวิทยาลัยสงฆ์ วัดบวรฯ และเป็นสงฆ์องค์แรกที่เทศน์เป็นภาษาอังกฤษในเมืองไทยอีกด้วย

การก่อตั้งสวนโมกข์และหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ วันนั้นกรุงเทพฯ อันเป็นที่พักพิงชั่วคราว เพื่อการศึกษาหลักธรรม กำลังกลายเป็นอดีตและความทรงจำสำหรับทุกคน เพื่อนสมณะที่เคยร่วมศึกษาที่วัดปทุมคงคามาช้านานอาจจะรู้สึกเสียดายต่อการจากไปของ เพื่อนภิกษุองค์หนึ่ง หรือแม้แต่บางคนอาจจะรู้สึกคลางแคลงใจการกลับบ้านของ มหาเงื่อม อินทปัญโญ ว่าไปเพียงได้เปรียญ ๓ (ปธ. ๓) เท่านั้น หรือ? ด้วยเหตุใดไม่อยู่ต่อจนบรรลุชั้นสูงสุดแห่งยอดปราสาททางปริยัติมหาเปรียญ ๙ ประโยคเล่า... ทั้ง ๆ ที่มีชีวิตยังหนุ่มแน่น สติปัญญาที่ปราดเปรื่องให้เป็นที่ประจักษ์มาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน. ถ้าวาทิกษุหนุ่มผู้นี้สิ้นหวังในชีวิตอย่างที่ชาวบ้านเรียกว่า ถอยหลังเข้าคลองกัน

แน่... พุทธทาสภิกขุเดินทางกลับสุราษฎร์ธานี พ.ศ. ๒๔๗๕ ในเดือนเมษายน พอถึงเดือนมิถุนายนปีนั้นประเทศไทยก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ท่านบันทึกไว้ว่า

“เรา เดินตามโลกตั้งแต่นาทีที่เกิดมา
จนถึงนาทีที่มีความรู้สึกนี้
ต่อไปนี้ เราจะไม่เดินตามโลก
และลาโลกไปค้นหาสิ่งที่บริสุทธิ์
ตามรอยพระอริยะที่ค้นแล้วจนพบ...”

เป็นที่น่าสังเกตว่า พุทธทาสภิกขุไปอยู่ป่ารูปเดียวโดยไม่มีอาจารย์พี่เลี้ยง ข้อนี้อันตรายเหมือนกันเพราะเมื่อไปอยู่รูปเดียวแล้วไม่มีใครคอยแนะนำ ท่านอาจคิดแผลงออกนอกทางก็ได้ เพื่อป้องกันปัญหานี้ ท่านพุทธทาสภิกขุจำเป็นต้องยึดพระไตรปิฎกเป็นครู ท่านชนพระไตรปิฎกบาลีไปด้วย สมัยนั้นยังไม่มีฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่สมบูรณ์ พระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทยมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๘ ท่านมีความรู้ชั้นประโยค ๓ แต่ก็สอบตกเปรียญธรรมประโยค ๔ เพราะแปลบาลีแปลกไปจากผู้อื่น ประกอบกับไม่ยอมรับวิธีการศึกษาแบบ “พระเมือง” พุทธทาสภิกขุเล่าถึงเรื่องเจ้าคณะเมืองในครั้งนั้นว่า กรรมการสอบบาลีเล่นทำเลยท่านโกธรรคินข้อสอบ ถวายหนังสือคือใบลานที่ใช้สอบคืนหลวงทั้ง ๆ ที่ท่านมีความรู้พอจะสอบได้ แต่กรรมการกับเกี่ยงเรื่องแปลคำบาลีที่ว่า “โสสารโคปิกา” เจ้าคณะเมืองก็แปลว่า หญิงผู้เผ่าซึ่งป่าช้า กรรมการบอกให้แปลใหม่อีกถึงสองครั้งสองครา ท่านก็แปลว่า หญิงผู้รักษาซึ่งป่าช้า เขาก็ไม่เอาท่านจึงต้องแปลใหม่ว่า “หญิงผู้คุ้มครองป่าช้า” กรรมการก็ไม่เอาก็ สมัยนั้นการสอบใช้สอบปากเปล่า สามครั้งไม่เอาก็ถวายหนังสือคืนมา มาทราบความจริงตอนหลังว่ากรรมการต้องการให้แปลเป็นคำสมัยใหม่ว่า “ผู้หญิงปกครองซึ่งป่าช้า” ประโยคเดียวแค่นั้นเองแหละ เป็นตัวกระตุ้นให้มีความคิดในเชิงโต้ตอบ สิ่งที่เห็นว่าไม่ถูกต้อง ท่านจึงเดินทางกลับบ้านเกิด เริ่มตั้งสวนโมกข์ ที่พุมเรียง ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อเดือน พฤษภาคม ปี ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบันนี้ ชาวไทยทั้งหลายจะต้องรู้จักชื่อของพระภิกษุที่มีนามว่า “พุทธทาสภิกขุ”

ในระยะแรก ๆ ที่จำพรรษาอยู่ ณ วัดร้างตระพังจิต ที่สวนโมกข์ พุมเรียง เพียงรูปเดียวตกเป็นข่าวลือในหมู่เด็ก ๆ ว่า เป็นพระบ้าที่ถูกกักตัวไว้เพื่อไม่ให้รบกวนผู้อื่น ยามเข้าขณะออกบิณฑบาตเด็ก ๆ จะร้องบอกต่อ ๆ กันว่า “พระบ้ามาแล้ว ๆ” และในระยะ ๑๐ ปีแรกของการเผยแพร่ธรรมะด้วยวิธีการอันแปลกแหวกแนว ได้ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในหมู่พุทธอย่างกว้างขวาง จนท่านถูกกล่าวหาต่าง ๆ นานา เช่น ถูกเรียกว่าเป็นคนสวนกระแสโลก, พระนอกแบบ, เดียร์ลีย์ทาส, “เทวทัตกลับชาติมาเกิด” ฯลฯ... พุทธทาสภิกขุ เล่าว่า มีบางคนเขียนบทวิจารณ์ ใช้ภาษาหยาบคาย มาก

ในที่นี้พอจะยกข้อโจมตีมาให้ดู เช่น พระอนันต์ ชยানันโท (เสนานันท์) โจมตีว่า งานพุทธทาส. . . เปรียบเสมือนขนมหวานสวยหอม แต่เจือด้วยยาพิษ ถ้าผู้ใดมักง่ายปัญญาตัน ก็จะหลงเชื่อเสพเข้าไปจนโง่หัวไม่ขึ้น นับว่าเป็นการทำลายพุทธศาสนาอย่างโจ่งแจ้ง โโจ่งครึมที่สุดในยุคนี้ แต่ไม่มี

ชาวพุทธผู้ใดออกมาต่อต้าน ใคร ๆ ก็พากันชื่นชมแนวการเผยแพร่พระธรรมในแนวแปลกของท่าน เพราะใช้คำพูดที่ใหม่แหวกแนว ใช้คำไทยสลับกับอังกฤษกับบาลี ใช้คำศัพท์ที่มีความหมายสองแง่สองง่าม แปลบาลีตามใจชอบ อธิบายพุทธพจน์ตามอัตโนมติของตัวเอง พยายามบิดเบือนคำสอนที่ลึกซึ้งให้ง่าย กล่าวเท็จว่า คอมมิวนิสต์เข้ามาพุทธศาสนาก็อยู่ได้ และกล่าวจาบจ้วงว่า “พระอภิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์ที่แท้จริง”

หลังจากเผยแพร่ธรรมะด้วยลีลา สนวนโมกข์ ได้ระยะหนึ่ง กลับมีผู้กล่าวถึงท่านหลากหลายแง่มุม สัญญา ธรรมศักดิ์ ว่า “หาผู้เสมอเหมือนมิได้” โดนัลด์ เค. สแวร์เรอร์ เขียนว่า “ช่วยกระตุ้นเตือนสติ” ธัมมิกสังคมคือทางสู่ชุมชนที่แท้จริง “นักปรัชญานอกกระบวน” เป็นหนึ่งในหมู่สงฆ์ อัจฉริยะชั้นแนวหน้า “ผู้แหวกแนวเถรวาท” ผลงานท่านทำลาย “ผู้แหวกแนวเถรวาท” และได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลก มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้ประกาศเกียรติคุณของท่านโดยถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สำหรับงานเขียนของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งถือว่าเป็นทั้งนักประพันธ์ นักการศาสนา และนักปรัชญาประเด็นที่จะศึกษา ธรรมชาตินุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าการใช้ภาษาพื้น ๆ ง่ายแต่ลึกซึ้ง แนวคิดของพุทธทาสภิกขุเป็นแนวคิดของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งคนไทยส่วนใหญ่คุ้นเคยเป็นอย่างดี ถึงแม้การตีความคำสั่งสอนของศาสนาจะแตกต่างการตีความที่สืบทอดกันมา เช่น แต่งได้ใช้ความรู้ภาษาบาลีขั้นพื้นฐานศึกษาพระไตรปิฎกต่อไป ข้อนี้ทำให้ท่านแตกต่างจากพระสงฆ์ไทยรูปอื่นที่ส่วนมากพอเรียนจบประโยค ๓ แล้วก็ศึกษาอรรถกถาคือหนังสืออธิบายพระไตรปิฎกต่อไปจนจบชั้นสูงสุดคือประโยค ๙ โดยไม่เคยอ่านพระไตรปิฎก ถ้าระบบการศึกษาบาลีของพระสงฆ์ไทยบังคับให้ผู้เรียนศึกษาพระไตรปิฎกไปด้วย ผู้เรียนก็จะพยายามทำความเข้าใจธรรมในพระไตรปิฎกพร้อมกับเรียนภาษาบาลี และเมื่อจบการศึกษาออกมาก็จะแตกฉานในธรรมและมีความรู้แบบบูรณาการครบวงจรคือรู้ทั้งภาษาบาลีและธรรมที่ได้จากพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ปณิธานชีวิตของพุทธทาสภิกขุ

อุดมคติที่ยังรากลึกลงแล้วนี้ ทำให้พุทธทาสภิกขุสนใจใฝ่หาความรู้ทางธรรมะตลอดเวลา ไม่เฉพาะแต่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทหรือหินยาน แต่ครอบคลุมไปถึงพระพุทธศาสนา แบบมหายานและศาสนาอื่น เช่น คริสต์ อิสลาม ฮินดู ลิกซ์ เป็นต้น จากความรอบรู้ที่กว้างขวางและลึกซึ้งนี้เอง ทำให้ท่านสามารถประยุกต์ วิธีการสอนและปฏิบัติธรรมะได้อย่างหลากหลาย ให้คนได้เลือกปฏิบัติ ให้สอดคล้องกับพื้นความรู้และอุปนิสัยของตนได้ โดยไม่จำกัดชนชั้นเชื้อชาติและศาสนา เพราะท่านเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนก็คือ เพื่อน ร่วม เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันหมดทั้งสิ้น และหัวใจของทุกศาสนาก็เหมือนกันหมด คือ ต้องการ ให้คน พ้นจากความทุกข์ เพราะฉะนั้นท่านจึงได้ตั้งปณิธานในชีวิตไว้ ๓ ข้อ คือ

๑. ให้ศาสนิกชนเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน

๒. การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

๓. ออกมาเสียจากอำนาจวัตถุนิยม

๑. ให้ศาสนิกชนเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน พุทธศาสนิกชนว่า “ทุกศาสนาพระศาสดามุ่งหมายจะทำลายความเห็นแก่ตัว” ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกิเลสและเป็นทุกข์ ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์ด้วย เพราะความเห็นแก่ตัว การทำลายความเห็นแก่ตัวก็คือทำลายตัวกูของกูด้วยวิธีฝึกให้จิตว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ทำให้ศาสนาคริสต์ถึงใช้ไม้กางเขนเป็นสัญลักษณ์ เพราะไม้กางเขนนั่นตัดตัวกูของกู มีรูปเป็นตัว (I) และศาสนาคริสต์สอนให้ทำลายตัวกูของกูด้วยการขีดเส้นตัดตัวไม้กางเขนก็ไม่ใช่อะไรเลยนั่นก็คือการทำลาย ตัวกูของกู ศิษย์คนหนึ่งขอให้พระเยซูสรุปบัญญัติ ๑๐ ประการให้เหลือเพียงข้อเดียว พระเยซูตอบว่า ข้อนั้นคือเรื่องความรัก รักเพื่อนมนุษย์ รักพระเจ้า เมื่อรักเพื่อนมนุษย์และรักพระเจ้า ก็จะเสียสละหรือสละความเห็นแก่ตัว เพราะความรักต้องเป็นความรักที่ไม่เห็นแก่ตัว ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสอนว่าในที่สุด ชีวิตของเราจะรวมกันเข้าเป็นหนึ่งกับปรมาตมหรือพรหมัน ไม่มีความเป็นตัวกูเหลืออยู่ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเปรียบชีวิตของคนเราเหมือนหยดน้ำที่ต้องไปรวมกับพรหมันที่เปรียบเหมือนทะเล เมื่อหยดน้ำไปรวมเป็นทะเลก็แยกไม่ออกกว่าอันไหนเป็นหยดน้ำ เพราะไม่เหลือความเป็นตัวกูของกูแห่งหยดน้ำ เมื่อบรรลุป่าหมายคือรวมเป็นหนึ่งกับพระเจ้าในศาสนาคริสต์ อิสลามหรือพราหมณ์-ฮินดู ก็จะไม่เหลือตัวกูของกู เพราะฉะนั้นท่านพุทธศาสนิกชนจึงกล่าวว่า ทุกศาสนาเหมือนกันหมดคือมุ่งทำลายตัวกูของกู

๒. การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา ศาสนา ท่านพุทธศาสนิกชนกล่าวว่า ขอให้ศาสนาทุกศาสนามาจับมือกันสู้กับความเห็นแก่ตัว เพราะเมื่อทุกคนไม่เห็นแก่ตัวก็就会有ความเคารพระหว่างศาสนิกด้วยกัน ต่างคนต่างได้ Win-Win Situation ต่างฝ่ายต่างชนะ ท่านพุทธศาสนิกชนกล่าวว่า “งานสหกรณ์อันยิ่งใหญ่ ทำขึ้นเพื่อช่วยโลกอย่างนี้ นั่นจะตรงกับความหมายของพระเจ้าที่แท้จริง เพราะถ้าพระเจ้าเป็นพระเจ้าที่แท้จริงต้องมีความหวังดีต่อสัตว์โลก” การเรียนศาสนา คือพยายามให้เข้าถึงแก่นศาสนา ศาสนาต้องเป็นไปเพื่อสันติภาพ นั่นคือธรรมสากัจฉาหรือ Dialogue คือวิธีการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา โปสถ์คริสต์นิมิตพระไปคุยธรรมะ วัดก็เชิญบาทหลวงหรือโตะอิมามมานั่งคุย “แม้ว่าขณะนี้เราจะรบกันอยู่ ก็ต้องแลกความเข้าใจธรรมะซึ่งกันและกัน เคยเขียนบทความขึ้นมาเรื่องหนึ่ง ให้ชื่อว่า "รบกันพลางแลกธรรมะกันพลาง" ถ้าว่าในโลกปัจจุบันนี้ รบกันไปพลางแล้วก็มีแลกธรรมะอันแท้จริงกันไปพลางก็จะแก้ไขความเข้าใจผิดนั้นได้เร็วขึ้น จะเลิกรบกันได้ง่ายขึ้น

๓. ออกมาเสียจากอำนาจวัตถุนิยม เมื่อคนเราเห็นแก่ตัวก็แก่งแย่งแข่งขัน “แย่งอาหารกันกิน แย่งถิ่นกันอยู่ แย่งคู่กันพิศวาส แย่งอำนาจกันเป็นใหญ่” ก็จะเกิดการทะเลาะเบาะแว้งอันเนื่องมาจากการไม่เข้าถึงแก่นของศาสนาก็ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกกันว่าสงคราม สงครามเหล่านี้เกิดจาก

ความหลงใหลได้ปลื้มกับวัตถุนิยม พุทธทาสภิกขุว่า วัตถุนิยมหลอกให้เราไปติดกับ เกิดโลภะ โทสะ โมหะท่วมท้นไปหมดทั้งโลก กิเลสไหลนองครองโลกแล้วก็มีทุกข์เต็มโลกเพราะอำนาจของวัตถุนิยม ท่านมักเน้นว่าถ้าศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศ

จุดยืนของท่านพุทธทาส

พุทธทาสภิกขุมีจุดยืนชัดเจน ท่านไม่เคยปฏิเสธสิ่งหนึ่งกับคนกลุ่มหนึ่งแล้วยอมรับสิ่งเดียวกันนั้นกับคนอีกกลุ่มหนึ่ง ธรรมบรรยายของท่านจึงไม่อิงกระแสสังคม ไม่ขึ้นกับบุคคล แม้ว่าจะตรงกันข้ามกับความคิดเห็นของบุคคลผู้มีชื่อเสียงเป็นที่นับหน้าถือตาของสังคม หรือไม่ตรงกับความคิดเห็นส่วนใหญ่ หรือแม้แต่ไม่ตรงกับคำสอนของพระทั่วไปก็ตาม บุคคลที่สามารถยืนในจุดของตนเองได้ตลอดเวลาโดยไม่โอนเอนตามสังคมนั้น จะต้องเป็นผู้รอบคอบ กล่าวหาญและเคารพความจริงเป็นใหญ่ จุดยืนของท่านพุทธทาสภิกขุ คือ บรรยายธรรมโดยไม่มุ่งหมายให้ผู้ฟังรู้จักสาเหตุและสามารถแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ ครบถ้วนทั้งเรื่องงาน คน ตนเอง ธรรมบรรยายของท่านพุทธทาสภิกขุจึงเป็นคำสอนเพื่อนสร้างความพร้อมในการรับมือกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะเป็นปัญหาแก่ชีวิตได้ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ในชาตินี้และบนโลกนี้ ดังที่ท่านได้ให้ความหมายของพระพุทธานุญาตว่า “ระบบปฏิบัติเพื่อความรอดในทุกๆ ขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการของชีวิต” ความมุ่งหมายดังกล่าว ทำให้ธรรมบรรยายของท่านพุทธทาสภิกขุมีลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่เหมือนใคร ความแปลกหู ที่แตกต่างจากคำสอนของสำนักอื่นทั่วไป เช่นเดียวกับคำสอนของกาลิเลโอที่ในช่วงต้นทุกคนก็รับไม่ได้ เพราะแตกต่างจากคำสอนของอริสโตเติลและคริสต์ศาสนา และสาเหตุอีกประการหนึ่งก็คือ ฟังแล้วขัดแย้งกับความรู้สึกโดยทันที โดยเฉพาะเรื่องคำสอนเรื่อง “ตัวกู ของกู” นิพพาน ที่นี้ เดียวนี้ เพราะแตกต่างจากความรู้สึกนึกคิดที่เคยมีมาตลอด ลักษณะเฉพาะตัวของคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่เมื่อรู้จักแล้วจะทำให้ศึกษาธรรมบรรยายของท่านพุทธทาสได้เข้าใจง่าย ขึ้น มีดังนี้

๑. ภาษาคน ภาษาธรรม

เมื่อเป้าหมายในการบรรยายธรรมของท่านพุทธทาสอยู่ที่การนำธรรมะไปใช้แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต ดังนั้น ศัพท์ต่างๆ ที่เป็นคำสำคัญของพุทธศาสนาจึงหมายถึงสภาวะของจิตที่สามารถพบได้ในชาตินี้ โดยไม่ต้องรอให้ตายก่อนแล้วจึงได้พบ (จิตคือสภาวะหนึ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ โดยมีเฉพาะในสิ่งมีชีวิต ทำให้รับรู้ รู้สึก จดจำ คิดคำนวณ และลงความคิดเห็น ต่อสิ่งเร้าที่เข้ามาทางอวัยวะรับสัมผัส หรือที่สมองหวนรำลึก หรือสร้างขึ้นเองได้)

“นิพพาน” ในธรรมบรรยายของท่านพุทธทาส จึงไม่ได้หมายถึงเมืองแก้วที่จะได้พบในชาติหน้าหลังจากตายแล้ว หากแต่หมายถึงสภาวะจิตที่ปราศจากอาการเร่าร้อน นิพพาน แปลว่า เย็น เมื่อใดไม่มีร้อนเมื่อนั้นก็เย็น มันเย็นชนิดที่ไม่มีร้อนแปลว่า เย็น

“นรก” ก็ไม่ได้หมายถึงเมืองใต้พิภพ ซึ่งที่ทำบาปจะถูกส่งตัวไปรับการทรมานหลังจากการตายแล้วหากแต่หมายถึงสภาวะจิตที่เร่าร้อน โดยอยากดิ้นรนให้พ้นจากสภาวะนั้นให้เร็วที่สุด (เปรียบดังไฟร้อน) “สวรรค์” ก็ไม่ได้หมายถึงเมืองเหนือท้องฟ้า อันเป็นวิมานของนางอัปสรและเทวดา ซึ่งคนที่ทำบุญจะได้ขึ้นไปเสวยสุขอันเป็นของทิพย์ หากแต่หมายถึงสภาวะของจิตใจที่เร่าร้อน แต่กลับอยากรัดตรึงตนให้อยู่กับสภาวะนั้นนานๆ (เปรียบดังไฟเย็น) สวรรค์ตามหลักของท่านพุทธทาสภิกขุจึงเป็นสิ่งที่น่าเกลียดที่ควรหลีกเลี่ยงไปให้ไกล เพราะทำให้จิตสูญเสียสภาวะ ที่สงบสมดุลและน่ากลัวยิ่งกว่านรกเสียอีก เพราะเป็นความเหน็ดเหนื่อยที่ไม่รู้ตัว สวรรค์จึงเป็นคุกที่ออกยากกว่านรก ซึ่งนิยามของคำว่า “สวรรค์” นี้ตรงกันข้ามกับความเห็นเก่าของคนส่วนใหญ่โดยสิ้นเชิง

สัญชาตญาณตามธรรมชาติของสัตว์อื่นทั่วไป จะอยู่ในกรอบวงของการหนีภัย การกิน และการสืบพันธุ์ วิชาที่เกิดจากสมรรถภาพรู้ที่บกพร่องของสัตว์ทั่วไปจึงเป็นแรงขับของพฤติกรรมเฉพาะแค่เรื่องการหนีภัย การกิน และการสืบพันธุ์เท่านั้น แต่วิชาในคนซึ่งเป็นสัตว์ซึ่งได้สร้างระบบสังคมและค่านิยมขึ้นมาโดยเฉพาะ กับมีแรงขับชนิดใหม่งอกเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ เกียรติ เกียรติยศ ศักศรี จึงเป็นกรอบวงที่คนสร้างมาขังตัวเองซึ่งไม่มีในสัตว์ชนิดอื่น และเป็นกรอบใหม่ที่สามารถกลบทับแรงขับดั้งเดิมของสัตว์ทั่วไป คือ การหนีภัยได้ ผู้ใหญ่บางคนจึงยอมเสียชีวิตดีกว่าจะเสียเกียรติ วัลย์รุ่นช่างกลจึงยอมแครงชีวิตเพื่อเกียรติของสถาบัน แรงขับเด่น ๆ ของวิชาในคนจึงกลายมาเป็นเรื่องกิน กาม เกียรติ

อิทธิพลของพุทธทาสภิกขุกับคนไทย

พุทธทาสภิกขุกับการศึกษา ทัศนะของพุทธทาสภิกขุต่อการศึกษา มีประโยชน์อย่างมากต่อการศึกษาระดับสังคมไทยและสังคมโลก ด้วยเหตุที่ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญเรื่องการศึกษาที่ทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การศึกษาที่แท้จริงสู่การดับทุกข์และทำให้เกิดสันติภาพขึ้นในโลกการศึกษาต้องทำให้คนเห็นแก่ตัวน้อยลงหรือเลิกความเห็นแก่ตัว โดยส่วนตัวท่านเป็นนักการศึกษาและเป็นผู้ให้การศึกษามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ท่านมีผลงานเป็นที่ยอมรับของวงการวิชาการและของสังคมโดยทั่วไป ท่านเป็นนักค้นคว้า เป็นนักเขียน เป็นนักแปลทั้งภาษาบาลีและภาษาอังกฤษ เป็นนักบรรยาย เป็นนักกวี เป็นนักบันทึก ที่สำคัญที่สุดพุทธทาสภิกขุเป็นนักการศึกษาที่มีใจเปิดกว้าง ไม่ปิดกั้นตนเอง ไม่ติดสังกัด ไม่ยึดติดลัทธิ เมื่อท่านเห็นว่าคำสอนใดดีมีประโยชน์ต่อสังคม ท่านจะนำสิ่งที่ท่านได้ศึกษาค้นคว้ามาถ่ายทอดให้ประชาชนได้รับรู้ ดังในกรณีการแปล สูตรของฮวงโป สูตรของเว่ยหล่าง ทั้งๆที่หนังสือทั้งสองเล่มนี้ท่านแปลจากข้อเขียนของพระภิกษุในนิกายเซ็น ท่านพุทธทาสภิกขุใช้วิธีการที่หลากหลายในการให้การศึกษากับทุกวิธีที่ท่านใช้ ล้วนประสบผลสำเร็จตามที่ท่านมุ่งหวัง

พุทธทาสภิกขุกับการเมือง “ธรรมะกับการเมือง” เป็นชื่อหนังสือเล่มหนึ่งในชุดธรรมโฆษณ์ เป็นธรรมะบรรยายเกี่ยวกับการเมือง ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นการเมืองมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลง

การปกครองในปี ๒๔๗๕ ทั้งการเมืองในรูปแบบของสมบูรณาญาสิทธิราชย์และระบอบประชาธิปไตย ทั้งครึ่งใบและเต็มใบ ทั้งระบอบเผด็จการเต็มรูปแบบอย่างลัทธิคอมมิวนิสต์และระบอบเสรีนิยม ทิศทางการเมืองของท่านจึงมีความน่าสนใจ

ท่านพุทธทาสภิกขุยืนยันว่าระบอบการปกครองชนิดใดๆล้วนมีความดีอยู่ในตัวเอง ใช้ได้ทั้งนั้น มีประโยชน์ทั้งสิ้น ระบอบเผด็จการก็มีส่วนดี ถ้าผู้เผด็จการตั้งอยู่ในธรรมะหรือเผด็จการโดยธรรม ผู้เผด็จการสามารถสั่งการและทำงานได้รวดเร็วกว่า ไม่ต้องมีขั้นตอนมากมาย ระบอบประชาธิปไตย ก็มีส่วนดี ถ้าเป็นประชาธิปไตยที่คำนึงถึงประโยชน์สุขของประชาชนเป็นใหญ่ มิใช่ประชาธิปไตยของคนพาลที่ใช้พวกมากลากไป ประชาธิปไตยของพวกคนพาลเป็นประชาธิปไตยบ้าบอไม่เป็นประโยชน์แต่อย่างใด การเมืองที่ดีและมีความหมายจริงๆ ต้องเป็นการเมืองแบบพระโพธิสัตว์ นักการเมืองต้องพัฒนาตนเองให้เข้าสู่การเมืองแบบพระโพธิสัตว์ให้ได้ นั่นคือ นักการเมืองที่ดีต้องอุทิศตนเองในการช่วยเหลือประชาชนผู้ทุกข์ยากทุกคนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ยากนานาประการโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย トラบใดที่ยังมีประชาชนลำบากอยู่แม้เพียงคนเดียว นักการเมืองต้องช่วยเหลือประชาชนจนวาระสุดท้าย

ประการสำคัญที่สุด นักการเมือง แบบพระโพธิสัตว์ ช่วยเหลือประชาชนโดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆทั้งสิ้นจากประชาชน การเมืองแบบพระโพธิสัตว์ เล่นการเมืองโดยไม่ต้องใช้อำนาจแต่อาศัยคุณธรรมคือ เมตตา คือความรักผู้อื่น สัจจะ คือความจริงใจ ทมะ คือการรู้จักข่มใจตนเอง ขันติ คือ มีความอดทนต่อสิ่งเย้ายวนต่างๆและ วิสุทธิ คือความบริสุทธิ์ใจในการช่วยเหลือประชาชน เรียกว่าเล่นการเมืองอาศัยคุณธรรมเป็นแรงผลักดันปราศจากความเห็นแก่ตัว มุ่งหวังอย่างเดียว ประชาชนมีความสุขถ้วนหน้า

พุทธทาสภิกขุกับการเดินตามรอยบาทพระอรหันต์

พุทธทาสภิกขุคงมองเห็นว่ายิ่งนานปี ชาวพุทธยิ่งเดินออกนอกทางหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ท่านเห็นความจำเป็นเรื่องการดึงคนเข้าสู่ทางธรรมคือให้หันมาสนใจและให้ความสำคัญกับการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าและมีความหมาย ไม่ต้องเสียเวลากับการเดินทางที่ผิดๆ หนังสือ “ตามรอยพระอรหันต์” จึงอุบัติขึ้นมาเพื่อยืนยันว่าพระอรหันต์มีอยู่จริงดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า トラบใดที่ยังมีผู้ปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์แปดประการ トラบนั้น โลกนี้ไม่ว่างเว้นจากพระอรหันต์ ท่านพุทธทาสภิกขุนำเรื่องตามรอยพระอรหันต์มาบรรยายเพื่อชี้ให้เห็นว่าการดำเนินชีวิตตามรอยพระอรหันต์สามารถเกิดขึ้นได้จริงและพระอรหันต์มีอยู่จริง ผู้ดำเนินตามย่อมมีชีวิตสะอาด สงบ และสว่างได้ ประชาชนส่วนมากคิดว่าการเข้าถึงธรรมเป็นเรื่องของพระสงฆ์เท่านั้น แต่ท่านพุทธทาสกลับเห็นแย้ง ท่านจึงนำเอาคำสอนที่เป็นแก่นสาระมาสอน เช่น เรื่องอนัตตา (ความมิใช่ตัวมิใช่ตน) เรื่องสุญญตา (ความว่างหรือการทำใจให้ว่างจากกิเลส) เรื่องนิพพาน (การดับทุกข์) การที่ท่านนำเรื่อง

สำคัญเหล่านี้มาสอน เพราะเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนานานไปจะไม่มีการนำมาสอน จะทำให้คำสอนเหล่านั้นเลือนหายไปในที่สุด

ประชาชนก็จะได้ฟังเฉพาะเรื่องที่เป็นกระพี้ของพระพุทธศาสนา ยิ่งนานไป ประชาชนยังห่างเหินพระพุทธศาสนาเพราะไม่รู้ไม่เข้าใจหลักคำสอนที่แท้จริงว่าเป็นอย่างไร การที่ท่านพุทธทาสภิกขุยืนยมนำหลักพุทธธรรมสำคัญมาสอนให้คนได้รู้ได้เข้าใจ ทำให้เห็นว่าทุกเรื่องควรนำมาสอน แต่ผู้สอนต้องมีความเข้าใจเสียก่อน ต้องค้นคว้าพระไตรปิฎก เพราะในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงอธิบายทุกเรื่องไว้แล้ว ท่านพุทธทาสจึงให้ความสำคัญในการค้นคว้าพระไตรปิฎก ดังจะเห็นว่าท่านแปลปฏิจลสมุปบาทจากพระโอษฐ์ อริยสัจสี่ พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ จนทำให้ประชาชนมีความเข้าใจพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น และทำให้คำสำคัญในพระพุทธศาสนาได้รับการกล่าวถึง เช่น ปฏิจลสมุปบาท อิทัปปัจจยตา นิพพาน สุญญตา อตัมมยตา ตถตา บางครั้ง ท่านพุทธทาสประดิษฐ์คำพูดภาษาไทยเพื่อให้ประชาชนจำง่ายและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ตัวกู-ของกู เป็นเช่นนั้นเอง อย่ายึดมั่นถือมั่น

พุทธทาสกับเศรษฐศาสตร์

พุทธทาสภิกขุ ท่านเป็นผู้ศึกษาพุทธศาสนาและเผยแพร่ธรรมแบบคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา คือยุคสงครามเย็นระหว่างค่ายทุนนิยมและค่ายสังคมนิยม ในขณะที่ระบอบส่วนใหญ่จะคล้อยตามแนวคิดกระแสหลักของชนชั้นนำผู้สนับสนุนทุนนิยม ท่านพุทธทาสเป็นนักคิดอิสระที่มองข้ามความขัดแย้งแบบ ๒ ขั้ว และมองว่ามีสิ่งที่น่ากลัวยิ่งกว่าสังคมนิยมที่เราจะต้องหาทางช่วยกันกำจัดนั้น คือ กิเลสของมนุษย์ คำว่า ลัทธิทุนนิยม หรืออุดมการณ์เศรษฐกิจทุนนิยมตลาดเสรี หมายถึงการเน้นให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ทรัพย์สิน ที่จะลงทุนทำการผลิตเพื่อหากำไรสูงสุดตามกลไกของตลาด ส่วนสังคมนิยม (หรือคอมมิวนิสต์) นั้น เน้นให้การให้สังคมนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ปัจจัยการผลิตสำคัญร่วมกัน โดยผ่านรัฐหรือสหกรณ์หรือประชาคมต่างๆ เพื่อจะได้มีการวางแผนการกระจายผลผลิตและบริหารให้เห็นประโยชน์กับประชาชนอย่างทั่วถึง เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งของคนจนส่วนใหญ่โดยนายทุนส่วนน้อย

การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างกลุ่มอุดมการณ์ซึ่งแตกต่างกันสุดขั้วนี้ เกิดขึ้นมาตั้งแต่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมเมื่อ ๒๐๐ กว่าปีแล้ว ในประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่ชนชั้นที่มีทรัพย์สินสมบัติมากและหวังว่าทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวจะถูกรวมเป็นของส่วนรวม จะปราบปรามและโจมตีผ่านระบบการเมือง การศึกษาสื่อต่างๆ ว่าสังคมนิยมเป็นเผด็จการที่ต้องการยึดอำนาจโดยใช้ความรุนแรง พุทธทาสภิกขุมีจุดยืนที่จะไม่เข้าข้างฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดดังข้อวิจารณ์ของท่านที่ว่า “ เพราะเกิดผู้เอารัดเอาเปรียบ (ระบบทุนนิยม) ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงมาก จึงทำให้เกิดระบบที่คิดตรงกันข้าม คืออยากทำให้เสมอภาคกัน (ที่เรียกว่าสังคมนิยม หรือคอมมิวนิสต์) จึงต้องเกิดคอมมิวนิสต์ขึ้นนั้น ”

แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนเข้าใจสังฆธรรมทางสังคมมากกว่าคนไทยส่วนใหญ่ในสมัยนั้น ซึ่งมักเชื่อและเข้าข้างฝ่ายที่มีทุน มีอำนาจบาบริมนหลัง

การต่อสู้ระหว่างรัฐบาลกับคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในช่วงปี ๒๕๐๗ - ๒๕๒๕ ได้เกิดให้ก่อความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของคนไทยด้วยกันจำนวนมาก พุทธศาสนิกชนได้เข้ากรุงเทพฯ มาแสดงปาฐกถาเป็นครั้งแรก ในการแสดงปาฐกถาชุดพุทธธรรม ตามคำอาราธนาของพุทธสมาคม (พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในปัจจุบัน) ได้แสดงปาฐกถาธรรมในหัวข้อ “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ การแสดงปาฐกถาธรรมครั้งนี้ เป็นสาเหตุให้พระทิพย์ปริญา (รูปกลัมพะสุต) มีปฏิกิริยาต่อต้าน โดยทำเรื่องไปถึงหลวงกาจสงคราม ผู้มีอำนาจด้านการบริหารสมัยรัฐบาลจอมพล ป.ในขณะนั้น เพื่อให้รัฐบาลจับพุทธศาสนิกชนในข้อหาคอมมิวนิสต์ กล่าวหาว่าพุทธศาสนิกชนรับจ้างคอมมิวนิสต์มาเทศน์ให้คนเลิกระบือพุทธศาสนา “ซึ่งกฎหมายดังกล่าวมีโทษในการกระทำความผิดที่รุนแรงมาก กล่าวคือ มาตรา ๔ ผู้ใดกระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์ มีโทษจำคุกตั้งแต่ ๑๐ ปีถึงตลอดชีวิต” ในอดีตนั้น กฎหมายคอมมิวนิสต์ ดังกล่าวถูกใช้โดยรัฐบาลทหารของไทย ในหลายยุคหลายสมัย ทั้งเพื่อจัดการกลุ่มคอมมิวนิสต์จริง ๆ และศัตรูทางการเมืองของรัฐบาล ทำให้มีผู้ถูกดำเนินคดีด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์เป็นจำนวนมากบางรายชีวิตจบไม่สวย ก่อนที่ความกลัวคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยจะจางลงไปตามสถานการณ์สงครามเย็นที่คลี่คลายไป จนในที่สุดก็มีการตรา พ.ร.บ.ยกเลิกพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๕๑๕ พ.ศ. ๒๕๑๓ ทำให้กฎหมายคอมมิวนิสต์ไม่มีผลบังคับใช้อีกต่อไป ”

กล่าวหาว่าพุทธศาสนิกชนรับจ้างคอมมิวนิสต์มาเทศน์ให้คนเลิกระบือพุทธศาสนา

พุทธศาสนิกชนได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ตั้งแต่ท่านได้มาจำพรรษาอยู่ในสวนโมกขพลารามใหม่ ๆ โดยมีพระสงฆ์รูปหนึ่งมาติดต่อขอให้ท่านลงมือทำงานตามแนวทางของลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ท่านพุทธศาสนิกชนมิได้ใส่ใจในลัทธิคอมมิวนิสต์แต่อย่างใด ต่อมามีคนได้มาขอความร่วมมือต่อต้านคอมมิวนิสต์ โดยเสนอจะให้ตู้เย็นและอื่น ๆ ที่สวนโมกขังขาดอยู่ พุทธศาสนิกชนบอกว่าท่าน “กลัวกิเลสมากกว่ากลัวคอมมิวนิสต์” ผู้ที่มาชักชวนจึงกลับไปด้วยความผิดหวัง อย่างไรก็ตามพุทธศาสนิกชนไม่เคยถูกกล่าวหาจากเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ว่ามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์แต่อย่างใด หรือ ข้อกล่าวหาว่ารับจ้างคนคริสต์ มาทำลายล้างพระพุทธศาสนา แต่ท่านกลับรับฟัง คำวิจารณ์เหล่านี้ด้วยใจเป็นกลาง ถือเป็นการแลกเปลี่ยนทางความคิด ในเรื่อง เนื้อหา และหลักการ มากกว่า ที่จะก่อความขัดแย้งส่วนตัว เพราะท่านมีหลัก ในการทำงานว่า " พุทธบุตร ทุกคนไม่มีกังวล ในการรักษาชื่อเสียง มีกังวล แต่การทำความบริสุทธิ์เท่านั้น เมื่อได้ทำความ บริสุทธิ์มองเห็นชัดเจนใจ อยู่แล้วว่า นี่มันบริสุทธิ์ เป็นธรรมแท้ ใครจะชอบ หรือ ไม่ชอบก็ตาม เราต้องทำ

ด้วยความพยายาม อย่างสุดชีวิต จะมีชื่อเสียง หรือไม่นั้น อย่างนี้ถึงเลย เป็นอันขาด จะกลายเป็น เศร้าหมอง และ หลอกลวง ไปไม่มาก ก็น้อย"

ปัจจุบันสงครามเย็นยุติลง สังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ในประเทศต่างๆ หดบทบาทไป หรือมีลักษณะประนีประนอมมากขึ้น ขณะที่ทุนนิยมโลกขยายตัวเป็นทุนนิยมข้ามชาติเสรีหรือที่นิยม เรียกให้ดูหรูว่าโลกาภิวัตน์ (ฟ้า บ่ กั้น) ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะแก้ปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ ในประเทศต่าง ๆ ได้เป็นบางส่วน แต่ยังไม่ได้นำมาดำเนินการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้สมดุลและ เป็นธรรม หรือมีการกระจายทรัพย์สินและรายได้ให้คนส่วนใหญ่เท่าที่ควร ประเทศไทยในปัจจุบันถึง เศรษฐกิจจะเจริญเติบโต มีการผลิตและการค้าทันสมัย แต่เศรษฐกิจไทยที่เป็นทุนนิยมผูกขาดแบบ บริวาร (ของประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง) หรือแบบด้อยพัฒนา มีปัญหาความเหลื่อมล้ำต่ำสูง การเอา รััดเอาเปรียบ และการทุจริตฉ้อฉลมากขึ้น แม้สังคมนิยมแบบเก่าคือวางแผนจากส่วนกลางจะล้าสมัย ไป แต่ยังมีกระแสความคิดที่คัดค้านทุนนิยมอุตสาหกรรมผูกขาดอยู่ เช่น กระแสของการพัฒนาแบบ ทางเลือกที่เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตมากกว่าวัตถุ การกระจายรายได้และทรัพย์สินให้คนส่วนใหญ่ มากกว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมและการค้าที่ทำให้คนส่วนน้อยร่ำรวยขึ้น

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธเศรษฐศาสตร์แนวอนุรักษธรรมชาติดีและทรัพย์สิน เศรษฐศาสตร์ แนวสังคมนิยมประชาธิปไตย อยู่ในกระแสทางเลือกที่คัดค้านการพัฒนาทุนนิยมแบบผูกขาด คัดค้านการ หากำไรส่วนตัว และการบริโภคนิยมมากเกินไป จนทำให้คนอื่นๆไม่ได้รับส่วนแบ่งที่เป็นธรรม รวมทั้งทำให้ สภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรมเสื่อมทรามลง

แนวคิดของพุทธศาสนาที่เน้นการกินอยู่แต่พอดี ไม่บริโภคเกินพอดี ไม่โลภเป็นหลักคิด ง่ายๆที่ฉลาดล้ำ เพราะเมื่อเรามองดูผลทางด้านลบของการพัฒนาโลกทุนนิยมปัจจุบันอย่าง วิพากษ์วิจารณ์ จะเห็นได้ว่าแนวคิดเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธที่เสนอมากกว่าสองพันห้าร้อยปีแล้วนั้นเป็น แนวคิดที่มีความลึกซึ้ง และทันสมัยเหมาะสมนำมาประยุกต์ใช้กับโลกทุนนิยมในยุคปัจจุบัน ที่เรากำลังมี ปัญหาวิกฤติทั้งทางเศรษฐกิจการเมืองสังคมและระบบนิเวศ อันเนื่องมาจากความเห็นแก่ตัวแก่ได้ของ มนุษย์ ความไม่สมดุลของการพัฒนาทางเศรษฐกิจการเมือง ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ทั้งใน ประเทศและทั่วโลกได้อย่างมากทีเดียว ท่านพุทธทาสดูเหมือนจะพอใจในผลงานของตัวเองเมื่อท่าน ประเมินตนเองว่า

“พุทธทาสภิกขุว่า เท่าที่ทำมานี้ พอคุ้มค่าข้าวสุกแล้ว ไม่เดือดร้อน ไม่เป็นห่วงว่า ใครจะ มาหาว่าเกิดมาที่หนึ่งทำงานไม่คุ้มค่าข้าวสุก เหลือต่อไปนั้นเป็นผลกำไรเหลือเพื่อ ไม่เกี่ยวกับพอใจ หรือไม่พอใจอะไรนัก พอใจในการทำงานที่คุ้มค่าที่เป็นคนหนึ่งที่กินข้าวของประชาชน เราไม่สามารถ ถึงกับพลิกแผ่นดิน เราสามารถเพียงทำไปเรื่อยๆตามสติกำลัง มีผลเท่าไรก็เอาเท่านั้น แต่เราหวังอยู่ว่า การกระทำด้วยความจงรักต่อพระศาสนาของเรานี้ อาจมีคนเอาไปคิดไปนึกแล้วอาจมีคนทำตามมาก ขึ้น” ผลงานตีความแนวใหม่ของพุทธทาสภิกขุนี้ครอบคลุมทั้งด้านคำสอน และด้านการปฏิบัติองค์

รวมของคำสอนในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งรวมถึงแง่มุมการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ และแง่มุมทางสังคมในคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วย ถ้าไม่นับคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ได้เขียนขึ้นในประเทศศรีลังกาเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๕ แล้ว ก็ไม่มีผลงานจากความพยายามอื่นใด ที่จะสามารถตีความในแนวใหม่ได้อย่างครอบคลุมทั่วถึงและเป็นระบบ พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากวงการ คณะสงฆ์ไทย วงการศึกษาของไทย และวงการศึกษาธรรมชาติของโลก ได้รับการยอมรับยกย่องให้เป็นเสนาบดีแห่งกองทัพธรรมในยุคหลัง กึ่งพุทธกาล เยี่ยงพระมหากัสสป ในครั้งพุทธกาล องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

"...อดีต ภัทเท เว ตทายนัน, ยตถ เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วา โย, น อากาสา น จายตณํ น วิญญานญ จายตณํ น อาภิญจณญายตณํ น เนวสณญานา สณญายตณํ, นายํ โลโก น พรโลโก น อุโก จนทิมสุริยา, ตมห์ ภัทเท เนว อาคตฺวาทมิ น คตฺติ น ฐิตี น จุตี น อุปปตฺติ อปปติฏฺฐํ อป ปวตตํ อนา รมมณ เมว ตํ, เอ เสวนโต ทุกขสชาติ..."

คำแปลว่า...ภิกษุทั้งหลาย ! "สิ่ง" สิ่งนั้นมีอยู่, เป็นสิ่งซึ่งในนั้นไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม, ไม่ใช่อากาสาณญ จายตนะ ไม่ใช่อาภิญจณญายตนะ ไม่ใช่เนวสณญานา สณญายตนะ, ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น, ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่างภิกษุทั้งหลาย ! ในกรณีอันเดียวกับ "สิ่ง" สิ่งนั้น เราไม่กล่าวว่ามีการมา, ไม่กล่าวว่ามีการไป ไม่กล่าวว่ามีการหยุด ไม่กล่าวว่ามีการจุติ, ไม่กล่าวว่ามีการเกิดขึ้น, สิ่งนั้นมีได้ตั้งอยู่, สิ่งนั้นมีได้เป็นไปและสิ่งนั้นมีใช่อารมณ์;นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกข์ละ ท่านพุทธทาสได้สาธยายนิพพานสูตร จนกระทั่งท่านหมดความรู้สึกไป.....

พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญฺโญ) ได้ละสังขารอย่างสงบ ณ สวณโมกขพลาราม เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ สิริรวมอายุ ๘๗ ปี ๖๗ พรรษา คงเหลือไว้แต่ผลงานที่ทรงคุณค่าแทนตัวท่านให้อนุชนคนรุ่นหลังได้สืบสานปณิธานของท่านรับมรดกความเป็น "พุทธทาส" เพื่อพุทธทาสภิกขุ จะได้ไม่ตายไปจากพระพุทธศาสนาดังบทประพันธ์ของท่านที่ว่า

พุทธทาส จักอยู่ไป ไม่มีตาย
 ร่างกายเป็น ร่างกายไป ไม่ล่าเอียง
 พุทธทาส คงอยู่ไป ไม่มีตาย
 สมกับมอบ ภายใจ รับใช้มา
 พุทธทาส ยังอยู่ไป ไม่มีตาย
 ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
 แม้ฉันตาย ภายหลัง ไปหมดแล้ว
 ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
 ทำกับฉัน อย่างกะฉัน นั้นไม่ตาย
 มีอะไรมาเชยไค้ ใ้ให้กันฟัง
 ทำกับฉัน อย่างกะฉัน ไม่ตายเกิด
 ทุกวันนัด สนทนา อย่าเลิกแล้ง

แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
 นั้นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
 ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
 ตามบัญญัติของคพระพุทโธไม่หยุดเลย
 อยู่รับใช้ เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
 โอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตายๆ
 แต่เสียงสั่ง ยังแจ้ว แว่วหูสหาย
 ก็เหมือนฉันไม่ตาย ภายหลังธรรมยัง
 ยังอยู่กับ ท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
 เหมือนฉันนั่ง ร่วมด้วย ช่วยชี้แจง
 ย่อมจะเกิด ผลสนอง หลายแขนง
 ทำให้แจ้ง ที่สุดได้ เลิกตายกันๆ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล	พระแมน จิตเมธ (ดาวใหม่)
วัน, เดือน, ปีเกิด	๑ มกราคม ๒๕๐๐
สถานที่เกิด	จังหวัด นครราชสีมา
ประวัติการศึกษา	มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนบัวใหญ่ ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู ชั้นสูง (ปก.ศ. สูง) มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครราชสีมา ปริญญาตรี ครุศาสตร์บัณฑิต เอกศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครราชสีมา
การทำงาน	ครูสายผู้สอน สังกัดสำนักงานการศึกษาเอกชน (สช.) รับราชการครู สพฐ. นครราชสีมา
ความภูมิใจ	ได้รับพระราชทาน เหรียญพิทักษ์เสรีชน
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดศาลาหนองขอน อำเภอแก้งสนามนาง จังหวัดนครราชสีมา โทร. ๐๙๑ ๘๒๗ ๓๖๕๔
E-mail	metro20157@gmail.com
ID LINE	ปรัชญา ป.โท มจร. ๒๘ (พระแมน), หรือ metro